

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**«Ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος του 14^{ου} αι. (1321-1328)
μέσα από τους σύγχρονους ιστορικούς»**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

Γεωργία Τρίμπου

Επόπτης καθηγητής: Κ.Ν. Κωνσταντινίδης

Ιωάννινα, 2006

«Ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος του 14^{ου} αι. (1321-1328) μέσα από τους σύγχρονους ιστορικούς»

Επόπτης καθηγητής: Κ.Ν. Κωνσταντινίδης

Ιωάννινα 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: Η κατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 14^{ου} αι.	4
α) Στρατιωτική, οικονομική και διοικητική κατάσταση.....	4
β) Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ και η Εκκλησία.....	7
γ) Η διεθνής θέση του Βυζαντίου.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Οι δύο σύγχρονοι ιστορικοί και η αναφορά τους στον πρώτο εμφύλιο του 14^{ου} αι.	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Τα γεγονότα	21
α) Οι σχέσεις των δύο ως το 1320 και τα αίτια της σύγκρουσης.....	21
β) Η συνομοσία και η οργάνωση της εξέγερσης.....	28
γ) Η δίκη του Απριλίου του 1321.....	32
δ) Η φυγή του Νέου Ανδρόνικου και η α΄ φάση του εμφυλίου (Απρίλιος 1321-Ιούνιος 1321).....	35
ε) Η συμφωνία για ειρήνη (Ιούνιος 1321).....	42
στ) Το μεσοδιάστημα ανάμεσα στις δύο φάσεις του εμφυλίου (Ιούνιος 1321-Φθινόπωρο 1321).....	45
ζ) Η β΄ φάση του εμφυλίου (Φθινόπωρο 1321-Ιούλιος 1322).....	46
η) Η νέα συμφωνία (Καλοκαίρι 1322).....	51
θ) Το διάστημα από το 1322 ως το 1327: εσωτερικές εξελίξεις και εξωτερικοί εχθροί.....	53
ι) Η γ΄ φάση του εμφυλίου (1327-1328): αφορμές και γεγονότα.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Οι υποστηρικτές των αντιπάλων και ο ρόλος τους στον εμφύλιο	61
α) Συργιάννης Φιλανθρωπηνός Παλαιολόγος.....	61
β) Αλέξιος Απόκαυκος.....	65
γ) Θεόδωρος Συναδηνός.....	67
δ) Ιωάννης Καντακουζηνός.....	69
ε) Θεόδωρος Μετοχίτης.....	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Ο ρόλος των κοινωνικών τάξεων: οι οπαδοί του νέου Ανδρόνικου και οι λόγοι της υποστήριξής του.....	75
α) Η σύνθεση της βυζαντινής κοινωνίας στην Ύστερη Βυζαντινή Εποχή.....	75
β) Η στάση των κοινωνικών τάξεων στον εμφύλιο.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Η στάση της εκκλησίας.....	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ : Οι ξένοι και ο ρόλος τους στον εμφύλιο.....	94
α) Βούλγαροι.....	94
β) Σέρβοι.....	99
γ) Λατίνοι.....	103
δ) Σκύθες.....	106
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Οι συνέπειες του εμφυλίου, όπως αυτές δηλώνονται στα δύο κείμενα.....	107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	113
Χρονολόγιο.....	119

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο πρώτο μισό του 14^{ου} αι. η βυζαντινή αυτοκρατορία πέρασε βαθιά εσωτερική κρίση που εκδηλώθηκε με τη μορφή εμφυλίων πολέμων. Στο επίπεδο της εξουσίας επρόκειτο για ενδοδυναστικές έριδες. Συνοδεύονταν, όμως, από γενικότερες πολιτικές διαμάχες και κοινωνικές αναταραχές που, σε ορισμένες περιπτώσεις, πήραν τη μορφή πραγματικού κοινωνικού πολέμου.

Ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος ήταν αυτός που έγινε ανάμεσα στον Ανδρόνικο Β΄ και τον εγγονό του, Ανδρόνικο Γ΄. Διήρκεσε επτά έτη (1321-1328) και αναστάτωσε ολόκληρο το βυζαντινό κράτος. Χαρακτηριστικό της επανάστασης του Ανδρόνικου Γ΄ είναι η προσπάθεια που κατέβαλε, και η οποία ήταν σε μεγάλο βαθμό επιτυχής, να προσεταιρισθεί όχι μόνο την αριστοκρατία και το στρατό αλλά και τους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου, να προσδώσει δηλαδή λαϊκό έρεισμα στις πολιτικές του επιδιώξεις. Έτσι η σύγκρουση δεν περιορίστηκε στο επίπεδο της εξουσίας και σε μια δυναστική διαμάχη με καθαρά προσωπικό χαρακτήρα. Απέκτησε πολύ μεγάλη σημασία και προκάλεσε το επιστημονικό ενδιαφέρον εξαιτίας ακριβώς του ότι συνοδεύτηκε από γενικότερη κοινωνική αναταραχή, καθώς προέκυψε και διαμορφώθηκε με τη συμμετοχή όλων των κοινωνικών τάξεων, της εκκλησίας και των ξένων και επηρέασε τόσο την εσωτερική κατάσταση όσο και την εξωτερική πολιτική που εφαρμόστηκε εκείνο το χρονικό διάστημα από το βυζαντινό κράτος.

Σκοπός λοιπόν της παρούσης εργασίας είναι η παράθεση των γεγονότων του πρώτου εμφυλίου πολέμου του 14^{ου} αι., η διερεύνηση των βαθύτερων αιτίων που οδήγησαν σε αυτόν καθώς και η επισήμανση του ρόλου που διαδραμάτισαν πρόσωπα, κοινωνικές τάξεις, εκκλησία και ξένοι, που εμπλέχτηκαν στα εσωτερικά του Βυζαντίου, όπως αυτά προκύπτουν μέσα από το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά και του Ιωάννη Καντακουζηνού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, λόγω της διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης των δύο και του διαφορετικού χαρακτήρα του έργου τους, στις δύο αυτές πηγές υπάρχει διαφορετική οπτική και εστίαση καθώς ο Γρηγοράς φαίνεται να μεροληπτεί υπέρ του Ανδρόνικου Β΄ ενώ ο Καντακουζηνός υποστηρίζει το νεότερο, του οποίου μάλιστα υπήρξε και στενός συνεργάτης. Αυτό παρέχει τη δυνατότητα να ερευνηθούν και να φωτιστούν καλύτερα όλες οι πτυχές των γεγονότων που έλαβαν χώρα την ταραγμένη εκείνη περίοδο.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 14^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ.

Στις αρχές του 14^{ου} αι. το βυζαντινό κράτος δεν ήταν πλέον δύναμη σημαντική με σοβαρό ρόλο στην ιστορία της Ευρώπης. Είχε μεταμορφωθεί, αντίθετα, σε κράτος συρρικνωμένο, απογυμνωμένο από τα εδάφη της Μ. Ασίας και από μεγάλο μέρος των ευρωπαϊκών του εδαφών. Συνέπεια αυτών ήταν η πολιτική του αυτοκράτορα να χάσει τη διεθνή σημασία που είχε στο παρελθόν, το δε βυζαντινό κράτος να είναι ανίσχυρο εναντίον της διμέτωπης απειλής, από τα τουρκικά φύλα στην Ανατολή και από τους ανερχόμενους Σέρβους στα Βαλκάνια. Δεν είχε πια τις δυνατότητες να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις που κληρονόμησε και να αμυνθεί για την ύπαρξή του στη δεδομένη γεωγραφική θέση.

Στο εσωτερικό, η αδυναμία του εξασθενημένου-στρατιωτικά και οικονομικά-κράτους να διαφυλάξει τα εδάφη του και την περιουσία των υπηκόων του δημιούργησε κατάσταση έντονης δυσαρέσκειας και κλίμα αντίδρασης στους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου, γεγονός που οδήγησε στη συνέχεια σε κοινωνικές αναστατώσεις.

α) Στρατός, οικονομία και διοίκηση

Στο μακρύ διάστημα της διακυβέρνησης του Ανδρόνικου Β' (1282-1328) πολλά προβλήματα-τα οποία σε μεγάλο βαθμό κληρονομήθηκαν από την πολιτική του πατέρα του, Μιχαήλ Η'- συσσωρεύτηκαν στο βυζαντινό κράτος, τα οποία απλώνονταν σε όλους τους τομείς και μεγενθύνονταν συνεχώς.

Η οικονομική δυσπραγία οδήγησε τον Ανδρόνικο Β' σε ενέργειες που υπέσκαψαν τη δύναμη και την ισχύ της αυτοκρατορίας. Έτσι, πρώτο σύμπτωμα παρακμής αποτέλεσε η αριθμητική μείωση του βυζαντινού στρατού. Μπορεί η κίνηση αυτή να έγινε για να ικανοποιηθεί η ανάγκη της ριζικής μείωσης των στρατιωτικών δυνάμεων, καθώς για το εξασθλιωμένο κράτος της ύστερης βυζαντινής περιόδου ο στρατός με το πλήθος των μισθοφόρων αποτελούσε αφόρητο βάρος από το οποίο έπρεπε να απαλλαγεί το κράτος, στο μέτρο αυτό όμως φαίνεται ότι ο Ανδρόνικος Β' ξεπέρασε τα όρια. Θεωρώντας επίσης ότι όλα τα κακά για τα οποία οι Βυζαντινοί είχαν αναπτύξει τόσο πολύ το στόλο τους απομακρύνθηκαν (ο Κάρολος, ο ρήγας της Ιταλίας, είχε πεθάνει το 1285) και ότι είναι μάταιη η δαπάνη

για τα πλοία διέλυσε εντελώς το ναυτικό¹. Ο Γρηγοράς τονίζει ότι αυτό ήταν όλεθρος για τους Ρωμαίους γιατί έκανε τους Λατίνους να πάρουν δύναμη και να εξοπλιστούν, ενώ τα νησιά και τα παράλια άρχισαν να υποφέρουν, αφού δεν μπορούσαν να αποτρέψουν τις προσεγγίσεις και τις επιθέσεις των πειρατικών πλοίων². Με τον τρόπο αυτό, στην οικονομική εξάρτηση από τη Γένουα προστέθηκε και το βάρος της ναυτικής εξάρτησης. Επίσης και οι δαπάνες για το πεζικό περικόπηκαν δραστικά με αποτέλεσμα οι βυζαντινές δυνάμεις να μειωθούν, ως το 1320, σε τέτοιο βαθμό, που να προκαλούν, σύμφωνα με την κρίση του Γρηγορά, το «γέλωτα» ή να θεωρούνται μάλιστα ανύπαρκτες³. Ακόμα κι αν οι κρίσεις αυτές έχουν μεγάλη δόση υπερβολής, αποδίδουν την εντύπωση που δημιούργησε στον πληθυσμό η αναγκαία αλλά και απότομη περικοπή της βυζαντινής στρατιωτικής δύναμης. Υπήρχε μεγάλη αριθμητική διαφορά ανάμεσα στις στρατιωτικές δυνάμεις του Μιχαήλ Η΄ και σε αυτές του Ανδρόνικου Β΄. Πράγματι, από τα τέλη του 13^{ου} αι. και εξής στο Βυζάντιο σπάνια συναντούσε κανείς στρατεύματα πάνω από μερικές χιλιάδες πολεμιστές. Το γεγονός αυτό και μόνο εξηγούσε γιατί το Βυζάντιο έχασε τη θέση του ως μεγάλη δύναμη και γιατί βρισκόταν ανίσχυρο απέναντι στην ορμή των υπέρτερων στρατιωτικών δυνάμεων των Τουρκομάνων της Δυτικής Μ. Ασίας.

Άλλο πρόβλημα ήταν η γενική **οικονομική εξάντληση της αυτοκρατορίας**. Κοσμικοί και εκκλησιαστικοί γαιοκτήμονες, είχαν ξεφύγει από τη φορολόγηση και αύξησαν τις περιουσίες τους ήδη από τα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Η΄. Ο πλούτος-που ακόμα υπήρχε είχε συγκεντρωθεί στους λίγους υπό τη μορφή κτηματικών περιουσιών. Μέσα στη γενική εξαθλίωση αυτοί ζούσαν μια πολύ άνετη ζωή ενώ παράλληλα ξέφευγαν όλο και περισσότερο από τον κρατικό έλεγχο. Ο ίδιος ο αδελφός του αυτοκράτορα Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος κληρονόμησε 60.000 υπέρπυρα και περηφανευόταν για την πρόθεσή του να τα διπλασιάσει πριν πεθάνει⁴. Το αντίθετο συνέβαινε όχι μόνο με τα αγροτικά κτήματα, που συνεχώς μειώνονταν, αλλά και με τα κτήματα της κατώτερης αριστοκρατίας, η οποία δεν ευνοείτο με τα ίδια προνόμια και αναγκαζόταν να εκχωρήσει και τα κτήματα και το εργατικό δυναμικό της στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Αυτό συνέβαινε διότι μόνο οι μεγάλοι και οικονομικά ισχυροί γαιοκτήμονες μπορούσαν

¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 67-71, ΓΡΗΓ. *Byzantina Historia*, έκδ. L. Schopen, CSHB, τόμος I, VI 3 A, 174-175. (Στο εξής θα παραπέμπουμε στο Γρηγορά με αριθμό βιβλίου, κεφαλαίου και σελίδας). Βλ. και D.M. NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2001, σσ. 176-177, G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μετ. Ι. Παναγόπουλου, Αθήνα 1981, τ. 3, σσ. 171-172.

² ΓΡΗΓ. VI 3 A, 174-175

³ «οὐτ' ἄλλως εὐπορον ἦν τῆς ἀδικίας τίσασθαι αὐτούς, ἐνδείας μακρᾶς τὰ βασιλικά καταγελώσης στρατόπεδα»: ΓΡΗΓ. VII 3 E, σελ. 223 και VI 1 A, σελ. 158

⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II, 157, NICOL, *όπ.π.*, σελ. 177

να επιζήσουν από τις φοβερές λεηλασίες που προκαλούσαν οι εχθρικές επιδρομές⁵. Σοβαρό σύμπτωμα της οικονομικής κρίσης ήταν και η υποτίμηση του βυζαντινού χρυσού νομίσματος. Συγκεκριμένα, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα το *υπέρπυρον* έπεσε στο μισό της αρχικής του αξίας. Τα αποτελέσματα της οικονομικής ύφεσης ήταν αισθητά στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στη Θεσσαλονίκη. Δεν υπήρχε τροφή για όλους. Η ακρίβεια των ειδών διατροφής οδήγησε σε πείνα τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και πολλοί κατέφυγαν στην επαιτεία. Στα επόμενα χρόνια, με τη χειροτέρευση της γενικής κατάστασης και την αυξανόμενη οικονομική κρίση, το βυζαντινό νόμισμα κατέρρευσε περισσότερο. Για να αυξήσει τα έσοδα ο Ανδρόνικος Β΄ επέβαλε νέα φορολογικά μέτρα με αποτέλεσμα να αυξηθεί το φορολογικό βάρος και η κατάσταση του πληθυσμού να χειροτερεύσει και μάλιστα σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό όταν αυξήθηκαν οι εισφορές σε είδος με την επιβολή ενός νέου φόρου, που είναι γνωστός ως «σιτόκριθον»⁶.

Στη στρατιωτική και οικονομική αδυναμία του βυζαντινού κράτους την εποχή αυτή, θα πρέπει να προστεθεί και η **συνεχής εξασθένηση της οργάνωσης του κράτους** καθώς και η συνεπαγόμενη χαλάρωση των δεσμών ανάμεσα στο κέντρο και την επαρχία. Οι επαρχίες δηλ. συνδέονταν πια κατά κανόνα με την κεντρική εξουσία μόνο με το πρόσωπο του διοικητή και για το λόγο αυτό ως διοικητές ορίζονταν συχνά συγγενείς του αυτοκράτορα ή αυλικοί από το στενό περιβάλλον του. Γρήγορα όμως κλονιζόταν η εμπιστοσύνη και ο ένας διαδεχόταν τον άλλο. Όταν ο τελευταίος και ισχνός αυτός δεσμός διαλυόταν, τότε η επαρχία έπεφτε στα χέρια των τοπικών μεγαλογαιοκτημόνων. Έτσι, το διοικητικό σύστημα, που ήταν η δόξα και η σπονδυλική στήλη του βυζαντινού κράτους, έχασε με τον τρόπο αυτό την καθορισμένη ιεραρχική του δομή⁷.

⁵ G. OSTROGORSKY, *όπ.π.*, σ. 170

⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 493-494, OSTROGORSKY, *όπ.π.* σελ. 173, NICOL, *όπ.π.*, σελ. 180

⁷ Χαρακτηριστικό φαινόμενο της εποχής των Παλαιολόγων αποτελεί η συνεχώς αυξανόμενη σημασία του συναυτοκράτορα (ο Ανδρόνικος Β΄ είχε συμμετάσχει ως συναυτοκράτορας στα χρόνια της βασιλείας του πατέρα του ενώ ακόμα πιο σημαντικό ρόλο έμελλε να διαδραματίσει στα χρόνια της δικής του διακυβέρνησης ο γιος του και συναυτοκράτορας Μιχαήλ Θ΄). Γρήγορα εμφανίστηκε και η ιδέα του διαμελισμού της αυτοκρατορίας που αρχικά βέβαια ήταν δημιούργημα ξένων δυτικών αντιλήψεων. Πρώτη η δεύτερη γυναίκα του αυτοκράτορα Ειρήνη (Γιολάντα) Μομφερρατική απαιτούσε για χάρη των γιων της τη διαίρεση της αυτοκρατορικής επικράτειας ανάμεσα σε όλους τους βασιλικούς πρίγκιπες. Είναι σημαντικό ότι στη φάση αυτή ο αυτοκράτορας, εκφράζοντας την επιμονή του Βυζαντίου στην ενότητα της αυτοκρατορίας, αρνήθηκε αποφασιστικά, γεγονός που οδήγησε σε βίαιη σύγκρουση. Στη σύγκρουση αυτή εκδηλώθηκε η αντίθεση των ρωμαιοβυζαντινών και των δυτικών πολιτικών αντιλήψεων. Οι Βυζαντινοί γνώριζαν καλά ότι οι απαιτήσεις της αυτοκράτειρας προϋπόθεταν σύγχυση αντιλήψεων ανάμεσα στο κρατικό και το ιδιωτικό δίκαιο. Όπως γράφει ο Γρηγοράς, «τό δέ καινότερον ότι οὐ μοναρχίας τρόπον κατά τήν επικρατήσαντα Ῥωμαίοις ἀρχήθεν συνήθειαν, ἀλλά τρόπον λατινικόν διανειμαμένους τάς Ῥωμαίων πόλεις καί χώρας ἄρχειν κατά μέρη τῶν υἱῶν ἕκαστον, ὡς οἰκείου κλήρου καί κτήματος τοῦ λαχόντος, ἐκ πατρῶν μὲν ἐς αὐτοῦς κατά τόν επικρατήσαντα νόμον ταῖς περιουσίαις καί κτήσεσι τῶν βαναύσων ἀνθρώπων κατιόντος». Και στη συνέχεια επεξηγεί ο Γρηγοράς ότι η αυτοκράτειρα αυτή «Λατίνων γάρ οὔσα γέννημα καί παρ' ἐκείνων εἰληφυῖα τουτί το νεώτερον ἔθος Ῥωμαίοις ἐπάγειν ἐβούλετο» ΓΡΗΓ. VII 5 A, 233-234. Γενικά θα

Η εσωτερική κατάσταση λοιπόν του βυζαντινού κράτους, όπως αυτή περιγράφεται παραπάνω, δικαιολογεί τη δυσαρέσκεια των λαϊκών στρωμάτων και εξηγεί την ευκολία με την οποία αυτά αντέδρασαν και στήριξαν τον εγγονό του αυτοκράτορα- στον εμφύλιο που ξέσπασε στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄ -καθώς και την αδυναμία του τελευταίου να αντιμετωπίσει την κατάσταση.

β) Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ και η Εκκλησία

Ο Ανδρόνικος Β΄ διακρινόταν για την ευσέβειά του. Ως νέος, κάτω από την πίεση του πατέρα του, είχε αποδεχθεί την Ένωση, με την άνοδό του όμως στο θρόνο οι συνθήκες επέβαλαν μια ριζική αλλαγή στην πολιτική που θα ακολουθούσε στο εκκλησιαστικό ζήτημα. Και αυτό γιατί άρχισε να αναζωπυρώνεται η αντίδραση των ανθενωτικών, αφού όσοι είχαν αρνηθεί την Ένωση θέλησαν να εκμεταλλευτούν το θάνατο του Μιχαήλ Η΄⁸. Η συνέχιση λοιπόν της ενωτικής πολιτικής του πατέρα του είχε χάσει πια κάθε νόημα⁹. Έτσι, αμέσως μετά την ενθρόνισή του αποκήρυξε επίσημα την ένωση, για να ακολουθήσει την αυστηρή ορθόδοξη γραμμή. Αν και συμπαθούσε τον ενωτικό πατριάρχη Βέκκο, αμέσως τον εκθρόνισε και αποκατέστησε στη θέση του το γηραιό Ιωσήφ. Υποσχέθηκε ρύθμιση της εκκλησιαστικής κατάστασης και ταυτόχρονα, με βασιλικά διατάγματα, απελευθέρωσε όλα τα θύματα των διωγμών του Μιχαήλ. Αμέσως οι μοναχοί ανέλαβαν να επιβάλουν διάφορες ποινές σε όσους είχαν διατεθεί ευνοϊκά στην ένωση με τη Ρώμη ή είχαν απλώς έλθει σε επαφή με τους Λατίνους. Ο πατριάρχης Ιωσήφ δεν έπαιρνε μέρος σ' αυτές τις εκκαθαριστικές ενέργειες, πείστηκε, ωστόσο να εκδώσει διάταγμα σύμφωνα με το οποίο όλοι οι ενωτικοί επίσκοποι και ιερείς έπρεπε να απέχουν από τα μυστήρια για τρεις μήνες. Εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι όπως ο Κωνσταντίνος Μελιτηνειώτης και ο Γεώργιος Μετοχίτης, που είχαν υπηρετήσει ως απεσταλμένοι στον πάπα και είχαν συλλειτουργήσει μαζί του, καθαιρέθηκαν. Ο αυτοκράτορας επέτρεψε να συμβούν αυτά ακόμα και ενάντια στη δικαιότερη κρίση του, ώστε, όπως λέει ο Παχυμέρης, οι καταγιγίδες του χθές να γαληνέσουν, να επανέλθει η ειρήνη και να

λέγαμε πως ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του βυζαντινού κράτους είναι προφανής ως την πτώση της αυτοκρατορίας. Οι παραχωρήσεις των δικαιοδοσιών, κυρίως οικονομικών και φορολογικών, δεν ξεπέρασαν ορισμένα όρια, παρά τα φαινόμενα κατακερματισμού της εξουσίας, τα οποία εμφανίζονται την τελευταία αυτή περίοδο της αυτοκρατορίας. Πρβλ. Ν. Σβορώνου, *Η Βυζαντινή επαρχία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1991, σελ. 91 και Ostrogorsky III, όπ.π. σς. 168-169.

⁸ ΓΡΗΓ. VI 1 Α, 158.

⁹ Είχε ανέβει στον παπικό θρόνο ο Μαρτίνος Δ΄ ενώ είχαν γίνει και τα γεγονότα του Σικελικού Εσπερινού (1282), με συνέπεια την απομάκρυνση της απειλής από τη Δύση. Βλ. και S. Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge 1977 (Ελλ. μετ. Η βυζαντινή Θεοκρατία, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1991, σσ. 144-145

ηρεμήσει η συνείδησή του, η οποία είχε σκληρά δοκιμαστεί από την ανάγκη να υποστηρίζει την πολιτική του πατέρα του¹⁰.

Χρειάστηκε όμως πολύς χρόνος έως ότου η εκκλησιαστική ζωή στο Βυζάντιο επανέλθει στον κανονικό ρυθμό της. Και αυτό γιατί ο διάβολος, ο οποίος «κοσμοκράτωρ τοῦ αἰῶνος τούτου καλεῖται καὶ ἄρχων τοῦ περιγείου τοῦδε κόσμου καθέστηκε»¹¹, χώρισε τους πιστούς σε δύο και τρεις μερίδες. Άλλοι ήταν οπαδοί του Ιωσήφ, άλλοι του Αρσενίου, άλλοι τα έβαζαν και με τους δύο. Αναζωπυρώθηκε δηλ. η παλιά έριδα ανάμεσα στο αυστηρά ασκητικό κόμμα των ζηλωτών και τους μετριοπαθείς, οι οποίοι έτρεφαν συμπάθεια προς την κυβέρνηση. Οι ζηλωτές έμεναν ακόμη πιστοί στον πατριάρχη Αρσένιο, που είχε πεθάνει το Σεπτέμβριο του 1273, και αντιδρούσαν απέναντι στην εκκλησιαστική ηγεσία και την κυβέρνηση¹². Οι διενέξεις αυτές συχνά έφταναν στη βία τελικά όμως εκφυλίστηκαν στις αρχές του 14^{ου} αι. αφού οι Αρσενίτες επανήλθαν, το 1310, σε κανονικές σχέσεις με τη διοικούσα εκκλησία, παρόλο που εξακολουθούσαν να υπάρχουν απομονωμένοι, φανατικοί ή δυσαρεστημένοι λόγω του ότι «δεν τιμήθηκαν με ανάλογα αξιώματα, διεύθυνση μοναστηριών, επιρροή στα ανάκτορα ή ετήσιες συντάξεις»¹³. Έτσι λύθηκε ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα, αφού οι Αρσενίτες δημιουργούσαν γενικά ταραχές και υποκινούσαν συνομωσίες εναντίον του Ανδρόνικου¹⁴.

Γενικά ο Ανδρόνικος Β΄ έκανε μεγάλο αγώνα και κατέβαλε υπερβολική προσπάθεια να αντιμετωπίσει και να ελέγξει τη φαινομενικά έκρυθμη κατάσταση στους κόλπους της εκκλησίας. Λέμε φαινομενικά διότι, παρά το γεγονός ότι οι πατριάρχες εναλλάσσονται συνεχώς στον πατριαρχικό θρόνο¹⁵, δεν παρατηρούμε η αστάθεια αυτή να οδηγεί και σε μείωση της εκκλησιαστικής επιρροής στην

¹⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II, 22-23

¹¹ ΓΡΗΓ. VI 1 Γ, 160.

¹² Ο Γρηγοράς θεωρεί πως η πραγματική αιτία των αντιδράσεών τους δεν ήταν η αντίθεσή τους σε συγκεκριμένες επιλογές προσώπων από τον Ανδρόνικο Β΄ για τον πατριαρχικό θρόνο-όπως π.χ. του Γρηγορίου του Κύπριου- αλλά «η υπέρμερτη αυταρέσκεια και η έπαρση, τις οποίες είχαν αποκτήσει με τις εξορίες και τις άλλες διώξεις που είχαν υποστεί εξαιτίας του ζήλου τους. Σκόπευαν ακόμα βάζοντας κάποιο δικό τους στο θρόνο να πάρουν όλες τις επισκοπές και τις μητροπόλεις, να διευθύνουν όλα τα μοναστήρια, να κατευθύνουν τις ιερατικές επαρχίες εισπράττοντας τις κάθε είδους εισφορές, δαπάνες και παροχές» ΓΡΗΓ. VI 1 Ζ, 165-166.

¹³ ΓΡΗΓ. VII 9 Δ, 262

¹⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II, 593, LAIOU, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronikos II, 1282-1328, Cambridge, 1972, 197-198, D. NICOL, όπ.π., σελ. 171. Για τους Αρσενίτες βλ. και I. Συκουτρής, «Περί το σχίσμα τών Άρσενιατών», Έλληνικά 2 (1929), 267-332, 3 (1930), 15-44 και 5 (1932), 107-126. Βλ. τώρα Π. Γουναρίδης, *Τό κίνημα τών Άρσενιατών (1261-1310). Ίδεολογικές διαμάχες τήν έποχή τών πρώτων Παλαιολόγων*, Αθήνα 1999.

¹⁵ Στα χρόνια της διακυβέρνησης του Ανδρόνικου Β΄ ανέβηκαν στο θρόνο οι εξής πατριάρχες: Ιωσήφ, Γεώργιος Κύπριος (Γρηγόριος Β΄), Αθανάσιος Α΄ (δύο φορές), Ιωάννης ΙΒ΄, Νήφων, Ιωάννης ΙΓ΄ Γλυκός, Γεράσιμος Α΄, Ησαΐας, S. RUNCIMAN, Η Βυζαντινή Θεοκρατία, όπ.π., σσ. 145-148, A.E.LAIOU, Constantinople and the Latins. The foreign Policy of Andronikos II, Cambridge, 1972, σσ. 32-36, 122-126, 194-196, 245-246

αυτοκρατορία. Το αντίθετο μάλιστα. Οι Αρσενίτες για παράδειγμα, αποτελούσαν μεγάλο κίνδυνο για τη θέση του Ανδρόνικου. Στα μάτια τους ήταν καταδικασμένος ως ο γιος του αφορισμένου σφετεριστή, που τους είχε καταδιώξει σκληρά. Αναλάμβαναν συνεχώς δράση εναντίον του Ανδρόνικου, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος έκανε συνεχώς παραχωρήσεις προς αυτούς. Παρόλη τη διαίρεσή της, η εκκλησία είχε κυριαρχικό ρόλο στις εσωτερικές υποθέσεις. Μάλιστα θα λέγαμε πως στη διάρκεια της βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄, ο οποίος ήταν πολύ ευσεβής και φανατικός ορθόδοξος, ο ρόλος της Εκκλησίας και η επιρροή της στην πνευματική ζωή της αυτοκρατορίας έφτασε στο αποκορύφωμα. Ιδιαίτερα μεγάλωσε η επιρροή του μοναχισμού, αφού τα βυζαντινά μοναστήρια και προπάντων οι παλιές μονές του Αγίου όρους ευρύνουν την πνευματική επιρροή και τις γαιοκτησίες τους. Επιπλέον οι μονές του Άθω, που από την εποχή του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού υπάγονταν απευθείας στον αυτοκράτορα, τέθηκαν με ένα χρυσόβουλλο του Νοεμβρίου του 1312 κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Την εποχή αυτή επίσης γίνεται νέα αναδιοργάνωση των επισκοπών και ρυθμίζεται εκ νέου η σειρά πρωτοκαθεδρίας των μητροπόλεων με απώτερο στόχο η παλαιά εκκλησιαστική τάξη να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες¹⁶.

Ολοένα και πιο εντυπωσιακή γίνεται λοιπόν η διαφορά ανάμεσα στη σφαίρα επιρροής της βυζαντινής εκκλησίας και της φθίνουσας επικράτειας του βυζαντινού κράτους. Ενώ το κράτος φθίνει προοδευτικά, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης παραμένει το κέντρο του ορθόδοξου κόσμου και η Εκκλησία το πιο σταθερό στοιχείο στη βυζαντινή αυτοκρατορία¹⁷. Μπορούμε προκαταβολικά λοιπόν να αντιληφθούμε πόσο σημαντικό ρόλο θα παίξει η στάση της Εκκλησίας στον εμφύλιο που θα ξεσπάσει ανάμεσα στον Ανδρόνικο Β΄ και τον εγγονό του και πόσο καθοριστικό θα είναι το ποιόν από τους δύο θα υποστηρίξει.

¹⁶ OSTROGORSKY, ό.π. σελ. 176, S. RUNCIMAN, ό.π., σσ. 148-149, NICOL, ό.π. σελ. 173.

¹⁷ Χαρακτηριστική απόδειξη για το ότι, παρόλο που ο αυτοκράτορας είχε χάσει τη μάχη της ενότητας και της διατήρησης της δύναμης και επιρροής της αυτοκρατορίας, η πατριαρχική εξουσία θεωρούνταν ακόμη οικουμενική, αποτελεί ένα διάταγμα που εξέδωσε το 1315 ο Ιωάννης Γλυκός, ο οποίος μόλις είχε εκλεγεί στο πατριαρχείο. Συγκεκριμένα, ύστερα από αίτημα των μοναχών της μονής Αγίου Νικολάου του Μεσοποτάμου (στη μακρινή Χειμάρρα), επιβεβαίωσε με το διάταγμα το αρχαίο και προνομιακό καθεστώς της μονής τους και των εξαρτημάτων της, γεγονός που αποδεικνύει τη συνεχιζόμενη επικοινωνία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως και των εκκλησιών στα απώτερα όρια της αυτοκρατορίας. MM I, σελ. 1-2 και IV, σελ. vii-ix. Το έγγραφο έχει επανεκδοθεί σε H.Hunger και O.Kresten, *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, I (CFHB, XIX/I: Βιέννη 1981), αρ. 2, σελ. 112-121. Βλ. Darrouzes, *Regestes*, αρ. 2030, σελ. 21-22.

γ) Η διεθνής θέση του Βυζαντίου

Λόγω της οικονομικής και στρατιωτικής αδυναμίας του κράτους, ο Ανδρόνικος Β΄ ακολούθησε μετριοπαθή πολιτική στις σχέσεις του με το εξωτερικό. Κύριος στόχος της πολιτικής του ήταν η σταθεροποίησή του στο θρόνο γι' αυτό επιζήτησε να εξασφαλίσει τα σύνορά του από όλες τις πλευρές με συνθήκες ειρήνης και φιλίας¹⁸.

Έτσι, ο δεύτερος γάμος του, το 1284, με την Ειρήνη, κόρη του μαρκησίου Μομφερά Γουλιέλμου Ε΄, εξασφάλισε αρχικά το ότι ο μαρκήσιος δε θα διεκδικούσε τον τίτλο του «Βασιλέως της Θεσσαλονίκης», που ο πρόγονός του είχε αποκτήσει χάρη στην Τέταρτη Σταυροφορία¹⁹.

Συνέπεια της διάλυσης του ναυτικού²⁰ ήταν η μονόπλευρη και ανεπιφύλακτη προσκόλληση στη Γένουα, η σχεδόν απόλυτη στήριξη της ιταλικής ναυτιλίας και του εμπορίου για την εισαγωγή στις πόλεις των απαραίτητων αγαθών. Οι Γενουάτες μονοπώλησαν τις αγορές καλαμποκιού και ψαριού της Μαύρης Θάλασσας από την παραγωγή των οποίων εξαρτιόταν η Κωνσταντινούπολη. Έγιναν λοιπόν ακόμα πιο πλούσιοι χάρη στην αυτοκρατορική πολιτική, που βασιζόταν στα Γενουάτικα πλοία τόσο για την άμυνα όσο και για το εμπόριο. Δεν έφτανε αυτό. Οι Βενετοί αντέδρασαν σε αυτό, κατάφεραν να υπογράψουν-τον Ιούνιο του 1282- εμπορική συμφωνία, πήραν δική τους συνοικία και εξασφάλισαν τα μέχρι τότε προνόμια. Μετά από προβλήματα και συγκρούσεις με τους Γενουάτες (1296-1299)-που εξελίχθηκαν σε σύγκρουση με το Βυζάντιο²¹ κατάφεραν, το 1302, να εξασφαλίσουν μεγάλες αποζημιώσεις για την απώλεια των περιουσιών τους. Τέτοιες ήταν οι συνέπειες της διαλύσεως του βυζαντινού στόλου, λέει ο Γρηγοράς. «οὐδέ γάρ ἦν ἂν οὔτε Λατίνους οὔτω κατὰ Ῥωμαίων θρασύνεσθαι, οὔτε ψάμμον θαλάσσης θεάσασθαι Τούρκους ποτε τῆς ναυτικῆς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεως θαλασσοκρατούσης ὡς πρότερον»²²

Ανησυχίες υπήρχαν για το υπόλοιπο μέρος της βόρειας Ελλάδας, όπου διεκδικητές παρέμειναν οι Έλληνες ηγεμόνες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Ο δεσπότης της Ηπείρου Νικηφόρος φαινόταν έτοιμος να

¹⁸ Λόγω της δραστηκής μείωσης της αμυντικής δύναμης, που είχε αποφασιστεί κάτω από την πίεση της οικονομικής κρίσης, έπρεπε να διατεθούν πολλά χρήματα για να καταβληθούν ως χορηγία στους γείτονες. Δεν είναι λοιπόν περίεργο το γεγονός ότι οι πληρωμές στις γειτονικές δυνάμεις αποτέλεσαν το πιο σημαντικό έξοδο του κρατικού προϋπολογισμού. Επειδή το Βυζάντιο δε διέθετε τη δύναμη των όπλων για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς του, αναγκαζόταν να εξαγοράσει την ειρήνη με χρήματα που εξοικονομούσε για το σκοπό αυτό. Όπως όμως πολύ καυστικά αναφέρει ο Γρηγοράς, η στάση αυτή έμοιαζε με τον άνθρωπο εκείνο, ο οποίος «ὡσπερ ἂν εἴ τις φιλίαν παρά τῶν λύκων ὠνούμενος, ἔπειτα τὰς οἰκείας πολλαχόθεν τέμνων φλέβας πίνειν ἐκείνοις παρῆχε καὶ ἔμφορεῖσθαι τοῦ αἵματος». ΓΡΗΓ. VIII 6 E, 317.

¹⁹ OSTROGORSKY, *όπ.π.*, σελ. 176-177

²⁰ Βλ. παραπάνω, σσ. 3-4.

²¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, II, 232-234

²² ΓΡΗΓ. VI 11 B, 209

έλθει σε συμφωνία αντίθετα με τον αδελφό του, Ιωάννη Δούκα, *σεβαστοκράτορα* της Θεσσαλίας, ο οποίος ήταν προκλητικός και αποφασισμένος να συνεχίσει τη μάχη κατά του Ανδρόνικου, όπως είχε ξεκινήσει εναντίον του Μιχαήλ.

Ο πόλεμος που ξέσπασε, το 1283, ανάμεσα στη Θεσσαλία και την Ήπειρο ανακούφισε προσωρινά την αυτοκρατορία από τις ανησυχίες για την περιοχή. Τα προβλήματα ωστόσο με τη Δυτική Ελλάδα δε λύθηκαν. Ο Νικηφόρος, με τη βοήθεια των ξένων συμμάχων του εμπόδισε το μεγαλύτερο τμήμα της Ηπείρου να ενσωματωθεί βίαια στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία²³. Έτσι, η Ήπειρος εξακολουθούσε να αποτελεί μια ανεξάρτητη επικράτεια. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα Ιωάννινα, τα οποία αποφάσισαν, το 1318 να προσχωρήσουν και να υποταχθούν στην κεντρική εξουσία του Βυζαντίου. Ζήτησαν δηλ. και πέτυχαν να διατηρήσουν όλα τα κεκτημένα δικαιώματα και να αποκτήσουν και άλλα. Ο Ανδρόνικος Β΄ συμφώνησε και επικύρωσε τα προνόμια αυτά με χρυσόβουλλο²⁴.

Κίνδυνος υπήρχε και στο βορρά. Ο Στέφανος Ούρεσης Β΄ Μιλούτιν-που είχε νυμφευτεί την κόρη του Ιωάννη Δούκα της Θεσσαλίας-πήρε μέτρα για τη σερβική κατάκτηση της Μακεδονίας βάζοντας σε κίνδυνο τη Θεσσαλονίκη και το βυζαντινό από ξηράς δρόμο προς την Αδριατική. Τελικά ο Ανδρόνικος προσέγγισε διπλωματικά τους Σέρβους, προτείνοντας να παντρευτεί η πεντάχρονη κόρη του Σιμωνίδα τον ηγεμόνα των Σέρβων, κάτι που τελικά έγινε το 1299 παρά τη σύγκρουση του Ανδρόνικου με τον τότε πατριάρχη Ιωάννη ΙΒ΄²⁵.

Πρόσθετη επιπλοκή αποτελούσε και η αναβίωση της βουλγαρικής δύναμης. Έτσι ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να υπογράψει συνθήκη, η οποία επέτρεπε στους Βούλγαρους να διατηρήσουν όλες τις τελευταίες κατακτήσεις τους (πολλά οχυρά και σημαντικά λιμάνια στον Εύξεινο Πόντο μαζί με τις πόλεις της Μεσημβρίας και της Αγχιάλου), πάντρεψε δε τη μια από τις εγγονές του, κόρη του Μιχαήλ Θ΄, με το Θεόδωρο Σβιετοσλάβο, ηγεμόνα των Βουλγάρων²⁶.

Το μεγαλύτερο ωστόσο, και υψίστης σημασίας για το Βυζάντιο πρόβλημα, ήταν η διατήρηση των ανατολικών συνόρων έναντι των νέων δυνάμεων των Τούρκων. Επειδή το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας είχε μείνει χωρίς ακριτικό στρατό, οι εμίρηδες των Τούρκων στη Δ.Μικρά Ασία συνασπίστηκαν, λεηλάτησαν τα πάντα και έφτασαν στη θάλασσα. Οι κάτοικοι πεινούσαν, αφού βρέθηκαν κάτω

²³ D.NICOL, *The Despotate of Epiros*, II, 1267-1479, Cambridge 1984 (Ελλ. μετ. Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991, σσ. 93-111)

²⁴ Miklosish- J. Muller, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, τ. V, Vindobonae, 1887, 77-84.

²⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 278-286, ΓΡΗΓ. VI 9 B-Δ, 202-204, OSTROGORSKY, *όπ.π.*, σελ. 179.

²⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 628-629, ΓΡΗΓ. VIII 1 A, 283, NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, *όπ.π.*, σελ. 224.

από το ζυγό των εχθρών. Όσοι έφυγαν κρυφά, πέρασαν εξαθλιωμένοι στη Θράκη. Οι Τούρκοι μοίρασαν με κλήρο όλη τη γη της Μ. Ασίας, η οποία ανήκε στη βυζαντινή επικράτεια²⁷.

Συνοψίζοντας θα παρατηρούσαμε ότι η κατάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, πριν το ξέσπασμα της σύγκρουσης παππού-εγγονού, επιδειωνόταν συνεχώς. Η βυζαντινή Μ. Ασία είχε σχεδόν κατακτηθεί από τους Τούρκους, το εμπόριο και ο εφοδιασμός της Κωνσταντινούπολης βρισκόταν στο έλεος των Λατίνων, η φορολογία ήταν δυσβάχτακτη, τα χρήματα ξοδεύονταν σε επιχορηγήσεις στους εχθρούς και στους γείτονες ενώ οι γαιοκτήμονες της Θράκης διαμαρτύρονταν που έπρεπε να πληρώσουν αυξημένους φόρους απλώς για να εξαγοράσουν τους Καταλανούς ή τους Τούρκους ή να επιχορηγήσουν τους Λατίνους.

Αυτή τη συνολική εικόνα της αυτοκρατορίας θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας όταν θα αναζητήσουμε τα αίτια της σύγκρουσης και θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε το πόσο εύκολα βρήκαν υποστηρικτές οι επαναστάτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΔΥΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΕΜΦΥΛΙΟ ΤΟΥ 14^{ου} ΑΙΩΝΑ.

Μια αναφορά στο βίο και το έργο του Γρηγορά και του Καντακουζηνού, τις πηγές από τις οποίες αντλήσαμε πληροφορίες και γενικά την οπτική τους απέναντι στα σύγχρονα με αυτούς γεγονότα, είναι απαραίτητη, αφού, παρόλο που σε πολλά σημεία οι δύο σύγχρονοι ιστορικοί αλληλοσυμπληρώνονται, η αντιμετώπιση του εμφυλίου γίνεται απ' τον καθένα με διαφορετικό τρόπο.

Νικηφόρος Γρηγοράς

Ο Νικηφόρος **Γρηγοράς** γεννήθηκε λίγο μετά το 1290 στην Ηράκλεια του Πόντου. Για τους γονείς του δεν ξέρουμε τίποτα, ο αδελφός όμως της μητέρας του, Ιωάννης, χειροτονήθηκε επί Ανδρονίκου Β' μητροπολίτης Νικομήδειας και γύρω στα 1300 μητροπολίτης της Ηρακλείας. Αυτός ανέλαβε την εκπαίδευσή του και από αυτόν μύηθηκε στην ελληνική φιλοσοφία και τη χριστιανική θεολογία. Στα είκοσί του χρόνια πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να συνεχίσει τις σπουδές του. Εκεί παρακολούθησε τις παραδόσεις Λογικής του Ιωάννη Γλυκύ, που

²⁷ ΓΡΗΓ. VII 1 Α, 214

διετέλεσε πατριάρχης από το 1315 ως το 1319, και τελειοποίησε τις γνώσεις του στη ρητορική²⁸. Ο πατριάρχης έτρεφε μάλιστα τόσο μεγάλη εκτίμηση για το μαθητή του, ώστε του εμπιστεύτηκε τη σύνταξη της διαθήκης του²⁹. Σημαντικότερο ρόλο για την επιστημονική εξέλιξη του Γρηγορά έπαιξε η σχέση του με το Θεόδωρο Μετοχίτη, ο οποίος εισήγαγε το μαθητή της φιλοσοφίας στην αστρονομία, την οποία προσπαθούσε να ανασύρει από τη λήθη³⁰. Ο Μετοχίτης ξεχώρισε το Νικηφόρο και τον παρουσίασε στον Ανδρόνικο Β΄, ενώπιον του οποίου ο νεαρός εκφώνησε εγκωμιαστικό λόγο για τον αυτοκράτορα. Πολύ γρήγορα, εξαιτίας της πολύπλευρης παιδείας του κέρδισε την εύνοια του Ανδρόνικου Β΄, που προωθούσε τα γράμματα και τις τέχνες στο περιβάλλον του. Μάλιστα για να κλείσει τα φθονερά στόματα, επειδή ο νεαρός λόγιος δεν είχε κανένα αξίωμα, λαϊκό ή εκκλησιαστικό, ο αυτοκράτορας του πρότεινε τη θέση του Χαρτοφύλακα ο Γρηγοράς, όμως, αρνήθηκε προβάλλοντας ως λόγο το νεαρό της ηλικίας του³¹. Η σημαντική θέση και η εκτίμηση της οποίας τύγχανε τα χρόνια της βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄ φαίνεται από το ότι το 1324 κλήθηκε από τον αυτοκράτορα να αναπτύξει τις απόψεις του για τη μεταρρύθμιση του ημερολογίου με άξονα τον εορτασμό του Πάσχα. Ο Ανδρόνικος Β΄ δεν αποφάσισε βέβαια να προβεί στη μεταρρύθμιση, καθώς θεωρούσε πολύ ισχυρές τις συντηρητικές δυνάμεις στην ορθόδοξη Εκκλησία³².

Η εύνοια του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ εκφράστηκε και με την ανάθεση στο Γρηγορά διπλωματικών αποστολών. Το 1326, για παράδειγμα, επισκέφτηκε ως απεσταλμένος του αυτοκράτορα τη σερβική αυλή προκειμένου να πείσει το βασιλιά Στέφανο Γ΄ Ούρεση να στείλει πίσω στο Βυζάντιο την πεθερά του Ειρήνη, κόρη του Θεόδωρου Μετοχίτη και παλιά μαθήτριά του Γρηγορά³³. Εκείνα τα χρόνια ο Γρηγοράς ασχολήθηκε με την έρευνα και τη διδασκαλία δημοσιεύοντας πολλές επιστημονικές εργασίες και αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση ενός ιδιωτικού σχολείου που λειτουργούσε στη Μονή της Χώρας³⁴.

Η παραίτηση του Ανδρόνικου Β΄ υπέρ του εγγονού του, το Μάιο του 1328, συνδέθηκε με σημαντικές αλλαγές στο δημόσιο βίο της αυτοκρατορίας. Ο μέγας Λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης

²⁸ ΓΡΗΓ. VII 11, 270. Σύνομη βιογραφία του Γρηγορά βλ. στον H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β΄, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2001, σσ. 297-301. Για τη φοίτησή του στον Ιωάννη Γλυκό βλ. και C.N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium during the Thirteenth and early Fourteenth Century (1204-ca.1310)*, Nicosia, 1982, σσ. 98-99.

²⁹ ΓΡΗΓ. VIII 2 A-B, 289-292

³⁰ ΓΡΗΓ. VIII 5 Z, 309 VIII 7 A, 322 VIII 8 Γ, 329

³¹ ΓΡΗΓ. VIII 8 A-B, 328-329 VIII 9 A-Γ, 339-348

³² Αυτό έγινε παρά την προσωπική αποδοχή των προτάσεων του Γρηγορά (οι οποίες εφαρμόστηκαν 250 χρόνια αργότερα στην καθολική εκκλησία από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ΄). ΓΡΗΓ. VIII 13 A-Γ, 364-373

³³ ΓΡΗΓ. VIII 14 B-Γ, 374

³⁴ Nikephoros Gregoras, *Rhomanische Geschichte*, μετ. και σχόλια από τον J. L. van Dielen, μέρος Α΄, Στουτγάρδη 1973, 6 κ.εξ. Πρβλ. H.HUNGER, *όπ.π.*, σελ. 299, υπ. 66.

απομακρύνθηκε από τη διοίκηση της αυτοκρατορίας και τον ίδιο χρόνο πέθανε και ο θείος του Γρηγορά Ιωάννης. Ο Γρηγοράς έχασε πλέον τις προσβάσεις του στο παλάτι και παρέμεινε στην αφάνεια για μια περίπου διετία, κάτω από τη δυσμένεια του νέου αυτοκράτορα. Οι σχέσεις του με τον Ανδρόνικο Γ΄ αποκαταστάθηκαν το 1330, με παρέμβαση του φίλου του Ιωάννη Καντακουζηνού. Έτσι, το 1331 συμμετείχε σε δημόσια συζήτηση με τον διαπρεπή Έλληνα φιλόσοφο της Ν. Ιταλίας Βαρλαάμ και ορίστηκε επίσημος εκπρόσωπος για να συζητήσει το θέμα της ενώσεως με τους απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη εκπροσώπους του πάπα Ιωάννη ΚΒ΄. Ο Γρηγοράς εισηγήθηκε την απόρριψη των παπικών προτάσεων. Οι δεσμοί του με τον αυτοκράτορα και το παλάτι αποκαταστάθηκαν και οι σχέσεις του με τη βασιλική οικογένεια ήταν στενές. Έγραψε επιτάφιο λόγο στον Ανδρόνικο Β΄ (1332) και παρηγορητικό λόγο στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ΄ για το θάνατο της μητέρας του Μαρίας Ρίτας, της ονομαζόμενης και Ξένης. Έτσι, η επιρροή του στο δημόσιο βίο της αυτοκρατορίας αποκαταστάθηκε ξανά, ενώ απολάμβανε την εύνοια του Ανδρόνικου Γ΄.

Μετά το θάνατο του Ανδρόνικου Γ΄ (Ιούνιος 1341), τους αγώνες για επικράτηση και την τελική νίκη του Καντακουζηνού, άλλαξε η κατάσταση και για το Γρηγορά. Κύρια αιτία των μεταπτώσεων του κύρους του ήταν το ότι αναμείχθηκε σε σοβαρές εκκλησιαστικές διενέξεις με αποτέλεσμα να χάσει την εύνοια του Καντακουζηνού, ο οποίος είχε στηριχτεί στους οπαδούς του Γρηγορίου Παλαμά για να καταλάβει την εξουσία. Επειδή καταφέρθηκε στις επιστολές του εναντίον του Γρηγορίου Παλαμά, το 1351 περιορίστηκε με αυτοκρατορική διαταγή στη Μονή της Χώρας με την εντολή να «σιωπήσει»³⁵. Μια τελευταία συμφιλιωτική προσπάθεια του αυτοκράτορα απέτυχε, επειδή καμιά από τις δύο πλευρές δεν υποχωρούσε³⁶. Αυτό οδήγησε σε αυστηρότερο περιορισμό του Γρηγορά, ενώ υπήρξε και η απειλή ότι θα κάψουν τα αγιολογικά του έργα. Μέσα σε τρία χρόνια ο μαθητής του Αγαθάγγελος μπόρεσε να τον επισκεφτεί πέντε φορές και να του μεταφέρει ειδήσεις από τον έξω κόσμο. Απελευθερώθηκε με την είσοδο του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου στην Κωνσταντινούπολη (Νοέμβριος 1354). Μια τελευταία προσπάθεια του πρώην αυτοκράτορα-τις συζητήσεις με τον οποίο πρόσθεσε στο έργο του-και μοναχού πλέον Ιωάσαφ Καντακουζηνού έμεινε χωρίς αποτέλεσμα³⁷.

Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Γρηγοράς συνέχισε τον αγώνα του εναντίον του Παλαμισμού, ο δε Καντακουζηνός κατηγόρησε τον παλιό του φίλο ότι στο ιστορικό του έργο παραποιεί τα πράγματα

³⁵ ΓΡΗΓ. XXI 4 A, 1013.

³⁶ ΓΡΗΓ. XXII 1 A-E, 1037-1043.

³⁷ ΓΡΗΓ. Ιστορία III 375-500

και δυσφημεί τόσο τον ίδιο όσο και τους μοναχούς του Αγίου Όρους³⁸. Δεν πρέπει να έζησε πολύ μετά το θάνατο του Γρηγορίου Παλαμά (14 Νοεμβρίου 1357), τον οποίο πρόλαβε να μνημονεύσει στο ιστορικό του έργο. Η ένταση των αντιθέσεων της εποχής είχε οξύνει τόσο το φανατισμό και είχε περιορίσει τόσο τη σύνεση, ώστε οι οπαδοί του Παλαμά τον εκδικήθηκαν διαπομπεύοντας το λείψανο του μισητού αντιπάλου τους³⁹.

Όλο το ιστορικό έργο του Γρηγορά περιέχεται σε τριάντα επτά βιβλία. Τα έντεκα πρώτα, που πραγματεύονται την ιστορία από το 1204 ως το 1341, αποτελούν το πρώτο τμήμα, το οποίο πιθανόν είχε εκδοθεί χωριστά⁴⁰. Το δεύτερο τμήμα αποτελούν τα βιβλία 12-29 με τα γεγονότα από το 1341 ως το 1355, στα οποία ο συγγραφέας πρόσθεσε δύο μεγάλες πραγματείες σε μορφή διαλόγου (βιβλία 30-35). Τα δύο τελευταία βιβλία (36-37), με τα γεγονότα των ετών 1355-1358, κλείνουν το κείμενο⁴¹. Δεν υπάρχουν βέβαιες ενδείξεις για το χρόνο συγγραφής της *Ιστορίας* του Γρηγορά. Η παρατήρηση στην αρχή του έργου του ότι η δυναστεία των Αγγέλων κυβερνά «μέχρι σήμερα» την Ήπειρο⁴² ορίζει ως *terminus ante quem* το 1337 (όταν η Ήπειρος έχασε την ανεξαρτησία της). Ο Γρηγοράς όμως πρέπει να είχε αρχίσει νωρίτερα τις ιστορικές του συγγραφές. Ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται στο Γρηγόριο Παλαμά προς το τέλος το ενδέκατου βιβλίου, μας οδηγεί στα μέσα της δεκαετίας 1340-1350. Ο Γρηγοράς εργάστηκε πάνω στο ιστορικό του έργο και κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του (1351-1354). Μάλιστα το καλοκαίρι του 1352 έγραψε δέκα βιβλία (18-27) μέσα σε σαράντα μέρες⁴³. Από το έργο βέβαια απουσιάζει ένα τέλος που να ταιριάζει σε όλο το έργο, καθώς και μια μεθοδική διάρθρωση, με αποτέλεσμα αυτό να χαρακτηριστεί από παλιά ως απομνημόνευμα⁴⁴.

Ως πηγή για τα επτά πρώτα βιβλία χρησίμευσε (εκτός από το Γεώργιο Ακροπολίτη) το έργο του Γεωργίου Παχυμέρη, το οποίο βέβαια χρησιμοποίησε πολύ πρόχειρα. Απόδειξη για αυτό αποτελεί, για παράδειγμα, το ότι οι Βενετοί, που έπαιζαν κύριο ρόλο και πήραν τη μερίδα του λέοντος, δεν αναφέρονται στη διανομή του βυζαντινού κράτους το 1204, όπως δεν αναφέρεται και η ανακατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη το 1246. Η δίκη του Μιχαήλ

³⁸ KANT. IV 24, 171 και 183. Στο εξής θα παραπέμπουμε στον Καντακουζηνό με αριθμό βιβλίου, κεφαλαίου και σελίδας.

³⁹ P.G. 152, 733 G-736A. Ο Γρηγοράς εκθεματίζεται στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας.

⁴⁰ Από μια παρατήρηση στην αρχή του 12^{ου} βιβλίου (ΓΡΗΓ. XII 1 A, 571) μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Γρηγοράς θεώρουσε τα βιβλία 1-11, (1204-1341), ως ένα ολοκληρωμένο τμήμα που πιθανόν είχε εκδοθεί χωριστά.

⁴¹ Hunger, *ό.π.*, σ.302

⁴² ΓΡΗΓ. I 2 B, 14

⁴³ K. KRUMBACHER, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, (ελλην. Μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου), Αθήνα 1955, τ. Α΄, σελ. 301.

⁴⁴ K. KRUMBACHER, *ό.π.*, σελ. 301: «είδος απομνημονευμάτων υπαγορευμένων υπό φατριαστικού συμφέροντος»

Παλαιολόγου για εσχάτη προδοσία περιγράφεται επιφανειακά⁴⁵, ενώ η έκφραση *ίνα μη διατρίβωμεν* αποτελεί βασική αρχή για το συγγραφέα για τα βιβλία 1-7⁴⁶. Εκτός από τον Παχυμέρη χρησιμοποίησε και επίσημα έγγραφα της εποχής, όπως την αναφορά για τη διπλωματική αποστολή του Θεοδώρου Μετοχίτη και του Ιωάννη Γλυκύ στην Κύπρο και την Αρμενία⁴⁷. Από την άλλη δεν πρέπει να ξεχνάμε, σχετικά με τα βιβλία 18-29, ότι ο συγγραφέας κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους βασιζόταν αποκλειστικά στις σπάνιες επισκέψεις του μαθητή του Αγαθάγγελου και δεν μπορούσε να βρει μόνος του πηγές.

Ιωάννης Καντακουζηνός

Ο **Ιωάννης Καντακουζηνός**⁴⁸ που γεννήθηκε το 1295/96 στην Κωνσταντινούπολη, από οικογένεια που ανήκε στη φεουδαρχική αριστοκρατία της ύστερης βυζαντινής εποχής, συγγένευε από την πλευρά της μητέρας του με τους Παλαιολόγους⁴⁹. Τη στρατιωτική του εκπαίδευση την οφείλει στο θείο του, από την οικογένεια των Αγγέλων, ο οποίος ήταν *Μέγας Στρατοπεδάρχης*⁵⁰. Η οικονομική του δύναμη, η οποία στηριζόταν στην έγγειο ιδιοκτησία και την κατοχή πολλών ζώων, αποτελούσε τη βάση της κοινωνικής του θέσης⁵¹.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου των δύο Ανδρονίκων, ο Καντακουζηνός πήρε το μέρος του νεαρού Παλαιολόγου. Έτσι, μετά τη νίκη του Ανδρονίκου Γ' (1328), ο Καντακουζηνός, ως στενότερος φίλος και έμπιστος του νεαρού αυτοκράτορα, έγινε ο ισχυρότερος άνδρας στην αυτοκρατορία. Μετά το θάνατο του Ανδρονίκου Γ' (1341) ξέσπασε ξανά εμφύλιος σχετικά με τη διαδοχή, που λόγω της άσχημης εξέλιξής του, οδήγησε, το 1342, τον Καντακουζηνό στον Κράλη των Σέρβων⁵² αλλά και σε συμμαχία με τους Τούρκους. Έτσι το 1347 έγινε δυνατή η είσοδος του Καντακουζηνού στην Κωνσταντινούπολη και η εγκατάστασή του στον αυτοκρατορικό θρόνο. Σύντομα οι αντιπολιτευόμενοι κύκλοι της συγκλήτου και των ευγενών συσπειρώθηκαν γύρω από τον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο. Το 1352 ξέσπασε ξανά εμφύλιος ο οποίος διεξήχθη και από τις δύο πλευρές κυρίως με τη βοήθεια ξένων, σερβικών και τουρκικών στρατευμάτων. Το Νοέμβριο

⁴⁵ ΓΡΗΓ. II 8 Γ, 49

⁴⁶ Η φράση απαντά και σε άλλα σημεία: ΓΡΗΓ. VIII 14 Η, 383/ IX 4 Δ, 411.

⁴⁷ Αυτό έγινε το 1294: ΓΡΗΓ. VI 8 Β, 194

⁴⁸ Κύριο προσωπογραφικό έργο: D.M. NICOL, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca 1100-1460*, Washington 1968. Βλ. και ΣΤ. Ι. ΚΟΥΡΟΥΣΗ, λήμμα «Ιωάννης ο Καντακουζηνός» στη *Θ.Η.Ε.* 7 (1965) 29-35

⁴⁹ Η μητέρα του Θεοδώρα ήταν θεία του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ'. D. Nicol, *ό.π.* σελ. 30, Κουρούσης, *ό.π.* σ.29

⁵⁰ I 334.

⁵¹ Καταμέτρηση από τον ίδιο τον Καντακουζηνό: III 30, 185. Πρβλ. Α.ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην Ύστερη Βυζαντινή Εποχή*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σελ. 52.

⁵² KANT. III 41, 253

του 1354 ο Παλαιολόγος κατόρθωσε να εισδύσει στην Κωνσταντινούπολη και να καταλάβει την εξουσία, ενώ ο Καντακουζηνός, μετά από ένα χρονικό διάστημα, παραιτήθηκε και εκάρη μοναχός με το όνομα Ιώασαφ στη μονή των Μαγγάνων. Κατά το 1361/62 ο Ιωάννης Καντακουζηνός παρέμεινε περισσότερο από ένα χρόνο στο Μιστρά, όπου κατόρθωσε να συμφιλιώσει τους δύο γιους του, το Μανουήλ, Δεσπότη του Μυστρά, και το Ματθαίο. Το 1379 ο Ανδρόνικος Δ΄ διέταξε να φυλακιστεί ο Ιωάννης Καντακουζηνός και η οικογένειά του από τους Γενουάτες στο Πέραν. Μετά την απελευθέρωσή του, το 1381, ο Καντακουζηνός ξαναπήγε στην Πελοπόννησο, όπου, μετά το θάνατο του γιου του Μανουήλ, άσκησε παρασκηνιακά πολιτική επιρροή. Πέθανε στις 15 Ιουνίου 1383⁵³.

Τα απομνημονεύματά του μας έχουν παραδοθεί σε τέσσερα βιβλία με τον τίτλο *Ιστορίαι*, πραγματεύονται τα γεγονότα από το 1320 ως το 1356 και σε ορισμένα σημεία ως το 1362⁵⁴. Το πρώτο βιβλίο αναφέρεται στον πόλεμο των δύο Ανδρονίκων, το δεύτερο στη βασιλεία του Ανδρόνικου Γ΄, στο τρίτο βιβλίο περιγράφονται τα γεγονότα από το θάνατο του Ανδρόνικου Γ΄ ως την είσοδο του Καντακουζηνού στην Κωνσταντινούπολη το 1347, και στο τέταρτο η βασιλεία του Καντακουζηνού, η παραίτησή του και τα χρόνια που ακολούθησαν.

Ως χρόνος συγγραφής των απομνημονευμάτων μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη δεκαετία μετά την παραίτηση του αυτοκράτορα. Είναι πολύ απίθανο να είχε ασχοληθεί με το έργο αυτό κατά τα προηγούμενα ανήσυχα χρόνια. Μέσα στη σχετική ηρεμία του μοναστηριού ο Ιωάννης Καντακουζηνός είχε την ευκαιρία, μετά την κατάρρευση του έργου της ζωής του να κάνει έναν απολογισμό των πράξεών του»⁵⁵. Ως *terminus ante quem* πρέπει να θεωρηθεί το 1369, η χρονιά που γράφτηκε ο κώδικας Laur. 9, 9, στον οποίο περιέχονται τα απομνημονεύματα⁵⁶.

Όσον αφορά τις πηγές των απομνημονευμάτων του, ο Ιωάννης Καντακουζηνός είχε κάθε δικαίωμα να επικαλείται αυτοψία, εφόσον είχε ζήσει όλα τα γεγονότα μετά το 1320 όχι μόνο ως παρατηρητής αλλά συμμετέχοντας ενεργά⁵⁷. Εξαιτίας της στενής φιλίας του με τον Ανδρόνικο Γ΄, είχε πρόσβαση σε πολλά επίσημα έγγραφα και επιστολές σχετικά με την πολιτική, από την εποχή κιόλας του εμφυλίου πολέμου και πολύ περισσότερο από την εποχή της βασιλείας του νεότερου Παλαιολόγου⁵⁸. Φυσικά ο Καντακουζηνός υπήρξε μάρτυρας πολλών εμπιστευτικών συνομιλιών. Το πλήθος των πληροφοριών που μας

⁵³ Hunger, ό.π. σσ. 313-315.

⁵⁴ KRUMBACHER, ό.π. σελ. 303: «μερικά μάλιστα πληροφορία φθάνουσι μέχρι του 1362»

⁵⁵ Hunger, 316

⁵⁶ D. NICOL, ό.π. σελ. 100. Κουρούσης, ό.π. σελ.33

⁵⁷ KANT. I PRAEFATIO, 10, 14 κ.εξ. και III 1, 13.

⁵⁸ Πρβλ. π.χ. τα προστάγματα του Ανδρόνικου Β΄, KANT. I 48, 232-235

προσφέρει το έργο του εξηγείται σε πολλά σημεία μόνο με την ύπαρξη ενός ημερολογίου, από το οποίο άντλησε ο αυτοκράτορας κατά τη συγγραφή των απομνημονευμάτων του⁵⁹. Σε αυτή τη σκέψη οδηγούμαστε κυρίως από την ακριβή χρονολόγηση (στην οποία, συχνά, εκτός από το έτος και την ινδικτιώνα, αναφέρεται επίσης ο μήνας και η ημέρα), από την απαρίθμηση των στρατιωτικών δυνάμεων και των πολεμικών πλοίων και, τέλος, από τους ακριβείς αριθμούς των νεκρών και των τραυματιών. Οι αριθμοί των νεκρών και των τραυματιών μπορεί να προέρχονται και από επίσημες στρατιωτικές αναφορές. Κάποιες επιφυλάξεις είναι, παρόλα αυτά, δικαιολογημένες ιδιαίτερα όταν, κατά πάγια συνήθεια, οι απώλειες παρουσιάζονται εσκεμμένα μικρότερες από αυτές του εχθρού⁶⁰. Ακόμα και ο ακριβής αριθμός των θυμάτων μιας πυρκαγιάς⁶¹ ή ενός πανικού⁶² φαίνεται ύποπτη. Από την άλλη μεριά ο Καντακουζηνός εκφράζει κάποτε τη λύπη του, γιατί δε μπορεί να δώσει ακριβέστερες πληροφορίες⁶³.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία για τους δύο σύγχρονους με τον εμφύλιο ιστορικούς, μπορούμε να διατυπώσουμε από την αρχή κάποιες διαπιστώσεις σχετικά με ορισμένες διαφορές που θα παρατηρηθούν στον τρόπο καταγραφής των αντίστοιχων γεγονότων. Η ίδια η καταγωγή των δύο, η οποία είναι διαφορετική, τους οδηγεί συνειδητά και σκόπιμα ή μη-σε διαφορετικό πολλές φορές τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και παρουσιάζουν τα γεγονότα. Ο Γρηγοράς δηλ. ήταν ένας φτωχός και άσημος επαρχιώτης, ο οποίος κατάφερε να βρεθεί στο παλάτι χάρη στο θείο του, μητροπολίτη Ιωάννη. Εκεί κέρδισε την εύνοια του Ανδρόνικου Β' και είναι αναμενόμενο τις περισσότερες φορές να μεροληπτεί υπέρ αυτού, αφού είναι υποχρεωμένος να είναι προσκολλημένος σε αυτόν. Έτσι, ήδη από το προοίμιο καταφεύγει π.χ. στην αυθεντία του και δανείζεται ένα χωρίο από ένα λόγο του για ζητήματα της ιστοριογραφίας⁶⁴. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το ότι η αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στα ανάκτορα και η πτώση του Ανδρόνικου Β' οδήγησε κατευθείαν στην πτώση και την απώλεια της θέσης και του Γρηγορά, αφού αυτός δεν είχε άλλες ρίζες για να στηριχθεί.

Θα λέγαμε γενικά πως ο Γρηγοράς ανήκει στην κατηγορία των πνευματικών ανθρώπων της εποχής που λόγω της σχετικά ταπεινής καταγωγής και των μέτριων οικονομικών δυνατοτήτων τους, είχαν σα ρόλο να διαιωνίσουν την ιδεολογική γλώσσα της πολιτικής κυριαρχίας της βυζαντινής κρατικής μηχανής με το να διαμορφώνουν τα

⁵⁹ Πρβλ. H. HUNGER, ό.π., σελ. 317

⁶⁰ KANT. I 349, 9-11: Οι Βυζαντινοί έναν νεκρό και λίγους τραυματίες, οι Τούρκοι πενήντα νεκρούς. I 351, 5 κ.εξ.: οι Βυζαντινοί έναν νεκρό, οι Τούρκοι πάνω από τετρακόσιους. Πρβλ. επίσης I 467, 18-24

⁶¹ KANT. I 30, 145

⁶² KANT. I 361, 22-25

⁶³ KANT. II 545, 19 κ.εξ.

⁶⁴ ΓΡΗΓ. I 1 B, 7

προπαγανδιστικά «Προοίμια» των αυτοκρατορικών νόμων, να εκπαιδεύουν τους νεοσσούς των ισχυρών οικογενειών με τις απαραίτητες για την πολιτική τους καριέρα ρητορικές ικανότητες και να αναλαμβάνουν λεπτές διπλωματικές αποστολές (πολιτικές ή εκκλησιαστικές) στο εξωτερικό. Όλη αυτή η προσκόλληση στον κρατικό μηχανισμό διαμόρφωνε φυσικά συνθήκες εξάρτησης από τις ομάδες και τις ακολουθίες διαφόρων ισχυρών που ήλεγχαν κάθε φορά την κατάσταση⁶⁵. Αυτή η σκιαγράφηση από πλευράς «κοινωνιολογίας της γνώσης» είναι απαραίτητη για να καταλάβουμε τη στάση του Γρηγορά απέναντι στην εποχή του και τα γεγονότα. Εννοούμε με αυτό ότι εκ των πραγμάτων είναι αρκετά περιορισμένη η οπτική του γωνία παρόλο που είχε ιστορική γνώση και πιθανή πρόσβαση σε πληροφορίες και αρχεία.

Όσον αφορά τον Καντακουζηνό, είδαμε πως η οικογένειά του ανήκε στη φευδαρχική αριστοκρατία της ύστερης βυζαντινής εποχής. Ο ίδιος λοιπόν είχε τεράστια οικονομική δύναμη και επιφανείς συγγενείς. Καθώς ήταν ο στενότερος φίλος και έμπιστος του Ανδρόνικου Γ΄, εξελίχθηκε στον ισχυρότερο άνδρα της αυτοκρατορίας. Το ότι υποστηρίζει τον Ανδρόνικο Γ΄ στο έργο του, είναι όχι απλώς αναμενόμενο αλλά αυτονόητο. Ήταν συνεργάτης του στην προσπάθεια ανατροπής του Ανδρόνικου Β΄, πολλές δε από τις απόψεις του νεαρού Ανδρόνικου είναι φανερό από το έργο του πως είχαν διαμορφωθεί με την επιρροή του Καντακουζηνού. Χαρακτηριστικό είναι το ότι, παρά το γεγονός ότι παραιτήθηκε από το αυτοκρατορικό αξίωμα το 1354 και έγινε μοναχός, με το όνομα Ιωάσαφ, εξακολούθησε ως το θάνατό του, το 1383, να διαδραματίζει σημαντικό πολιτικό ρόλο, ως ένας απ' τους συμβούλους του Ιωάννη Ε΄, σε αντίθεση με το Γρηγορά ο οποίος, όπως αναφέρθηκε, έπεσε σε δυσμένεια και έχασε το κύρος του με την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης.

Η διαφορετική καταγωγή και οικονομική τους κατάσταση και η συνεπαγόμενη αφοσίωσή τους σε διαφορετικά πρόσωπα έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές διαφορές γενικά στην οπτική τους και τον τρόπο που προσεγγίζουν τα γεγονότα. Ο Γρηγοράς, ως ανθρωπιστής, λόγιος και ιστορικός, φαίνεται να έχει-συγκριτικά με τον Καντακουζηνό-πλατύτερους ορίζοντες και σταθερή προσωπική κρίση. Βλέπει π.χ. την επαπειλούμενη απώλεια της Μ. Ασίας από τους Τούρκους⁶⁶, τονίζει ότι η εγκατάλειψη του στόλου ισοδυναμεί με

⁶⁵ Μια γενική σύνοψη της ταυτότητας των διανοουμένων στην Παλαιολόγεια περίοδο βλ. S. Runciman, *The last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970, σσ. 44-95. Οι βάσεις και η υποδομή για την ανάπτυξη των γραμμάτων, που βοήθησε στην γαίωση αυτής της τάξεως, είναι έργο των αυτοκρατόρων της Νίκαιας και εντοπίζεται στην πόλη της Νίκαιας και στο πρόσωπο του Νικηφόρου Βλεμμύδη. Βλ. *Renaissance*, ό.π. σ. 54. Για την παιδεία στη Νίκαια κατά τους πρώιμους Παλαιολόγειους χρόνους βλ. και C.N. Constandinides, *Higher Education in Byzantium during the Thirteenth and early Fourteenth Centuries*, (1201-ca.1310), Nicosia 1982.

⁶⁶ ΓΡΗΓ. V 5 ΣΤ, 141.

πολιτική αυτοκτονία⁶⁷, εκφράζει ξεκάθαρη άποψη για ηγετικές προσωπικότητες της ορθόδοξης εκκλησίας⁶⁸ και ενδιαφέρεται γενικότερα για την εσωτερική πολιτική καθώς και για την οικονομικο-κοινωνική κατάσταση.

Τα απομνημονεύματα του Καντακουζηνού πάλι, παρόλο που παραθέτουν πολλές πληροφορίες και μας δίνουν μια εικόνα του Βυζαντίου έναν αιώνα πριν την ολοκληρωτική καταστροφή (με τη διαρκή προώθηση των Τούρκων και Σέρβων, την εκτεταμένη ερήμωση της χώρας και την οικονομική κατάρρευση), δεν περιλαμβάνουν συχνά σκέψεις, απόψεις, κρίσεις ή προβληματισμούς του Καντακουζηνού για όλα αυτά. Στο έργο του κυριαρχεί η σημασία που δίνει στις πατροπαράδοτες αρχές της αυτοκρατορικής ιδεολογίας σ' όλες τις εκφάνσεις⁶⁹. Έτσι δίνει π.χ. μεγάλη σημασία στην υπεροχή του βυζαντινού αυτοκράτορα απέναντι στους άλλους ηγεμόνες, καθώς και στην αναγνώρισή του στο εξωτερικό⁷⁰, ενώ με την ευκαιρία της στέψης του Ανδρόνικου Γ', το 1325, περιγράφει με ιδιαίτερη ακρίβεια και πολλές λεπτομέρειες το τυπικό της στέψης ενός βυζαντινού αυτοκράτορα της ύστερης βυζαντινής εποχής⁷¹. Μας δίνει πολλές λεπτομέρειες της επίσημης συνάντησης του Ανδρόνικου Β' με τον Ανδρόνικο Γ' με τις ακολουθίες του⁷². Περιγράφει με ικανοποίηση τη νεκρώσιμη τελετή για τον Ανδρόνικο Γ' στα έξοδα της οποίας είχε συμβάλει⁷³. Επανελημμένα αναφέρεται διεξοδικά σε λεπτομέρειες του πρωτοκόλλου, κυρίως όσον αφορά τους διάφορους τρόπους προσκύνησης του αυτοκράτορα από ξένους απεσταλμένους⁷⁴. Το γεγονός ότι ο Ιωάννης Ε' σε μια επιστολή του τον αποκαλεί απλά Καντακουζηνό και όχι βασιλέα του προκαλεί θλίψη⁷⁵. Όλη αυτή η προσήλωση καθιστά το έργο του λιγότερο αντικειμενικό από αυτό του Γρηγορά, παρόλο που ο ίδιος κατηγορεί το Γρηγορά για συκοφαντία και έλλειψη αντικειμενικότητας⁷⁶. Ο Γρηγοράς από την άλλη τον κατηγορεί για απαιδευσία⁷⁷ ενώ δηλώνει επίσης πως γράφει κακόγουστα⁷⁸. Βέβαια ο Γρηγοράς αντιφάσκει, αφού σε άλλο σημείο

⁶⁷ ΓΡΗΓ. V 5 E, 140, VI 3 A-Γ, 174-176, VI 11 B, 208-209

⁶⁸ ΓΡΗΓ. IV 8 A, 107 (η άποψή του για τον Ιωσήφ) ή VI 5 A-Z, 180-186 (η άποψή του για τον Αθανάσιο)

⁶⁹ Αυτό αποτελεί κοινό σημείο με το Γρηγορά καθότι και σε αυτόν δημιουργείται για παράδειγμα μια πραγματικά απαισιόδοξη διάθεση διότι, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ανδρόνικου Γ' ατόνησαν ορισμένες παραδόσεις της αυλής, που είχαν σχέση με την αυτοκρατορική ιδεολογία (ΓΡΗΓ. XI 11 Z-H, 566-568)

⁷⁰ ΚΑΝΤ. I 40, 195-196

⁷¹ ΚΑΝΤ. I 41, 196-204

⁷² ΚΑΝΤ. I 34, 167-168

⁷³ ΚΑΝΤ. III 1, 15-16

⁷⁴ ΚΑΝΤ. I 340, 3-9

⁷⁵ ΚΑΝΤ. IV 36, 266.

⁷⁶ ΚΑΝΤ. IV 24, 171.

⁷⁷ ΓΡΗΓ. XX 2 Γ, 966.

⁷⁸ ΓΡΗΓ. XV 3 Γ, 755.

αναφέρεται στο ζήλο του Καντακουζηνού για μόρφωση. Οι αντιφάσεις δικαιολογούνται φυσικά από το ότι και οι δύο γράφουν το έργο τους, όταν οι καλές τους σχέσεις έχουν πλέον λήξει.

Ωστόσο, και παρά τις αδυναμίες τους οι δύο ιστορικοί φωτίζουν αρκετά τα γεγονότα του εμφυλίου. Η μελέτη λοιπόν του έργου τους αποβαίνει απαραίτητη σε όποιον προσπαθεί να προσεγγίσει τη μακροχρόνια αυτή περίοδο των ταραχών και των συγκρούσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

α) Οι σχέσεις των δύο ως το 1320 και τα αίτια της σύγκρουσης

Ο Ανδρόνικος Γ΄, γιος του Μιχαήλ Θ΄ και εγγονός του Ανδρονίκου Β΄, από πολύ μικρή ηλικία τύγχανε της απεριόριστης αγάπης του παππού του. Αυτή την αγάπη την επισημαίνουν τόσο ο Γρηγοράς όσο και ο Καντακουζηνός⁷⁹. Ο Γρηγοράς τονίζει μάλιστα ότι «τόν μέντοι Ανδρόνικον τοσοῦτον ἐκθύμως ὁ βασιλεύς Ανδρόνικος καί πάππος ἠγάπα καί οὕτω τῆς θεᾶς αὐτοῦ γε ἐξήρητο, ὥστε πάντας πρωτογενεῖς τε καί ὑστερογενεῖς υἱούς καί θυγατέρας καί ἐγγόνους ἐν δευτέρα καί τρίτη σχέσεως τίθεσθαι μοίρα καί πάντας εἰ δέοι ῥαδίως ἔτοιμος εἶναι προέσθαι δι’ ἓνα γε τοῦτον. τοῦτο μὲν καί διὰ τὴν τῆς βασιλείας μονιμωτέραν διαδοχὴν, τοῦτο δέ καί διὰ τὴν εὐφυῖαν τῆς γνώμης, τοῦτο δέ καί διὰ τὸ τῆς ὄψεως κάλλος. ἴσως δέ καί διὰ τὴν ὁμωνυμίαν. ὥστε δι’ αὐτὰ γε ταῦτα καί παρ’ ἑαυτῷ τρέφειν ἔκρινε δεῖν ἐν παιδείᾳ βασιλικῇ καί ἅμα τῇ νύκτωρ καί μεθ’ ἡμέραν αὐτοῦ διηνεκῶς θεωρία τρυφᾶν καὶ ἀγάλλεσθαι»⁸⁰.

Από το 1303, όταν ο πατέρας του Μιχαήλ Θ΄ «τούς υἱούς ..αὐτοῦ, τόν βασιλέα Ανδρόνικον καί Μανουήλ τόν δεσπότην, παρά τῷ βασιλεῖ καί πάπῳ αὐτῶν ἀφείξ ἀνάγεσθαι βασιλικῶς, αὐτός ἐπεραιώθη πρὸς ἔω»⁸¹, ο Ανδρόνικος έμενε στο παλάτι, ενώ γύρω στο 1313 ανακηρύχτηκε συναυτοκράτορας⁸².

⁷⁹ ΚΑΝΤ. I 6, σελ. 30-31. Βλ. και επόμενη σημείωση.

⁸⁰ ΓΡΗΓ. VIII 1 Α, σελ. 283-284

⁸¹ ΚΑΝΤ. I 1, σελ. 13

⁸² Για το χρόνο της ανακήρυξης του Γ΄ ως συναυτοκράτορα υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στους μελετητές. Η Α. ΛΑΙΟΥ, *Constantinople*, σ. 285 και η ΒΟΣΧ, *Kaiser Andronikos III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1343*, Amsterdam, 1965, σ.13, δέχονται ως έτος της ανακήρυξης του Νέου ως βασιλιά το 1316. Ο ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Amsterdam 1938, σελ. 43, αρ. 68, χρονολογεί στο 1316 την ανακήρυξη του Νέου ως συναυτοκράτορα παραπέμποντας στο ΓΡΗΓ. I VIII 14, 373, όπου όμως γίνεται λόγος για τη στέψη του ως βασιλιά και αυτοκράτορα στις 2.II.1325. Ο Γ.Ι. Θεοχαρίδης, *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους Χρόνους (285-1354)*, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 378, δέχεται επίσης ως έτος ανακήρυξης το 1316.

Σαφής μαρτυρία ότι ο Νέος Ανδρόνικος ήταν ήδη βασιλιάς πριν το Φεβρουάριο του 1313 βρέθηκε απ΄ το Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1945, σσ. 50-53 αρ. 8, Fevrier, indiction 11, a.m. 6821 (1313), βλ. ιδίως σ.51 στιχ. 5. Αυτό επισήμανε η ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, “Περί το πρόβλημα τῆς

Τα προβλήματα στις σχέσεις τους άρχισαν όταν, κατά το Γρηγορά, ο Νέος άρχισε να διάγει άσωτο βίο. Επιδιδόταν «ές νυχτερινάς περιπλανήσεις οὐ πάνυ τοι βασιλεῦσιν άρμοτούσας», τις δαπάνες των οποίων εξασφάλιζε από δάνεια και οφειλές και «ζητήσεις χρημάτων», από πλούσιους Γενουάτες του Γαλατά. Καθώς επίσης έβλεπε να παρατείνεται η μακρόχρονη παραμονή του παππού του στην εξουσία, «βουλαί καί μελέται λαθραίας φυγής» άρχισαν να κυριεύουν το μυαλό του⁸³.

Αναλυτικότερα, οι σχέσεις τους άρχισαν να διαταράσσονται όταν ο νεαρός Ανδρόνικος άρχισε να παρασύρεται σε έναν **τρόπο ζωής** που δεν άρμοζε σε βασιλιά και απαιτούσε πολλά χρήματα. Ο Ανδρόνικος Β΄ ενοχλούνταν από τον τρόπο ζωής του εγγονού του, τον οποίο δε διστάζει να στιγματίσει στους αρχιερείς που μεσολαβούν αργότερα, το 1327, για να βρεθεί λύση και να αποφευχθεί νέο ξέσπασμα της σύγκρουσης⁸⁴. «ὁ δέ τās έμάς νουθεσίας παρ' οὐδέν θέμενος κώμοις καί άταξίαις διενυκτέρευεν», τονίζει αγανακτισμένος αναφερόμενος στον απαράδεκτο τρόπο ζωής του εγγονού του⁸⁵.

Οι αντιδράσεις του βασιλιά και παππού του, που ήταν αρκετά φειδωλός και καθόλου γενναιόδωρος, οδήγησαν το νεαρό στο δανεισμό μεγάλων ποσών από πλούσιους Λατίνους του Γαλατά, τους οποίους συναναστρεφόταν. Έτσι άρχισαν τα δάνεια και οι απαιτήσεις που με τη σειρά τους έφεραν σχέδια λαθραίας φυγής, αφού ενοχλούνταν και από την επί μακρόν παράταση της βασιλείας του παππού του. Θεωρούσε μάλιστα αποκλεισμένη κάθε πιθανότητα να καταλάβει το θρόνο καθώς ακόμα και αν πέθαινε ο παππούς του, θα τον διαδεχόταν ο πατέρας του, Μιχαήλ Θ΄. Ζητούσε λοιπόν ανεξαρτησία και άφθονους πόρους και σχεδίαζε να καταλάβει την εξουσία σε επικράτειες άλλων χωρών. Και τότε ονειροπολούσε την κιλικιακή Αρμενία, απ' όπου καταγόταν η μητέρα του, τότε την Πελοπόννησο, τότε τη Λέσβο και τη Λήμνο και άλλα νησιά του Αιγαίου. Όλα αυτά έφταναν κρυφά στα αυτιά άλλοτε του πατέρα του και άλλοτε του παππού του, γι' αυτό, άλλοτε ο ένας άλλοτε ο άλλος τον σταματούσαν κρυφά⁸⁶.

Ο Καντακουζηνός δε μένει σχεδόν καθόλου σ' αυτόν τον ενοχλητικό τρόπο ζωής του νεαρού. Μας παρουσιάζει αντίθετα πολύ καταπιεστική τη συμπεριφορά του παππού του, το δε νεαρό, στην ηλικία αυτή, περιορισμένο και αυστηρά πειθαρχημένο, με πραότητα και διάθεση για υποχωρήσεις: «Οἷα δέ σφριγῶν νεότητι καί φύσεως ὀξύτητι τό άκάθεκτον ἔχων, έδυσχέραινε μέν ειργόμενος μακροτέρας τās

άναδείξεως του Βυζαντινοῦ αυτοκράτορος», Α΄ *ΕΕΦΣΠΑ*, XII, 1961-1962, σ.486, υπ.3 και Β΄ *ΕΕΦΣΠΑ*, XIII, 1962-1963, σσ. 387-388 κ.εξ., όπου διορθώνει τη χρονολόγηση της ανακήρυξης του εγγονού στο Φεβρουάριο του 1314, που υπήρχε στην *Εκλογή*, σελ.188

⁸³ ΓΡΗΓ. VIII 1 Β, 284

⁸⁴ Βλ. κεφ. δεύτερο, σελ.67.

⁸⁵ ΓΡΗΓ. IX 3 Β, 404

⁸⁶ ΓΡΗΓ. VIII 1 Β, 284-285

ἀποδημίας ποιῆσθαι, καὶ οὐδέν ἄμεινον διέκειτο κατακεκλεισμένων φρουρᾶ. ἔστεργε δέ ὅμως, τοῖς τοῦ βασιλέως καὶ πάππου πειθόμενος ἀναγκαίως»⁸⁷. Για να παρηγορηθεί και να αντέξει «κυνηγεσίαις ἐσχόλαζε καὶ ἵπποδρομίαις», με αποτέλεσμα να εξοργίζεται ο παππούς του και να τον προσβάλλει δημοσίως «ὄνειδιστικοῖς τοῖς σκώμμασι βάλλων»⁸⁸. Μάλιστα αναφέρεται και ένα περιστατικό που στοίχισε περισσότερο απ' ὅλα στο Νέο και τον ἔκανε να μην αντέχει ἄλλο: Κάποια φορά που ο νέος ἦλθε στον παπού του για τη συνήθη προσκύνηση ράγισε ἓνα μάρμαρο. Αυτό ο παππούς το ἐξέλαβε ως ἀπόδειξη της ἀναξιότητάς του και φρόντισε να τονίσει πως «καὶ θεὸς ἐπιμαρτυρόμενος ἄνωθεν ἀνάξιον κέκρικέ σε τῆς βασιλείας, καὶ διὰ τοῦτο σε τό σύμβολον αὐτῆς τῆ πέτρα προσαρράξει παρακεχώρηκε»⁸⁹.

Γενικά οι σχέσεις τους ἦταν πολύ οξυμμένες χωρίς ο Νέος να φαίνεται να καταλαβαίνει το λόγο της ἐνόχλησης και της οργῆς του παπού του, ἀλλιῶς, ὅπως λέει ο ἴδιος κατά τη διάρκεια της δίκης του, τον Ἀπρίλιο του 1321, θα εἶχε ἀλλάξει τον τρόπο ζωῆς του⁹⁰.

Ἡ κατάσταση ἀμβλύνθηκε κάπως με τη μεσολάβηση του φιλοσόφου Ἰωσήφ «τινά τῶν ἐπ' ἀρετῆ καὶ φιλοσοφία γνωρίμων καὶ παρά τοῖς ἀπάντων στόμασι κείμενον», ο οποίος στάλθηκε ἀπὸ τον ἐγγονό στον παπού του⁹¹. Ἐτσι, «δυσὶν ἔτεσιν ἐφεξῆς ἐλώφησε το κακόν, τοῦ βασιλέως εὐμενεστέρου ἐπιβλέποντος τῷ ἐγγόνῳ»⁹².

Καθοριστικό ρόλο στη οριστική διατάραξη των σχέσεων ἔπαιξε, κατά το Γρηγορά, το **περιστατικό του θανάτου του ἀδελφού του Νέου, Μανουήλ**, που οδήγησε στο θάνατο και το Μιχαήλ Θ'.

Το περιστατικό αὐτό, στο οποίο ο Γρηγοράς δίνει πολύ μεγάλη σημασία, λόγω των συνεπειῶν του, ἐνῶ ο Καντακουζηνός-για ευνόητους λόγους-το ἀποσιωπᾶ εἶναι το ἐξῆς: Ο νεαρός Ἀνδρόνικος σύχναζε σε κάποια γυναίκα ἀνήθικη στη συμπεριφορά, ἡ οποία εἶχε και κάποιον ἄλλο ἐραστή. Για το λόγο αὐτό εἶχε βάλει τοξότες και ξιφοφόρους να φυλάνε την πόρτα της. Κάποιο βράδυ περνούσε ἀπὸ κει ο ἀδελφός του νεαρού Ἀνδρόνικου, Μανουήλ, ἀναζητώντας τον ἀδελφό του. Οι σκοποὶ του βασιλιά δεν τον γνώρισαν και τον χτύπησαν με τα βέλη τους ἀποφέροντας μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες το θάνατό του. Ο θάνατος του Μανουήλ συγκλόνησε τον πατέρα του, ο οποίος λίγο πριν εἶχε μάθει και για το θάνατο της κόρης του Ἄννας, με ἀποτέλεσμα να πεθάνει ἀπὸ τη θλίψη του, στη Θεσσαλονίκη το 1320, ὅπως λέει ο Γρηγοράς⁹³, «νοσήματος τινος τῶν ὀξέων ἔνδον ἐπικουροῦντος» κατά τον

⁸⁷ KANT. I 5, 26

⁸⁸ KANT. I 5, 27

⁸⁹ KANT. I 5, 27

⁹⁰ KANT. I 14, 68-69

⁹¹ KANT. I 6, 28. Για το φιλόσοφο Ἰωσήφ Ρακενδύτη βλ. M. Treu, "Der Philosoph Joseph", BZ 8 (1899), 1-64

⁹² KANT. I 6, 31

⁹³ ΓΡΗΓ. VIII 1 Γ, 285-286

Καντακουζηνό⁹⁴, που επιδιώκει να μετριάσει την ευθύνη του φίλου του. Για τα γεγονότα αυτά ο παππούς κατηγορεί τον εγγονό του λέγοντας ότι ευθύνεται για το θάνατο του αδελφού του⁹⁵.

Εκτός από τα παραπάνω, μεγάλο πρόβλημα στις σχέσεις των δύο δημιούργησε και η **στάση του Ανδρόνικου Β΄ απέναντι στο Μιχαήλ Καθαρό**. Αυτός ήταν γιός του δεσπότη Κωνσταντίνου, γιου του Ανδρόνικου από το γάμο του με την Άννα της Ουγγαρίας⁹⁶, και μιας υπηρέτριας, με την οποία είχε σχέση και ονομαζόταν Καθαρή. Το Μιχαήλ Καθαρό, σε ηλικία 15 ετών, ο πατέρας του τον έστειλε στον Ανδρόνικο, ο οποίος τον συμπεριέλαβε στο υπηρετικό προσωπικό. Κέρδισε όμως σε μεγάλο βαθμό την αγάπη του βασιλιά και, όπως τονίζει ο Καντακουζηνός, «δεινός ἔρωσ εἰσηλθε τόν βασιλέα, τῆ λαμπρᾶ ταύτη καί βαθείας δεομένη φρενός ἐπιστῆσαι βασιλεία Ῥωμαίων....σκοπός δ' ἦν αὐτῷ ...πρός τό μελετώμενον αὐτόν τῆς ἀρχῆς ἐξασκῆσαι ὕψος, καί πρόσ πεῖραν ἀναγαγεῖν διοικήσεως πραγμάτων βασιλικῶν»⁹⁷. Η συμπεριφορά αυτή προκάλεσε τη ζήλια των άλλων. Ο νεαρός Ανδρόνικος «καί πλέον τῶν ἄλλων ὠργίζετο καί ἐδυσφόρει, ὁρῶν τήν πρόσ αὐτόν ἀνυπέρβλητον ἐκείνην ἀγάπην τοῦ βασιλέως καί πάππου μαραινομένην, τήν δέ πρόσ τόν χθεσινόν καί ὑποβολιμαῖον τουτονί διηνεκῶς ἀνθοῦσαν καί ἀύξανομένην ἐφ' ἡμέρα καί νυκτί»⁹⁸.

Ἐνδειξη της τάσης του Ανδρόνικου Β΄ να ευνοήσει τον Καθαρό, αποτελεί και η απόφασή του να μη μνημονεύεται πλέον στους ὄρκους το όνομα του Νεαρού Ανδρόνικου. Συγκεκριμένα, αμέσως μετά το θάνατο του Μιχαήλ Θ΄, στις 12 Οκτωβρίου του 1320⁹⁹, και ενώ ο Νέος δυσανασχετούσε παρατηρώντας την εὐνοια του παππού του για το Μιχαήλ Καθαρό¹⁰⁰, ο Ανδρόνικος Β΄ έλαβε ριζικά μέτρα εναντίον του εγγονού του κινούμενος «δαίμονος τινος τῶν ἐξητασμένων ἐπί φθορᾶ..ἢ τάληθέστερον μᾶλλον εἰπεῖν, αὐτοῦ τοῦ τά πάντα οἰκονομοῦντος θεοῦ πρόσ ἔκτισιν τῶν ἐπί πλήθει καί μεγέθει ὑπερβαινόντων ἡμετέρων σφαλμάτων τά τοιαῦτα παραχωροῦντος», λέει ο Καντακουζηνός¹⁰¹ προσπαθώντας να εξηγήσει τίς «παράλογες» αποφάσεις του Ανδρόνικου

⁹⁴ KANT. I 1, 13. Πρβλ. και Γ.Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, ὅπ.π., σ. 375, ο οποίος γράφει ότι ο Μιχαήλ Θ΄ «ἔπαθε καρδιακήν κρίσιν», «πάσχωσ ἀπό ἐτῶν ἐκ καρδιακοῦ ...νοσήματος»

⁹⁵ «ὁ δέ τάς ἐμάς νοθεσίας παρ' οὐδέν θέμενος κόμοις καί ἀταξίαις διενυκτέρευεν. ἐν οἷς καί τόν αὐτοῦ πεφόνευκεν ἀδελφόν»: ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Β, 404. Η BOSCH, σελ. 15 σημ. 4 υπαινίσσεται ότι ο φόνος έγινε με σκοπό να απαλλαγεί του αντεραστή του και πιθανού ανταγωνιστή στη διαδοχή Είναι σχεδόν ἀπίθανο ο φόνος του Μανουήλ να μην ήταν τυχαίος αλλά προμελετημένος. Εξάλλου η μόνη πηγή που αναφέρει το περιστατικό, ο Γρηγοράς, λέει καθαρά πως έγινε παραγνώριση. Ο Γ.Ι.ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, ὅπ.π., σ. 375 δέχεται ότι έγινε παραγνώριση, ήταν σφάλμα των ανθρώπων του Νέου Ανδρόνικου.

⁹⁶ KANT. Praffatio, σ. 11. ΓΡΗΓ. VIII 3 Α, 293

⁹⁷ KANT. I 1, 15

⁹⁸ ΓΡΗΓ. VIII 3 Γ, 295

⁹⁹ KANT. I 1, 13

¹⁰⁰ ΓΡΗΓ. VIII 3 Γ, 295

¹⁰¹ KANT. I 1, 14

Β΄, τις οποίες ο Γρηγοράς απλώς αναφέρει χωρίς να σχολιάζει¹⁰². Συγκεκριμένα ο αυτοκράτορας αποφάσισε να στερήσει από τον εγγονό του τη βασιλική ιδιότητα και «εις ιδιώτου σχῆμα μεταστῆσαι»¹⁰³, αφαιρώντας το όνομά του από τους όρκους πίστεως. Ενώ λοιπόν στους προηγούμενους όρκους συμπεριλαμβανόταν και ο εγγονός, οι νέοι όρκοι όριζαν «πρῶτον μὲν σέβειν καί προσκυνεῖν ὡς βασιλέα καί δεσπότην αὐτόν [τον Ανδρόνικο Β΄]. ἔπειτα καί ὄν ἂν αὐτός ἐκλεξάμενος ἐς τὴν τῆς βασιλείας προστήσειε διαδοχὴν»¹⁰⁴. Η **αοριστία του όρκου** προκάλεσε ταραχή και, παρόλο που μερικοί υπακούοντας από φόβο ἔδωσαν όρκο, οι περισσότεροι αρνήθηκαν να δώσουν τέτοιο όρκο¹⁰⁵. Όλοι δυσαρεστήθηκαν γιατί προέβλεψαν τη σύγκρουση των δύο, λέει ο Καντακουζηνός, θεωρώντας πως από μόνη της η απόφαση αυτή είναι ικανή να αιτιολογήσει τα όσα ακολούθησαν καθώς «ὁ χθὲς καί πρῶην ὡς βασιλεύς καί προσκυνούμενος καί τιμώμενος, σήμερον καταφρονούμενος καί περιυβριζόμενος καί τῶν ἀγοραίων καί τοῦ δήμου νομιζόμενος εἶς»¹⁰⁶.

Αμέσως οι υποψίες στράφηκαν προς τον «ὑποβολιμαῖον τουτονὶ Μιχαήλ [Καθαρό], ὅπως αναφέρει ο Γρηγοράς¹⁰⁷, ενώ ο Καντακουζηνός αναφέρει: «τόν υἱόν δέ αὐτοῦ τόν Κωνσταντῖνον δεσπότην ὄντα τῷ διαδήματι τῆς βασιλείας κοσμηῆσαι»¹⁰⁸, χάριν του γιου του Μιχαήλ. «Σκοπός δέ ἦν αὐτῷ...πρὸς τό μελετώμενον αὐτόν τῆς ἀρχῆς ἐξασκῆσαι ὕψος, καί πρὸς πεῖραν ἀναγαγεῖν διοικήσεως τῶν πραγμάτων βασιλικῶν»¹⁰⁹.

Ο Γρηγοράς απλά αναφέρει τις αποφάσεις του Ανδρονίκου Β΄ και τις αντιδράσεις που αυτές προκάλεσαν χωρίς να δηλώνει τις υποτιθέμενες προθέσεις και τα μακροπρόθεσμα σχέδια του Ανδρονίκου Β΄. Αποδυναμώνει ίσως ἔτσι εντελῶς το ρόλο του στο ξέσπασμα της σύγκρουσης προβάλλοντας ως περισσότερο υπεύθυνο το Νέο, ο οποίος αμέσως προχώρησε σε συνωμοτικά σχέδια γεμάτα κακία¹¹⁰. Ο Καντακουζηνός, αντίθετα, φαίνεται από την αρχή πως θα πάρει τη θέση του Νέου, η αντίσταση του οποίου παρουσιάζεται ως απόλυτα δικαιολογημένη λόγω των προηγειθησών ενεργειών και των σκοπών του Ανδρονίκου Β΄.

¹⁰² ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 295-296

¹⁰³ ΚΑΝΤ. I 1, 14

¹⁰⁴ ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 295

¹⁰⁵ ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 296. Ο ΚΑΝΤ. I 2, 17, λέει πως όλοι υπάκουσαν από φόβο, εκτός από τον Ανδρόνικο Καντακουζηνό ο οποίος με παρρησία εξέφρασε την άποψη ότι θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται και ο νέος Ανδρόνικος στους όρκους.

¹⁰⁶ ΚΑΝΤ. I 3, 21

¹⁰⁷ ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 296

¹⁰⁸ ΚΑΝΤ. I 1, 14

¹⁰⁹ ΚΑΝΤ. I 1 15

¹¹⁰ «καί πολύς τις ἐντεῦθεν ἐφύετο θόρυβος λογισμῶν καί ἀλλεπάλληλοι μελέται κακίας ἐπιθυρίζοντο»: ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 296

Στη συνέχεια βέβαια ο Ανδρόνικος Β΄ σταμάτησε να απαιτεί τους παραπάνω όρκους αντιλαμβανόμενος ότι ο εγγονός του, λόγω της αοριστίας των όρκων, σχεδίαζε και προετοίμαζε τη φυγή του. Μεγάλος ήταν και ο φόβος του μήπως, αφού φύγει, παίρνοντας βοήθεια από τους Λατίνους, «τά τε Ῥωμαίων συγκυκλήση πράγματα καί ἅμα τήν βασιλείαν αὐτοῦ τυραννικῶς πως ὑφέληται»¹¹¹. Οι προκαταβολικοί φόβοι του παππού για ανάμειξη των ξένων στην επικείμενη σύγκρουση δεν τον αποτρέπουν από το να ακολουθήσει και αυτός, όπως και ο εγγονός του, την τακτική της προσέγγισης των ξένων και της αναζήτησης βοήθειας από αυτούς σ' όλες τις φάσεις του εμφυλίου¹¹².

Στη συνέχεια ο εγγονός άρχισε να περιφρονεί τον παππού του, να μη δέχεται τις παραινέσεις του και να συμπεριφέρεται με τη συνηθισμένη ανεξαρτησία στους τρόπους του¹¹³, γεγονός που οδηγεί τον Ανδρόνικο Β΄ στο να αναθέσει κρυφά στο Συργιάννη, που μόλις είχε βγει από τη φυλακή, να τον παρακολουθεί.

Παρατηρούμε πως το ξέσπασμα της έριδας αποδίδεται αρχικά τόσο από το Γρηγορά όσο και από τον Καντακουζηνό στην προσωπική «βεντέτα» των δύο αντιπάλων, με την υπενθύμιση, φυσικά, ότι ο πρώτος μεροληπτεί υπέρ του Ανδρόνικου Β΄ ενώ ο δεύτερος υπέρ του εγγονού. Περιγράφοντας λοιπόν την αρχή της σύγκρουσης δε μας αφήνουν να σκεφτούμε τίποτα σχετικό με την τραγική ούτως ή άλλως κατάσταση στην οποία βρισκόταν η αυτοκρατορία, κατάσταση την οποία δεν αντιμετώπιζε πάντα συστηματικά ο αυτοκράτορας και που αργά ή γρήγορα θα οδηγούσε σε οργανωμένη αντίδραση. Προσεκτικότερη όμως ανάγνωση των κειμένων μας βοηθά να εντοπίσουμε σημεία που μας επιτρέπουν να διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για σχεδιασμένη επανάσταση της νέας γενιάς της αριστοκρατίας η οποία χρειαζόταν μια αφορμή για να εκδηλωθεί. Και η αφορμή ήταν εύκολο να βρεθεί, αφού η σύγκρουση ιδιοσυγκρασιών παππού και εγγονού είναι ούτως ή άλλως παραδεκτή.

Διερευνώντας τα **βαθύτερα αίτια** της σύγκρουσης θα επιμέναμε σε άλλα σημεία και αναφορές των κειμένων, τα οποία δείχνουν ότι δε θα αρκούσε η διαφορά στην ιδιοσυγκρασία των δύο και η συνεπαγόμενη προσωπική τους «βεντέτα» να αναστατώσει για επτά ολόκληρα χρόνια το βυζαντινό κράτος, αν το πρόβλημα δεν ήταν βαθύτερο.

Σε τέτοιου είδους αίτια-οικονομικά και πολιτικά-μένει περισσότερο ο Γρηγοράς, καθώς είναι αυτός που γράφει ιστορία και όχι απομνημονεύματα. Αντίθετα ο Καντακουζηνός, παρόλο που είναι πιο λεπτομερειακός στις περιγραφές των γεγονότων, δεν εμβαθύνει και δεν ασκεί ουσιαστική κριτική στην πολιτική του Ανδρόνικου Β΄ σχεδόν

¹¹¹ ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 396

¹¹² Βλ. κεφ. έκτο, σσ. 110-120.

¹¹³ ΓΡΗΓ. VIII 5 Α, 302-303

ποτέ. Ο Γρηγοράς, παραδεχόμενος ότι η οικονομική κατάσταση του λαού ήταν απελπιστική, δε διστάζει να ασκήσει κριτική στον Ανδρόνικο Β΄-του οποίου γενικά είναι υποστηρικτής-όταν ετοιμάζεται να πάρει μέτρα που θα επιβαρύνουν οικονομικά το λαό. Όταν π.χ. το 1321 ο Ανδρόνικος σχεδιάζει να αυξήσει τους ετήσιους φόρους των υπηκόων προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Τούρκους, ο Γρηγοράς χαρακτηρίζει τη σκέψη αυτή «σφαλεράν μεν κατά γε τόν ἀληθῆ λόγον»¹¹⁴, φοβούμενος ότι θα προκαλέσει την έντονη αντίδραση του λαού και θα δώσει το έναυσμα για την εκκίνηση της αντίδρασης.

Ο λαός, δυσαρεστημένος από την πολιτική του Ανδρόνικου Β΄¹¹⁵, έψαχνε αφορμή για αντίδραση. Έτσι εξηγείται και το ότι αμέσως μόλις οι συνωμότες προσέφεραν φορολογική ατέλεια στις πόλεις και τα χωριά της Θράκης, κατάφεραν να μετατρέψουν τους πάντες σε πειθήνια όργανά τους¹¹⁶. Εξάλλου η τακτική των υποσχέσεων για φοροαπαλλαγή εφαρμόζεται από το Νέο όχι μόνο στην αρχή αλλά και στην τελευταία φάση του εμφυλίου¹¹⁷, γεγονός που αποδεικνύει τη δυσαρέσκεια του λαού και τη διάθεσή του για αντίδραση στην κρατική πολιτική.

Ουσιαστικό αίτιο της αντίδρασης και της έκτασης που αυτή πήρε ήταν και το ότι οι υπήκοοι είχαν πλέον βαρεθεί τη **μακροβιότητα** και την **απραξία** του γηραιού αυτοκράτορα. Είναι μια κατάσταση που παραδέχεται και ο Γρηγοράς¹¹⁸, προβάλλεται δε και ενισχύεται και από τον ίδιο το Νέο, όταν στο λόγο του προς τους απεσταλμένους από τον παππού του αρχιερείς¹¹⁹ αναφέρει πως το πραγματικό αίτιο της αντίδρασής του δεν ήταν αυτή καθαυτή η διεκδίκηση του θρόνου αλλά η αλλαγή της τύχης των Ρωμαίων προς το καλύτερο, όσο αυτό ήταν εφικτό. Τονίζει πως η νωθρότητα και η αναλγησία του βασιλιά τον κάνει να μην εξεγείρεται και να μην πονάει που οι χριστιανοί «ἀεί νύκτωρ καί μεθ' ἡμέραν τῶν μὲν κοπτομένων ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἱερείου δίκην, τῶν δ' αἰχμαλωτιζομένων καί ἀνδραποδιζομένων, τῶν δέ γυμνῶν ἐλαυνομένων πάσης χώρας καί πόλεως. ἵνα μή λέγω τά μείζω τῆς Ἀσίας πάθη καί τῶν ἐκεῖσε πόλεων, ὅσαι τοῖς βαρβάροις ἠλώκεισαν διά τήν τοῦ βασιλέως ἀμέλειαν καί νωθρότητα»¹²⁰.

Φαίνεται δηλ. τελικά πως ο Ανδρόνικος Β΄ ήταν σε μειονεκτική θέση λόγω της μακροχρόνιας παραμονής του στην εξουσία. Κι αν δεν ανέκυπτε το πρόβλημα με τον εγγονό του, θα είχε ηττηθεί ούτως ή άλλως από τα γεγονότα και τη γενικότερη κατάσταση.

¹¹⁴ ΓΡΗΓ. VIII 6 E, 317

¹¹⁵ Βλ. Εισαγωγικά, σσ. 4-7

¹¹⁶ ΓΡΗΓ. VIII 6 Z, 319

¹¹⁷ ΓΡΗΓ. IX 1 I, 397

¹¹⁸ ΓΡΗΓ. IX 1 Δ, 392

¹¹⁹ Βλ. παρακάτω, σελ. 67.

¹²⁰ ΓΡΗΓ. IX 2 B, 399

β) Η συνωμοσία και η οργάνωση της εξέγερσης

Κοντά στον Νέο Ανδρόνικο από την αρχή βρέθηκαν ως συμπαραστάτες και συνεργάτες ο επιστήθιος φίλος του Ιωάννης Καντακουζηνός, ο Θεόδωρος Συναδηνός, ο Συργιάννης Παλαιολόγος και ο Αλέξιος Απόκαυκος. Οι δύο πρώτοι αποτέλεσαν τη μετριοπαθή πτέρυγα της «ἀρραγοῦς φρατρίας», όπως τη χαρακτηρίζει ο Γρηγοράς,¹²¹ ενώ οι τελευταίοι ήταν εξτρεμιστικά και τυχοδιωκτικά στοιχεία με ανάλογη συμπεριφορά στη συνέχεια¹²².

Και οι δύο ιστορικοί αποδίδουν την ευθύνη της οργάνωσης της συνωμοσίας και της λήψης της απόφασης για φυγή στο Συργιάννη, ο οποίος αμέσως ειδοποίησε τον εγγονό για τις διαθέσεις του παππού του¹²³. Γεγονός βέβαια είναι πως υπάρχει η τάση να επιρρίπτονται οι ευθύνες τόσο για το ξέσπασμα της σύγκρουσης, όσο και για τη διόγκωσή της στη συνέχεια, κυρίως στους άλλους και όχι τόσο στους δύο πρωταγωνιστές, ειδικά από τον Καντακουζηνό, ο οποίος κάθε φορά που η εξέλιξη των πραγμάτων παίρνει κακή τροπή, είτε σε σημαντικές είτε σε ασήμαντες περιπτώσεις, χρησιμοποιεί το μοτίβο της συκοφαντίας από κακοήθη άτομα¹²⁴.

Ο Καντακουζηνός από την αρχή παρουσιάζει τον εαυτό του να διαδραματίζει μεσολαβητικό ρόλο, να θεωρεί απερισκεψία μια βιαστική αποστασία και να προτείνει να ακολουθήσουν μια μέση οδό: «δεῖν εἶναι νομίζω τό μέσον ἐλομένους, ἑκατέρων ἀποσχέσθαι τῶν ἄκρων...τήν μὲν προσδοκωμένην φλόγα τῶν πειρασμῶν σβεννύομεν, ὄση δύναμις, συνέσει χρώμενοι και εὐβουλία», τονίζει, ενώ υπόσχεται την αμέριστη συμπαράσταση στο Νέο λόγω της στενής αδελφικής σχέσης που έχουν¹²⁵.

Ενώ η εξέγερση προετοιμαζόταν, και πριν αποκαλυφθεί η συνωμοσία¹²⁶, οι Συργιάννης και Καντακουζηνός προετοίμασαν το έδαφος, αφού εξαγόρασαν την επιτροπεία περιοχών και πόλεων της Θράκης δωροδοκώντας τους συνεργάτες του βασιλιά¹²⁷. Η εξαγορά αυτή θα στοίχιζε πολύ ακριβά στην κυβέρνηση, αφού αυτοί οι δύο χρησιμοποίησαν τις εξαγορασμένες επαρχίες ως κέντρα για την

¹²¹ ΓΡΗΓ. VIII 4 ΣΤ, 301

¹²² Βλ. κεφάλαιο τρίτο, σσ.: 71-85.

¹²³ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ε, 299-301, ΚΑΝΤ. I 2, 18-19

¹²⁴ ΓΡΗΓ. VIII 6 Β, 314, ΚΑΝΤ. I 23, 115 - I 32, 153- I 33, 164

¹²⁵ ΚΑΝΤ. I 3, 22-23 και I 7, 34

¹²⁶ Το ότι δεν είχε αποκαλυφθεί η συνωμοσία φαίνεται από τους επαίνους που εισέπρατταν οι Συργιάννης και Καντακουζηνός από τον Ανδρόνικο Β΄ για την προνοητικότητά τους: ΓΡΗΓ. VIII 4 Ζ, 302

¹²⁷ Στην αυτοκρατορία των Παλαιολόγων ήταν πολύ διαδεδομένη η εξαγορά των αξιωμάτων, την οποία φαίνεται να ανεχόταν και ο ίδιος ο Μέγας Λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης (ΓΡΗΓ. IX 6 Η, 425-426). Αυτό αποτελεί μια απόδειξη της έκτασης της διαφθοράς στην αυτοκρατορική διοίκηση. Είναι εντυπωσιακό δηλ. το γεγονός ότι ένας αξιωματούχος, όπως ο Καντακουζηνός, μπόρεσε, κατά δική του ομολογία, να εξαγοράσει την επιτροπεία περιοχών δωροδοκώντας τις αρχές,

οργάνωση της αντίστασης. Άρχισαν αμέσως να συγκροτούν στρατεύματα και για όσους είχαν υποψίες ότι θα αντιστέκονταν έβρισκαν κάποιες προφάσεις και τους απομάκρυναν από τις πόλεις. Προηγουμένως είχαν αναλάβει επιθέσεις εναντίον των Τούρκων ώστε να βρίσκονται υπεράνω πάσης υποψίας¹²⁸.

Παρόλα αυτά, ο Ανδρόνικος Β΄ αποφάσισε, προφανώς αντιλαμβανόμενος τις κινήσεις του εγγονού του, να ζητήσει την πραγματοποίηση έλέγχου και στη συνέχεια τη φυλάκισή του. Τα σχέδια του, σταμάτησε, ωστόσο, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο οποίος θεώρησε ότι μια τέτοια κίνηση θα ήταν ατελέσφορη λόγω της χαλάρωσης των ημερών. Ήταν δηλ. περίοδος Αποκριάς «όποτε προς εὐωχίας ἀβροτέρας καί ἀκρατοποσίας διδόασιν ἄνθρωποι καί τολμηρότεροι γίνονται διά τήν τοῦ οἴνου παραφοράν πρὸς στασιώδεις ὁρμάς»¹²⁹. Καθώς το επιχείρημα και οι γενικεύσεις του Μετοχίτη φαίνονται κάπως αφελείς, υποψιαζόμαστε ότι ο φόβος του πηγάζει πραγματικά από την αίσθηση ότι ο Νέος είχε πολλούς υποστηρικτές και στην πρωτεύουσα. Πιθανότατα θα ξεσηκώνονταν όλοι οι δυσαρεστημένοι από την πολιτική του αυτοκράτορα, γεγονός που θα έθετε σε κίνδυνο και τον ίδιο τον Μετοχίτη, ένα από τα πλέον συντηρητικά στοιχεία της πόλης. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το σπίτι του γνώρισε, στο τέλος του εμφυλίου και μετά τη νίκη των επαναστατών, τη μεγαλύτερη αρπακτική μανία του εξαγριωμένου πλήθους¹³⁰.

Στις προσπάθειες των συνωμοτών για τη στήριξη της εξέγερσης και την εξασφάλιση της επιτυχίας συγκαταλέγονται και οι επαφές με τους Σέρβους. Ενώ δηλ. μεθόδευαν τις ενέργειές τους, ήρθε πρεσβευτής από τους Σέρβους, ο μοναχός Καλλίνικος, «ὅς δὴ τὴν μεταξύ τῶν βασιλέων ἀναφουομένην στάσιν μὴ ἀγνοήσας...ἐβούλετο κρύφα τῷ νέῳ βασιλεῖ συντυχεῖν»¹³¹. Η μυστική συμφωνία με τους Σέρβους επετεύχθη, γεγονός που-μαζί με την ανάκληση του σώματος των δύο χιλιάδων Κουμάνων που ζήτησε ο Καλλίνικος από τον Ανδρόνικο Β΄¹³² και την υπόσχεση για βοήθεια, που είχε λάβει από τους Γενουάτες¹³³-έδωσε στο Νέο τη δυνατότητα να κινηθεί πιο αποφασιστικά και να επισπεύσει τη φυγή του, αφού αισθανόταν ότι ήδη είχε ισχυρούς συμμάχους. Αντίθετα χάνεται ένας σύμμαχος από τον Ανδρόνικο Β΄ και καταρρέουν οι προσπάθειές του να συγκρατήσει τη Σερβία στη σφαίρα επιρροής του¹³⁴.

¹²⁸ ΓΡΗΓ. VIII 4 Z, 302

¹²⁹ ΓΡΗΓ. VIII 5 A, 303

¹³⁰ ΓΡΗΓ. IX 6 425-426, KANT. I 11, 55. Βλ. και κεφάλαιο τρίτο, σελ. 88.

¹³¹ KANT. I 7, 36

¹³² KANT. I 7, 35

¹³³ KANT. I 8, 38

¹³⁴ Βλ. κεφ. έκτο, σελ. 117.

Ακολούθησαν συζητήσεις για το ποια πόλη θα επιλεγεί ως στρατηγικό κέντρο, τις οποίες καταγράφει ο Καντακουζηνός¹³⁵. Αρχική σκέψη ήταν να αποτελέσει η Χριστούπολη (=Καβάλα) στρατηγικό και πολιτικό κέντρο. Ήταν πόλη μακεδονική- όπως ήθελαν οι Σέρβοι-¹³⁶, είχε φρούριο¹³⁷ και ήταν παραθαλάσσια, κάτι που θα έκανε πιο εύκολη και προσιτή την παροχή βοήθειας σε πλοία από τους Γενουάτες¹³⁸.

Η τελική επιλογή, ωστόσο κρίθηκε από τη γνώμη του *πρωτοστράτορα* Θεόδωρου Συναδηνού, ο οποίος «τήν εις Ἀδριανοῦ πόλιν ἤρεϊτο»¹³⁹. Η Αδριανούπολη ήταν μεγάλη, πολυάριθμη και «στρατιάν οὐκ εὐκαταφρόνητον ἔχουσα» και ίσως θα έβρισκαν πολλούς υποστηρικτές του Νέου, αφού εκεί διέτριβε (μέχρι το 1308) ο πατέρας του Νέου, Μιχαήλ Θ'¹⁴⁰. Εκεί, όπως παρατηρεί ο Συργιάννης, ο βασιλιάς θα ήταν «ἐν ἀσφαλείᾳ»- ὅρος τον οποίον έθετε και ο Καντακουζηνός-από πιθανές επιβουλές του παππού του εναντίον του. Ο *πρωτοστράτορας* επέμενε και για το λόγο ότι «τῆς γαμετῆς ἅμα δυσί θυγατριδίσις τῆ Ἀδριανοῦ πόλει ἐγκαθιδρυμένης, πολύ το δύσκολον μετακινεῖσθαι». Εκτός από αυτό ο Συναδηνός ζούσε για μεγάλο διάστημα στην Αδριανούπολη «παρά τῷ βασιλεῖ Μιχαήλ», όπου είχε συνδεθεί φιλικά με τον Καντακουζηνό. Καθώς λοιπόν ο Συναδηνός επέμενε, ο Καντακουζηνός και ο Συργιάννης, οι οποίοι πρωτοστατούν στις συζητήσεις, θεώρησαν άδικο να τον απωθήσουν από τη συμμαχία αφού «ἀγνωμοσύνης ἂν εἶη πολλῆς....καί ἄβουλίᾳς ἅμα και ἀδικίας»¹⁴¹. Σκεφτόμαστε βέβαια ότι η τελική απόφαση δε θα πρέπει να θεωρείται και μεγάλη παραχώρηση, αφού η Αδριανούπολη, εκτός από τα άλλα πλεονεκτήματα, παρείχε- στους δύο- μεγαλύτερα περιθώρια δράσης καθώς είχαν τον έλεγχο της Θράκης από το χειμώνα του 1320, όταν είχαν εξαγοράσει την επιτροπεία της περιοχής¹⁴².

Οι συνωμότες λοιπόν ετοιμάζουν τη φυγή τους, ενώ η συμπεριφορά του παππού απέναντι στον εγγονό γίνεται ακόμα πιο προκλητική και αδιάφορη, γεγονός που «μᾶλλον τον νέον ἔδακνε βασιλέα»¹⁴³. Ο Καντακουζηνός παραθέτει τις συζητήσεις που γίνονταν και τις αντικρουόμενες απόψεις στην ομάδα των ηγετών της εξέγερσης.

¹³⁵ ΚΑΝΤ. Ι 8, 39-40

¹³⁶ ΚΑΝΤ. Ι 8, 36-37

¹³⁷ Το φρούριο είχε αναγερθεί το 1307, κατά το χρόνο της εισόδου των Καταλανών από τη Θράκη στη Μακεδονία, με σκοπό να αποκόψει το δρόμο από τη Θράκη στη Μακεδονία και από τη Μακεδονία στη Θράκη. Έτσι, σε περίπτωση που θα ήταν αδύνατη η κατοχή της Μακεδονίας από τους Καταλανούς, αυτοί δε θα μπορούσαν να επιστρέψουν στη Θράκη, ΓΡΗΓ. VII 6 Γ, 246. Αυτό πράγματι συνέβη, το 1308, με αποτέλεσμα οι Καταλανοί να υποχρεωθούν να στραφούν προς το νότο, ΓΡΗΓ. VII 6 Δ-Ε, 246-248

¹³⁸ ΚΑΝΤ. Ι 4, 24. Για τη σημασία της Χριστούπολης βλ. και Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, "Τό περί τήν Χριστούπολιν τείχισμα", *Ελληνικά* 10 (1938), σσ. 307-318.

¹³⁹ ΚΑΝΤ. Ι 8, 39

¹⁴⁰ ΚΑΝΤ. Ι 4, 23 και Ι 8, 39

¹⁴¹ ΚΑΝΤ. Ι 8, 38-39

¹⁴² ΓΡΗΓ. VIII 4 Ζ, 302

¹⁴³ ΚΑΝΤ. Ι 8, 40

Ο Συναδηνός τόνιζε πως, αν έφευγαν χωρίς πριν να έχουν πιάσει και να φρουρούν τον αυτοκράτορα, θα ήταν επικίνδυνο, αφού θα άφηναν πίσω τους έναν δυνατότατο αντίπαλο. Ο Συργιάννης θεωρούσε πως αυτό το εγχείρημα θα ήταν δύσκολο, αφού ο Ανδρόνικος Β΄ είχε πολλούς υποστηρικτές από τη σύγκλητο και τους αξιωματούχους-οι οποίοι δεν ήθελαν να αλλάξει η κατάσταση-αλλά και μισθοφόρους. Με το Συργιάννη συμφωνούσε και ο φίλος του Απόκαυκος ενώ ο Καντακουζηνός, συγκρατημένος και με νομιμόφρονες τάσεις, πίστευε πως δε θα ήταν σωστό να ενοχλήσουν τον αυτοκράτορα λέγοντας πως συμφέρει «σκοπεῖν οὐχ ὅπως βασιλεῖ κακῶν ἀνηκέστων αἴτιοι φανῶμεν, ἀλλ' ὅπως ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπαθεῖς διατηρήσωμεν κακῶν»¹⁴⁴. Ο ίδιος, στο τέλος των συζητήσεων, παραθέτει και τα επιχειρήματα που τον κάνουν να είναι ενάντιος στη φυγή. Θα κινδυνεύσουν δηλ. οι γυναίκες τους αλλά και οι ίδιοι, αφού ο αυτοκράτορας μπορεί να στείλει στρατό προς δίωξή τους. Αν λοιπόν γίνει κάτι τέτοιο, αυτό θα πρέπει να γίνει «κατεσπουδασμένως καὶ σύν τάχει πολλῶ ...ἵνα μὴ πρό τοῦ ἡμᾶς ἀφικέσθαι, τὴν ἄφιξιν ἡμῶν πυθόμενοι»¹⁴⁵.

Διαφαίνεται λοιπόν από τις πρώτες συζητήσεις ότι θα υπάρξουν διαφωνίες στη συνέχεια καθώς η ομάδα είναι ανομοιογενής με διαφορετικούς, πιθανόν, τελικούς στόχους, ενώ προοιωνίζεται η μελλοντική αυτομόληση του Συργιάννη προς τον Ανδρόνικο Β΄¹⁴⁶. Παρατηρούμε, επίσης, ότι ο Νέος Ανδρόνικος στη διάρκεια των συζητήσεων παρουσιάζεται σχετικά παθητικός. «Τούτων οὕτως ἀλλήλοις ἐναντία βουλευομένων, ὁ μὲν βασιλεὺς καθῆστο σιγῇ, τῶν λεγομένων ἐπακροώμενος», περιοριζόμενος στο να εκφράζει τις ευχαριστίες του προς όλους¹⁴⁷ δείχνοντας όμως –κατά τη γνώμη μας-την αμηχανία του μπροστά στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η ικανοποίηση των στόχων του δε θα είναι μια τόσο εύκολη υπόθεση, λόγω ακριβώς των διαφωνιών.

Οι υποψίες του Ανδρονίκου Β΄ για περίεργες κινήσεις του εγγονού του και πιθανό επικείμενο κίνημα επιτείνονται την πρώτη εβδομάδα της Σαρακοστής [10 Μαρτίου 1321]. Τα μεσάνυχτα ακούστηκαν δυνατοί χρεμετισμοί αλόγου στο ανάκτορο, αν και δεν υπήρχε άλογο. Έλεγαν ότι προήλθαν από το άλογο που ήταν ζωγραφισμένο μπροστά από την εκκλησία της Νικοποιοῦ Θεοτόκου δηλ. το άλογο στο οποίο ἴπευε ο Άγιος Γεώργιος. Αλλά και ο κίονας στην ανατολική ακρόπολη, όπου είχε στηθεί παλιά ο ανδριάντας του Βύζαντα είχε αρχίσει από μέρες να σειεται. Από αυτά τα σημάδια ο αυτοκράτορας και ο Μετοχίτης, προληπτικοί και οι δύο συμπέραναν

¹⁴⁴ KANT. I 9, 42-43

¹⁴⁵ KANT. I 11, 52-53

¹⁴⁶ Βλ. παρακάτω σσ. 52 και 74.

¹⁴⁷ KANT. I 9, 43 και I 10, 51

πως επίκειται μεγάλη αναστάτωση στα πολιτικά πράγματα¹⁴⁸. Το αποτέλεσμα ήταν να καλέσει ο παππούς τον εγγονό σε δίκη.

γ) Η δίκη του Απριλίου του 1321

Κατά την έκτη εβδομάδα της Αγίας Σαρακοστής (5 Απριλίου 1321)¹⁴⁹ ο Ανδρόνικος καλεί τον εγγονό του και τον οδηγεί μπροστά στον πατριάρχη Γεράσιμο και όσους αρχιερείς ήταν εκεί¹⁵⁰. Για το Γρηγορά η πρόσκληση σε δίκη βασιζόταν σε κάποιο λογικό σκεπτικό του αυτοκράτορα. Σκοπός του ήταν να τον ελέγξει με παρρησία και να τον παραινέσει να εγκαταλείψει τα σχέδια για φυγή, να τον κάνει να ντραπεί μπροστά σε τόσους μάρτυρες και να τα παρατήσσει, ή, αν του επιβαλλόταν κάποια τιμωρία, να μην έμενε κανένα περιθώριο μομφής εναντίον των τιμωρών του¹⁵¹. Εντελώς νομιμόφρονας και με τάση να είναι δίκαιος στις διαδικασίες παρουσιάζεται ο αυτοκράτορας από τον Γρηγορά, αφού μόνο σαν ενδεχόμενο υπάρχει η επιβολή κάποιας τιμωρίας.

Στον Καντακουζηνό, αντίθετα, η πρόσκληση παρουσιάζεται ως παράλογη και ισοδύναμη με διάθεση για καταδίκη. Για το λόγο αυτό αντιμετωπίζεται με καχυποψία. «Οὐ γάρ δίκης, καταδίκης δε μᾶλλον ἔστιν ἀληθές τήν ἡμέραν προσειπεῖν ἐκείνην», τονίζει ο Συναδηνός προσπαθώντας να πείσει το Νέο να μην παρουσιαστεί. Για τους σκοπούς, άλλωστε, τις μυστικές επαφές με το Μετοχίτη και τις περίεργες διαθέσεις του παππού του, είχαν ειδοποιήσει τον εγγονό οι γιοι του Μετοχίτη, Δημήτριος και Νικηφόρος¹⁵². Ωστόσο ο Νέος, νομιμόφρων, συγκρατημένος και συμβιβαστικός, δέχεται την πρόσκληση καθώς τη θεωρεί ως μια πολύ καλή αφορμή να ακουστεί¹⁵³. Παρόλο που θέλει να φαίνεται ήρεμος, δεν πείθει. Ανησυχεί πολύ μέχρι να φτάσει ο Καντακουζηνός, ο οποίος απουσίαζε, ρωτάει πόσοι είναι οι ένοπλοι έξω από τη δίκη και γενικά νιώθει την ανάγκη προστασίας¹⁵⁴.

Ο Καντακουζηνός είναι υπερβολικός στην περιγραφή της ατμόσφαιρας προσπαθώντας να πείσει για τον επικείμενο κίνδυνο ή

¹⁴⁸ ΓΡΗΓ. VIII 5 Β-Δ, 303-306. Πρβλ. και ΣΤΑΥΡΟΥ ΙΩ. ΚΟΥΡΟΥΣΗ, “Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατά τό ἔτος 1346 πτῶσις τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγίας Σοφίας”, *ΕΕΒΣ*, 37 (1969-1970), σ. 219 υπ.4

¹⁴⁹ ΚΑΝΤ. I 12, 56

¹⁵⁰ Στον Καντακουζηνό αναφέρονται και ονόματα σημαντικών προσωπικοτήτων, οι οποίοι παρευρίσκονταν : ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Θεόληπτος, ο μέγας λογοθέτης Μετοχίτης, ο επί του κανικλείου Νικηφόρος Χούμνος, ο μέγας λογοθέτης Κωνσταντίνος Ακροπολίτης (I 14, 67-68), ο Ιωάννης Μελιτηνιώτης, ο Ανδρόνικος Εξώτροχος, ο Βάρδας, οι οποίοι ήταν «ἐκ τῶν οἰκειοτάτων τῶ πρεσβυτέρω» (I 15, 71)..

¹⁵¹ ΓΡΗΓ. VIII 6 Α, 312

¹⁵² ΚΑΝΤ. I 13, 63

¹⁵³ ΚΑΝΤ. I 12, 57

¹⁵⁴ ΚΑΝΤ. I 13, 64

ακόμα και τον όλεθρο του Νέου. Στην πραγματικότητα ο ίδιος και ο Συναδηνός-οι μόνοι από τους ηγέτες που βρέθηκαν εκεί- οξύνουν τα πνεύματα. Και αυτό γιατί οργανώνουν την ένοπλη προστασία (εκατό ως 300 ένοπλοι σύντροφοι του Καντακουζηνού, ο οποίος μάλιστα κατηγορεί το Συναδηνό για δειλία) δημιουργώντας μια πολεμική ατμόσφαιρα έξω από τη δίκη και αναγκάζοντας τους ανθρώπους του αυτοκράτορα να τους καθησυχάσουν¹⁵⁵. Ίσως όλες αυτές οι κινήσεις να έκρυβαν στην πραγματικότητα τη διάθεση που είχαν να βρουν αφορμή επέμβασης, η οποία θα τους οδηγούσε στην εξουσία.

Αξιοσημείωτο είναι πως στη διάρκεια της δίκης, ανάμεσα στις άλλες κατηγορίες που διατυπώθηκαν για τη συμπεριφορά και τις διαθέσεις του Νέου¹⁵⁶, ήταν και η σχετική με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, η οποία προκάλεσε και την έντονη αντίδρασή του καθώς μέχρι τότε «ήνεγκε εν σιγή»¹⁵⁷. Συγκεκριμένα κατηγορήθηκε από τον παπού του ότι δεν είναι ορθόδοξος χριστιανός. Η προσβολή ήταν πολύ βαριά, αφού η πίστη στο Χριστό-για τους Βυζαντινούς –ήταν ισάξια της πίστης στον αυτοκράτορα. Η ορθοδοξία του βασιλιά λοιπόν συμβόλιζε τη νομιμοφροσύνη του, καθώς το βυζαντινό κράτος θεωρούνταν ενιαίος οργανισμός εμπνευσμένος από τη διπλή αρχή πολιτικής και εκκλησιαστικής διακυβέρνησης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η εκκλησία απέβαινε συνταγματικός παράγοντας στην εκλογή και ανάδειξη του αυτοκράτορα¹⁵⁸. Όποιος δεν ήταν ορθόδοξος ήταν αιρετικός και εθεωρείτο πως είχε επαναστατικές και αντικαθεστωτικές τάσεις. Κάθε διαταραχή όμως, οποιουδήποτε χαρακτήρα, ήταν αντίθετη με τις αρχές του κράτους αλλά επίσης και κυρίως, με τη θεία βούληση. Έτσι κάθε απόπειρα κατά της αυτοκρατορικής τάξης είχε για τους βυζαντινούς τη μορφή πραγματικής ιεροσυλίας και θεωρούνταν έργο των εχθρών του Θεού και της ορθής πίστης. Ο Θεός και ο αυτοκράτορας τιμωρούσαν τους υποκινητές¹⁵⁹. Η αποδοχή λοιπόν μιας τέτοιας κατηγορίας από το Νέο θα ισοδυναμούσε με την αποδοχή της επιβολής οποιασδήποτε τιμωρίας.

Τελικά η δίκη εξελίχθηκε βέβαια ομαλά και οδήγησε σε συμφωνία των δύο, οι οποίοι προηγουμένως έδωσαν αμοιβαίους όρκους: Ο Ανδρόνικος ο πρεσβύτερος ότι δε θα αφήσει κανέναν άλλο διάδοχο στην αυτοκρατορία, παρά μόνο τον εγγονό του και ο εγγονός ότι δε θα διαπράξει ποτέ τίποτα κατά της αυτοκρατορίας του βασιλιά

¹⁵⁵ KANT. I 12-13, 59-64

¹⁵⁶ KANT. I 14, 68

¹⁵⁷ KANT. I 14, 70

¹⁵⁸ Βλ. ALBERT FAILLER, “La deposition du patriarche Calliste (1353)” *REB*, XXXI, 1973, σσ. 147, 151-154, ιδίως σσ. 152-153, σ. 55 στιχ. 542-544, σ. 35 στιχ. 186, σ. 69 στιχ 771-775. Πρβλ. KANT. I 44, 218-219

¹⁵⁹ Βλ. ΕΛΕΝΗ ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Αθήνα 1988, σελ. 162 κ.εξ.

και παππού του ή κατά της ζωής του¹⁶⁰. Όλοι λοιπόν «ἔχαιρον τε ..καί εὐτυχίας ἄκρας ἠγοῦντο τήν ἡμέραν ἐκείνην» ή «συνεόρταζόν τε και συνέχαιρον ἀλλήλοις»¹⁶¹.

Οι πανηγυρισμοί ἔδειχναν πως κανείς δεν προέβλεπε τις άμεσες εξελίξεις που απέδειξαν πόσο επιφανειακή και εύθραστη ήταν η συμφωνία των δύο. Ωστόσο, μια προσεκτική μελέτη των όσων λέει ο Καντακουζηνός μας κάνει να υποψιαστούμε ότι η ηρεμία δε θα διαρκούσε πολύ. Κατά τη διάρκεια δηλ. της δίκης, και πριν τη συμφωνία, ο πρεσβύτερος ζητά από τον εγγονό του να του αποκαλύψει τους συνεργάτες του κάτι που εκείνος αρνείται, προσποιούμενος αδυναμία να τους γνωρίζει, αλλά και θεωρώντας απαράδεκτο το να γίνει προδότης¹⁶². Ο Καντακουζηνός λοιπόν παρουσιάζει την ομάδα απολύτως ενωμένη και τον ηγέτη της χωρίς τάσεις για κανέναν συμβιβασμό σε αυτό το θέμα. Από όλες όμως τις κινήσεις του και τις διαθέσεις του υποψιαζόμαστε ότι τελικά ο Νέος απλώς ήταν πολύ πεισμένος και δεσμευμένος απέναντι σε όσους τον υποστήριζαν. Δε μπορούσε όμως να εκδηλώσει υποχωρητικότητα στο θέμα των συνεργατών του και να τους προδώσει, διότι δε θα είχε κανένα νόημα η συνέχεια του αγώνα «ὑπέρ ενός ἀδικημένου», όπως έχει φροντίσει να τον χαρακτηρίσει ο Καντακουζηνός, αποκρύπτοντας τις προσωπικές φιλοδοξίες όσων συμμετέχουν σε αυτόν.

Αντίθετα ο Γρηγοράς, ο οποίος εδώ φαίνεται πιο αντικειμενικός, μας πληροφορεί πως αμέσως μετά τη δίκη, οι σύντροφοι του Νέου του έκαναν ανοιχτή επίθεση, επειδή δυσαρεστήθηκαν από τη συμφωνία. Τον κατηγορήσαν μάλιστα ως άδικο επειδή τους εγκατέλειψε, ενώ αυτός έγινε φοβερός και πανίσχυρος. Αν ισχύει αυτό, αποτελεί και ένα ισχυρό επιχείρημα που αποδεικνύει ότι η εξέγερση δεν ήταν μια αυθόρμητη αντίδραση «ὑπέρ ενός ἀδικημένου», όπως θέλει να την παρουσιάσει ο Καντακουζηνός, αλλά μια μεθοδευμένη προσπάθεια για την ικανοποίηση των συμφερόντων όλων των υποκινητών. Διαφορετικά θα εξέφραζαν και αυτοί την ικανοποίησή τους για τη συμφωνία και δε θα πίεζαν άλλο το Νέο. Αυτός, ντροπιασμένος από τα λόγια τους και μην μπορώντας να πείσει το Μετοχίτη να μεσολαβήσει στον παππού του ώστε να εγγυηθεί ενόρκως για την ασφάλεια των εμπίστων του¹⁶³, «ἔς τὰς προτέρας αὔθις ἔπανῆκε βουλὰς και μελέτας»¹⁶⁴.

Όσον αφορά τις αποφάσεις του Ανδρόνικου Β' για τους συνεργάτες του Νέου, δύο μέρες μετά τη δίκη πρότεινε σκόπιμα στον Καντακουζηνό να τον διορίσει επίτροπο Πελοποννήσου γεγονός που

¹⁶⁰ ΓΡΗΓ. VIII 6 Α, 313

¹⁶¹ ΚΑΝΤ. I 16, 76

¹⁶² ΚΑΝΤ. I 15, 73-74

¹⁶³ ΓΡΗΓ. VIII 6 Β, 313-314

¹⁶⁴ ΓΡΗΓ. VIII 6 Γ, 314

αμέσως «ἐδόκει εἶναι τῶν ἀριστερῶν οἰωνῶν»¹⁶⁵. Ο Νέος αμέσως αντιλαμβάνεται το σκοπό του παππού του και προβλέπει αντίστοιχη συμπεριφορά και προς το Συναδηνό, πιστεύοντας πως «πρός ταῖς ἐσχατιαῖς τῶν Ῥωμαίων γῆς ἐγχειρίσει καί καταναγκάσει πρὸς τάχος γε ἀπιέναι»¹⁶⁶. Πράγματι και αυτός λαμβάνει το πρόσταγμα «πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Πριλλάπου, ἧς καὶ πρότερον ἦρχε, πάλιν ἐπιτροπεύοντα ἀπελθεῖν»¹⁶⁷. Οι σκοποί του αυτοκράτορα είναι φανεροί: θέλει να τους αποδιοργανώσει απομονώνοντας τον ένα από τον άλλο.

Ο Καντακουζηνός αρνείται προβάλλοντας ως επιχείρημα-το οποίο ο ίδιος χαρακτηρίζει πρόφαση-το ότι αδυνατεί να βρεθεί στην Πελοπόννησο για συναισθηματικούς λόγους, αφού εκεί είχε πεθάνει ο πατέρας του. Έτσι τον στέλνει στη Θεσσαλία, η οποία χρειαζόταν στρατιωτική ενίσχυση καθώς πιεζόταν από τους Καταλανούς¹⁶⁸. Αρχικά δέχεται, αφού θα μπορούσε να ελέγχει και να χρησιμοποιεί άφθονους πόρους, προμήθειες και στρατό- όπως πάλι ο ίδιος ομολογεί. Καθυστερεί ωστόσο την αναχώρησή του προφασιζόμενος την ανάγκη χρόνου για να τακτοποιήσει τις υποθέσεις του, να συγκεντρώσει στρατό και χρήματα για τους μισθοφόρους. Τελικά αναχωρεί για την Αδριανούπολη στις 15 Απριλίου 1321, Μεγάλη Τετάρτη, όπου συναντά το Συργιάννη και το Συναδηνό, ο οποίος, επίσης, δεν υπάκουσε στο πρόσταγμα να πάει στην Πρίλλαπο¹⁶⁹. Βρίσκονται λοιπόν όλοι στην Αδριανούπολη, έτοιμοι για την εκτέλεση των σχεδίων τους.

δ) Η φυγή του Νέου και η α' φάση του εμφυλίου (Απρίλιος 1321-Ιούνιος 1321)

Τη φυγή του Νέου επέσπευσε, κατά το Γρηγορά, ο ίδιος ο παππούς του, χωρίς φυσικά τη θέλησή του. Και αυτό γιατί αποφάσισε να συλλάβει τον Ανδρόνικο, αφού κατάλαβε τι επρόκειτο να συμβεί, συσχετίζοντας κάποιες ύποπτες κινήσεις με αντίστοιχες υπόνοιες και σκέψεις που είχε. Αποκάλυψε αμέσως το σχέδιο σύλληψης στον πατριάρχη Γεράσιμο. Αυτός ειδοποίησε το Νέο επιταχύνοντας έτσι τη φυγή του¹⁷⁰. Ο Καντακουζηνός αναφέρει πως ο Νέος έλαβε ένα ανώνυμο σημείωμα που τον ειδοποιούσε, και, παρόλο που σε καιρό ειρήνης αναζήτησε αυτόν που το έγραψε, δεν τον βρήκε. Υπαινίσσεται ωστόσο ότι ήταν ο

¹⁶⁵ ΚΑΝΤ. I 16, 77

¹⁶⁶ ΚΑΝΤ. I 16, 78

¹⁶⁷ ΚΑΝΤ. I 17, 87

¹⁶⁸ Ο Γρηγοράς δε μνημονεύει την προσφορά της επιτροπείας Μορέως και Θεσσαλίας, για την οποία μιλά μόνο ο Καντακουζηνός (I 17, 85-86)

¹⁶⁹ ΚΑΝΤ, I 17-18, 85-89

¹⁷⁰ ΓΡΗΓ. VIII 6 Γ, 314-315

Γεράσιμος, όταν αναφέρει πως ο αποστολέας είχε στο μεταξύ πεθάνει¹⁷¹.

Τη νύχτα της 19^{ης} προς 20^η Απριλίου ο νέος Ανδρόνικος έφυγε, αφού πήρε τα κλειδιά της πύλης προς τη μεριά της Γυρολίμνης, με πρόφαση ότι θα πάει για κυνήγι, κάτι που συνήθιζε και «διά τοῦτο αἰσθησιν οὐδεμίαν οὐδέ ταραχήν ὁ δρασμός παρεῖχε»¹⁷². Μετά από δύο μέρες έφτασε στην Αδριανούπολη όπου έτυχε θερμής υποδοχής.

Άμεση αντίδραση του Ανδρόνικου Β΄ ήταν να καλέσει αυθημερόν τους αρχιερείς που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη και να τους διατάξει να επιβάλουν γραπτώς ανάθεμα στον εγγονό του που αποστάτησε και στους οπαδούς του¹⁷³. Ο Καντακουζηνός αναφέρει και μια άλλη ενέργεια στην οποία προέβη ο πρεσβύτερος και ήταν η εξής: Ανέθεσε σε ένα συγκλητικό, ταπεινής καταγωγής, το *στρατοπεδάρχη* Μανουήλ Τάγαρη, να καταδιώξει τον εγγονό του¹⁷⁴. Αλλά ο Τάγαρης θεώρησε άστοχο και μάταιο ένα τέτοιο εγχείρημα, αφενός μεν επειδή δε γνώριζαν το πλήθος των αντιπάλων, αφετέρου δε επειδή οι δραπετές δε θα τρέπονταν σε φυγή, αν δεν είχαν προετοιμαστεί καλά¹⁷⁵. Αξιοσημείωτο είναι το ότι ο Καντακουζηνός, που σχεδόν πάντα μεροληπτεί υπέρ του Νέου, εκφράζει τη συμπάθειά του για τον Τάγαρη. Αυτό μπορεί να συμβαίνει είτε επειδή τον θαυμάζει πραγματικά για την ανδρεία του-την οποία τονίζει-, είτε επειδή εναντιώνεται στα σχέδια του πρεσβύτερου, είτε επειδή ο Τάγαρης ήταν πιθανόν άνθρωπος της παρατάξεως του Νέου¹⁷⁶.

Τελικά, αφού πείστηκε από τον Τάγαρη και τους συγκλητικούς, ο Ανδρόνικος Β΄ προχώρησε σε άλλα μέτρα: απαίτησε από τους συγκλητικούς να ορκιστούν όλοι ότι κανένας από την τάξη τους δε θα υποστήριζε τον εγγονό του, αντίθετα, επειδή επαναστάτησε θα θεωρούνταν εχθρός τους.

Και ενώ ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται κάπως αδύναμος, αφού ενεργεί σπασμωδικά και καθόλου αποτελεσματικά, οι επαναστάτες από

¹⁷¹ KANT. I 18, 89. Βλ. και κεφ.πέμπτο, σσ. 101-102.

¹⁷² KANT. I 18, 89-90 και ΓΡΗΓ. VIII 6 Δ, 315

¹⁷³ ΓΡΗΓ. VIII 6 Ζ, 319

¹⁷⁴ KANT. I 18, 91

¹⁷⁵ KANT. I 18, 91-93. Για το *μέγα στρατοπεδάρχη* Μανουήλ Τάγαρη βλ. και D.M.Nicol, "Philadelphia and the Tagaris Family", *Neo-Hellenika* 1 (1970), 9-17, ίδ. σσ. 11-12

¹⁷⁶ Για την υπόθεση αυτή βλ. Σ.Ι. ΚΟΥΡΟΥΣΗ, *Γαβιάς*, Α΄ σ. 288, υπ.1, όπου ο Κουρούσης δέχεται ότι «ὁ Μανουήλ Τάγαρης διατρίβων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἐξεδηλώθη ἡ ἀ΄ φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν δύο Ἀνδρονίκων, ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ νεαροῦ Ἀνδρονίκου». Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι «ὁ Καντακουζηνός ἐκθειάζει αὐτόν τότε ὡς σπουδαῖον στρατηγόν» και εκ του «ὅτι διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ὅπως καταδιώξει τὸν ἀποστατήσαντα Ἀνδρόνικον Γ΄, παρέστησε ὡς ἀνέφικτον τὸ ἔργον καὶ ἀπέφυγεν. Ἡ πρᾶξις αὕτη συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ 1324 ὑποστήριξιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ἄγει εἰς πιθανόν συμπέρασμα ὅτι ἦτο ἄνθρωπος τῆς παρατάξεως τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ καὶ ἐπιτήδεις ἀφέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1321, ἵνα γενομένης τῆς ἀποστασίας οὗτος ὑπονομεύη τὰς ἀντιδράσεις τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄». Δεν ξέρουμε βέβαια κατά πόσο ισχύει αυτό, αφού το ίδιο πρόσωπο παρατηρούμε πως στέλλεται το 1327 από τον Ανδρόνικο Β΄ ως διοικητής Φιλαδέλφειας.

την αρχή έχουν ισχυρό λαϊκό έρεισμα καθώς «οὐ μόνον ἐκ Βυζαντίου καί τῆς συγκλήτου καὶ τῆς στρατιᾶς ὄσημέραι πολλοὶ πρὸς τὸν νέον Ἀνδρόνικον ἠϋτομολοῦν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τε καὶ πόλεων τῶν ὑπηκόων Ῥωμαίοις συνέρρον κατά συστάσεις»¹⁷⁷. Ἐλαβαν ἀμέσως ὅλα τα μέτρα που εἶχαν υποσχεθεῖ δηλ. αὐτονομία καὶ φορολογικὴ ἀτέλεια στὶς πόλεις καὶ τα χωριά τῆς Θράκης, με ἀποτέλεσμα νὰ μετατρέψουν τοὺς πάντες σε πειθήνια ὄργανά τους. Ἀμέσως ὅλοι οἱ Θράκες ὡς τὴ Χριστούπολη πήραν τα ὄπλα πρόθυμοι νὰ πολεμήσουν ὑπὲρ τοῦ νέου αὐτοκράτορα καὶ προέβησαν σε ἀρπαγές τῶν βασιλικῶν χρημάτων καθὼς καὶ σε βιαιότητες, ἐνὼ ταυτόχρονα, με ὑποκίνηση τοῦ Συργιάννη, βάδιζαν ἐνοπλοὶ ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας¹⁷⁸.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, φοβούμενος τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ πλήθους τῆς Κωνσταντινούπολης σε περίπτωσι που ἔφτανε ὁ στρατὸς πρὸ τῶν πυλῶν, ἀποφάσισε νὰ στείλει πρεσβεία στὸν ἐγγονὸ τοῦ τοῦ Θεόληπτο Φιλαδελφείας καὶ Καλλικερνήτη¹⁷⁹, με εἰρηνικὲς διαθέσεις καὶ πρόθυμος γιὰ συνεννόηση.

Στὴ συνάντησι αὐτὴ ἀποδεικνύεται περίτρανα ἡ διάστασι στὸς κόλπους τῶν ἐπαναστατῶν. Συγκεκριμένα ὁ νέος Ἀνδρόνικος συμφωνώντας με τὴν πρότασι γιὰ εἰρήνη, ἐνημερώνει τὸ στράτευμα γιὰ τὶς διαθέσεις τοῦ παπποῦ τοῦ συναντᾶ ὁμῶς τὴν ἐντονὴ ἀντίδρασί του¹⁸⁰. Ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ βέβαια ὁ Ἀνδρόνικος διστάζει νὰ ἐκφράσει τὶς βαθύτερες προθέσεις του γιὰ συμφιλίωσι γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀπομονώνεται καὶ μιλά ἐμπιστευτικὰ στὸς πρέσβεις. Δίνει τὴν ἐντύπωσι ὅτι εἶναι ἐγκλωβισμένος ἀνάμεσα στὶς πραγματικὲς ἐπιθυμίες αὐτοῦ καὶ τῶν συντηρητικῶν ὀπαδῶν του καὶ στα ὅσα ἔχει υποσχεθεῖ στὶς λαϊκὲς τάξεις. Στὴν ἴδια θέση εἶναι καὶ ὁ συντηρητικὸς Καντακουζηνὸς καθὼς, ἐπειδὴ οἱ Συργιάννης καὶ Συναδηνὸς ἀπέρριψαν τὴν πρότασι γιὰ εἰρήνη, θεωροῦσε «μὴ συνετώτερον ἑαυτὸν εἶναι νομίζειν τῶν ἄλλων ἀπάντων εἰπόντος, ὥστε τοῖς κοινῇ δοκοῦσιν αὐτὸν μόνον ἐναντία λέγειν»¹⁸¹. Χρειάστηκε νὰ συζητήσουν οἱ δύο τοὺς μέσα στὴ νύχτα καὶ νὰ θεωρήσουν πῶς θὰ ἦταν καλὸ νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ περιμένουν τὶς ἐξελίξεις.

Τὸ ἐπόμενο πρῶι συνεχίζονται οἱ διαπραγματεύσεις στὶς οποίες ὁ νέος Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καντακουζηνὸς προσπαθοῦν νὰ πείσουν τὸ στράτευμα νὰ μὴν κατευθυνθεῖ σε καμία περίπτωσι πρὸς τὴν

¹⁷⁷ ΚΑΝΤ. Ι 19, 93. Βλ. καὶ κεφ. Τέταρτο, σσ. 97-98.

¹⁷⁸ ΓΡΗΓ. VIII 6 Ζ, 319, ΚΑΝΤ. Ι 19, 93. Εἰδικὲς περιπτώσεις φορολόγων τῶν ὁποίων τα δημόσια χρήματα ἀρπάχτηκαν τότε εἶναι γνωστὲς οἱ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαὴλ Γαβρὰ καὶ τοῦ Θεόδωρου Πατρικιώτη. Βλ. ΚΟΥΡΟΥΣΗ, Μ. Γαβαλάς, Α΄, σσ. 29-32

¹⁷⁹ Καὶ οἱ δύο ἦταν μέλη τοῦ δικαστηρίου τοῦ Ἀπριλίου. Ὁ Γρηγορὰς ἀναφέρει ὡς μέλος τῆς πρεσβείας μόνον τὸ Θεόληπτο, συμπεριλαμβάνεται δὲ σε αὐτὴ καὶ ἡ μητέρα τοῦ Συργιάννη (ΓΡΗΓ. VIII 6 Η, 320). Ὁ ΚΑΝΤ., ἀντίθετα, ξεχωρίζει τὶς δύο πρεσβείες καὶ τοποθετεῖ σε μεταγενέστερο σημεῖο-λίγο πρὶν τὴ συμφωνία γιὰ εἰρήνη, ἡ ὁποία ἐγινε τὸν Ἰούνιο-αὐτὴν τῆς μητέρας τοῦ Συργιάννη (ΚΑΝΤ. Ι 19, 94-96 καὶ Ι 22, 109)

¹⁸⁰ ΚΑΝΤ. Ι 20, 97-99

¹⁸¹ ΚΑΝΤ. Ι 20, 99

Κωνσταντινούπολη, χρησιμοποιώντας διάφορα επιχειρήματα για τη ματαιότητα του εγχειρήματος. Τους τονίζουν πως καλό θα ήταν να πάνε προς τη Θεσσαλονίκη λέγοντας πως «αί μέντοι κατωτέρω Χριστουπόλεως πολλαί καί περιφανείς οὔσαι πόλεις ἄχρι καί Ἀκαρνανίας καί Δαλματίας ὑπήκοοι Ῥωμαίοις, καί στρατιάν οὐκ εὐκαταφρόνητον ἔχουσαι καί στρατηγούς πολλούς καί ἀγαθούς, οὐδεμία προσεχώρησεν ἡμῖν...οὐδ' εἶναι νομίζω λυσιτελές ὡς οὐδενῶν καταφρονῆσαι, ἀλλά περί πλείστου ποιήσασθαι καί τήν ἐκείνων συμμαχίαν καί κοινωνίαν. Τούτου χάριν ἀναγκαῖον εἶναι μοι δοκεῖ τήν πρός ἐκεῖνα φέρουσαν πρῶτον ἐλέσθαι»¹⁸².

Η Bosch, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τις διαθέσεις του νέου, εκφράζει την υποψία ότι αυτός σχεδίαζε να αποσυρθεί στη Θεσσαλονίκη διότι ανέμενε κάτι παραπάνω, χωρίς να διευκρινίζει τι ακριβώς. Λέει ακόμα ότι δεν επιθυμούσε την επίθεση στην Κωνσταντινούπολη, επειδή ίσως δεν είχε κατορθώσει ακόμα να δοκιμάσει τα στρατεύματά του¹⁸³. Ο Κ. Π. Κύρρης θεωρεί πως αυτό το κάτι που αναφέρει η Bosch ότι περίμεναν «θά ἦτο κατά πᾶσαν βεβαιότητα ἡ σερβική καί γενουατική βοήθεια, ἡ ὁποία ἀνεμένετο νά δοθῆ εἰς τήν Χριστούπολιν πλησιέστερον κειμένην πρός τήν Θεσσαλονικὴν παρά ἡ Ἀδριανούπολις»¹⁸⁴. Η πρόταση να κατευθυνθούν προς τη Θεσσαλονίκη ίσως στόχευε στην αποτροπή του στρατεύματος από την άμεση επίθεση στην Κωνσταντινούπολη, την οποία δεν επιθυμούσαν. Ο Καντακουζηνός αναφέρει πως ο ίδιος είχε προσπαθήσει, ευθύς μετά την έξοδο των επαναστατών από την Κωνσταντινούπολη, να πείσει το στρατό και τους φανατικότερους οπαδούς του Νέου να προέλθουν σε διαπραγματεύσεις με τον αυτοκράτορα και να πετύχουν ένα συμβιβασμό με αυτόν¹⁸⁵. Προσθέτει επίσης πως «δεδοικότες δέ μή ὁ πρεσβύτερος βασιλεύς εἰς κίνδυνον καταστῆ ἀλούσης τῆς Κωνσταντίνου, ἐπλάττοντο τήν πρός ἐσπέρας ἐκστρατείαν»¹⁸⁶. Φαίνεται δηλ. πως προτιμά την ειρηνική οδό αποφεύγοντας τη χρήση βίας (φοβόντουσαν και τις βιαιότητες του στρατεύματος, αντίστοιχες με αυτές της Θράκης). Η τακτική αυτή περιελάμβανε και το στόχο καταλήψεως της πρωτεύουσας με συνεννοήσεις αλλά και ταυτόχρονη τουλάχιστον φαινομενική ή μερική ικανοποίηση των απαιτήσεων του στρατού και των οπαδών του, επιδέξιο κατευνασμό και ψυχολογική υποταγή τους στα δικά του συμφέροντα. Αυτό ακριβώς συμφωνεί με την όλη μετριοπαθή στάση του εγγονού, άσχετα αν, λόγω αυτής, αυτός αναγκάστηκε να οδηγηθεί

¹⁸² ΚΑΝΤ. Ι 20, 101-102.

¹⁸³ BOSCH, *Andronikos III*, σελ. 23

¹⁸⁴ Κ.Π. ΚΥΡΡΗΣ, *Τό Βυζάντιον κατά το 14^ο αι., Εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα*, εκδ. ΛΑΜΠΟΥΣΑ, Λευκωσία 1982, σ. 83.

¹⁸⁵ ΚΑΝΤ. Ι 17, 85-86

¹⁸⁶ ΚΑΝΤ. Ι 21, 105

σε δύο ακόμη εμφυλίους πολέμους¹⁸⁷. Πιθανότατα αυτή η συμβιβαστική στάση θα συνέβαλε και στην προσπάθεια του εξτρεμιστή Συργιάννη να εκβιάσει επαναστατική και αιματηρή λύση της διαφοράς με την οργάνωση ένοπλης πορείας προς την πρωτεύουσα.

Το στράτευμα ωστόσο εξακολουθεί να διαφωνεί, η δε αδυναμία του νέου να τους πείσει δείχνει ότι πράγματι υπήρχε διάσταση απόψεων, αφού διαφορετικοί ήταν και οι στόχοι τους. Όσον αφορά τον επιτιμητικό τόνο με τον οποίο τους μιλάει, εξαιτίας της βιαιότητάς τους, η Bosch¹⁸⁸ θεωρεί πως οι μομφές του δεν είναι πιστευτές, υπάρχουν δε μόνο και μόνο για να αποκαταστήσουν τη φήμη του στους ανθρώπους του περιβάλλοντός του. Και αυτό γιατί-κατά τη γνώμη της-είναι παρακινδυνευμένο να φέρεται έτσι ο νέος δεδομένου του γεγονότος ότι η εύνοια του στρατού είχε φθαρεί μετά τα γεγονότα της Δίκης της 5^{ης} Απριλίου. Πέρα από αυτό βέβαια είναι γεγονός πως το στράτευμα χρειαζόταν πειθαρχία για να μην διαπράξει όμοιες πράξεις με αυτές στη Μακεδονία και τη Θράκη, τις οποίες στηλίτευσε ο Ανδρόνικος Γ΄.

Μην καταφέρνοντας ωστόσο να αντιμετωπίσει τις πιέσεις τους και θέλοντας να μη φανεί ότι τους προδίδει διατάσσει προέλαση. Το ότι αυτό γίνεται αναγκαστικά φαίνεται από το ότι ο Ανδρόνικος, αφενός μεν καθυστερεί προφασιζόμενος ασθένεια, αφετέρου δε ειδοποιεί με γράμμα τον παππού του για τα όσα συμβαίνουν τονίζοντάς του πως αναγκαστικά κινείται εναντίον του και συμβουλεύοντάς τον πώς να αντιμετωπίσει την επίθεση¹⁸⁹.

Σχετικά με το γράμμα και το περιεχόμενό του έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις και επιφυλάξεις. Έτσι ο Parisot θεωρεί πως, αν το γράμμα γράφτηκε έντιμα και όχι υστερόβουλα, αποτελεί το αποκορύφωμα της ασυμφωνίας των επαναστατών. Όμως η άποψή του είναι πως το γράμμα γράφτηκε με σκοπό να παραπλανήσει τον παππού του και να προπαγανδίσει τον Νέο ως μεγάλοψυχο¹⁹⁰. Η Bosch δέχεται ότι γράφτηκε με την ελπίδα ότι ο Ανδρόνικος Β΄ θα προχωρούσε σε διαπραγματεύσεις με τον εγγονό του ή για να τον εξαπατήσει¹⁹¹.

Επειδή όλα αυτά γράφτηκαν από έναν υποστηρικτή του Νέου, είναι πιθανόν αυτός να τονίζει τη διάσταση ανάμεσα στις πραγματικές επιθυμίες του Νέου-που είναι συμφιλιωτικές-και στις πράξεις του-συμβιβαστικές με το στράτευμα-, προκειμένου να τον απαλλάξει από κατηγορίες και απόδοση ευθυνών για αυτή αλλά και τις δύο επόμενες φάσεις του εμφυλίου. Πιθανόν δηλ. είναι να θέλει να τον

¹⁸⁷ Βλ. BOSCH, *Andronikos III*, σ. 23, V. PARISOT, *Cantacuzene, home d' etat et historien*, Paris 1845, σ. 50

¹⁸⁸ BOSCH, *Andronikos III*, σ. 22, υπ. 5

¹⁸⁹ KANT. I 21, 107-108

¹⁹⁰ PARISOT, ό.π., σελ.51

¹⁹¹ BOSCH, ό.π., σ. 23

απενοχοποιήσει, από οποιαδήποτε πράξη που απειλεί την καθεστηκυία τάξη. Ήταν δεδομένο όμως ότι για να πετύχουν τους στόχους τους σίγουρα παρανόμησαν, συνωμότησαν, επαναστάτησαν. Αυτό από μόνο του αποτελούσε προσβολή της έννομης τάξης. Δε μπορεί λοιπόν ο Καντακουζηνός να πείσει με τα όσα αναφέρει στο γράμμα που «ἐνεχάραξε» προς τον Ανδρόνικο εκ μέρους του εγγονού του όταν λέει ότι ο Νέος έφυγε μόνο και μόνο «ἵνα μόνον τον κίνδυνον τον ἐπηρημένον...διαφυγεῖν»¹⁹². Ο κίνδυνος, αν ήταν μεγάλος, υπήρχε εξαιτίας των προηγηθεισών συνωμοτικών ενεργειών, τις οποίες είχε υποψιαστεί ο παππούς του.

Κατά τη διάρκεια της πορείας της στρατιάς από την Αδριανούπολη στην Κωνσταντινούπολη και λίγο μετά την αποστολή του γράμματος έφτασε πρεσβευτής από τους Βουλγάρους με πρόσχημα την παροχή βοήθειας προς το Νέο κατά τον Καντακουζηνό όμως με σκοπό να τον συλλάβουν και να τον φυλακίσουν. Παρατηρούμε ότι παρουσιάζεται πολύ καχύποπτος απέναντι στους Βουλγάρους, οι οποίοι αμέσως «ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου»¹⁹³.

Στις αρχές Ιουνίου του 1321 ο Ανδρόνικος Β΄ στέλνει νέα πρεσβεία στον εγγονό του, τη μητέρα του Συργιάννη, Ευγενία Παλαιολογίνα, η οποία έφερε το μοναχικό ένδυμα¹⁹⁴.

Κατά το Γρηγορά η Ευγενία συναντήθηκε με το γιο της στη Σηλυβρία, όπου ήταν στρατοπεδευμένος, και, αφού εκείνος πείστηκε να μην προχωρήσει προς την Κωνσταντινούπολη καθώς θα ήταν καταστροφικό και την ευθύνη θα την είχε σε όλη του τη ζωή ο κύριος υπαίτιος αυτής της καταστροφής, ξαναγύρισε στον Νέο στην Αδριανούπολη¹⁹⁵.

Απ' όσα λέει ο Γρηγοράς διαπιστώνουμε ότι ο Συργιάννης είναι που καθορίζει τις εξελίξεις. Το αν θα προχωρήσουν τα στρατεύματα εξαρτάται από τη δική του απόφαση και όχι από τους μετριοπαθείς που βρίσκονται στην Αδριανούπολη. Αν θελήσει αυτός, ανοίγει ο δρόμος για συνεννόηση. Πείθεται πρώτα αυτός να εγκαταλείψει τα σχέδιά του και τις φιλοδοξίες του και στη συνέχεια περνά η πρωτοβουλία στους μετριοπαθείς εσωτερικούς αντιπάλους του, οι οποίοι εμφανίζονται αποδυναμωμένοι και πιεσμένοι. Η εγκατάλειψη βέβαια των φιλοδοξιών του είναι αυτή που ναι μεν οδηγεί στη συνεννόηση και στη λήξη της α΄ φάσης του εμφυλίου, προδιαθέτει όμως για τα προβλήματα που θα δημιουργήσει ο ίδιος, αφού η, λόγω της δυσαρέσκειάς του, αυτομόληση

¹⁹² KANT. I 21, 107

¹⁹³ KANT. I 21, 108-109. Βλ. και κεφ. έκτο, σελ. 112.

¹⁹⁴ Ήταν κόρη της αδελφής του Μιχαήλ Η΄ Ευλογίας, της κατά κόσμον Ειρήνης. Βλ. Nicol, *The family...* σ. 24-25. Ο KANT. δεν αναφέρει τη σχέση της με το Συργιάννη σε αντίθεση με το Γρηγορά, ο οποίος παρουσιάζει ως μία την πρεσβεία του Θεόκληπτου και της Ευγενίας. Ο ίδιος μας αφήνει να υποθέσουμε ότι στάλθηκαν πολλές πρεσβείες, αφού αναφέρει πως «κάκεῖσαι [την Ορεστιάδα] τοῖνον αἰ πρὸς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἐπέμποντο **πρεσβεῖαι**» (VIII 6 H, 320).

¹⁹⁵ ΓΡΗΓ. VIII 6 H, 320

στον πρεσβύτερο παρουσιάζεται ως η αιτία που οδηγεί στο νέο ξέσπασμα του εμφυλίου το φθινόπωρο του 1321¹⁹⁶.

Στον Καντακουζηνό η μητέρα του Συργιάννη συναντά κατευθείαν το Νέο στο Μέλανα ποταμό χωρίς να έχει ο Συργιάννης ιδιαίτερο λόγο και θέση στις συνεννοήσεις. Συμφωνεί απλώς με τις συνετές προτάσεις του Νέου. Ο Νέος Ανδρόνικος και ο συνετός χαρακτήρας του είναι που εξασφαλίζουν την ειρήνη. Καταλαβαίνουμε ωστόσο ότι ούτως ή άλλως ο πρεσβύτερος είναι απελπισμένος, αν κρίνουμε από τα όσα λέει η Ευγενία και αν φυσικά απορρίψουμε το ότι υποκρίνεται, όπως υποστηρίζει ο Parisot¹⁹⁷. Συγκεκριμένα θέλει την ειρήνη πάση θυσία, αφού ο μόνος όρος που θέτει είναι η διασφάλιση της ζωής του, εν ανάγκη ακόμα και με την απομόνωσή του¹⁹⁸. Η απελπισία του βέβαια οφείλεται στον πιθανό αφανισμό της Κωνσταντινούπολης από το στρατό των εξτρεμιστών, οι οποίοι τείνουν να κυριαρχήσουν, κάτι που φαίνεται να γνωρίζει ο Ανδρόνικος Β΄.

Ακολουθεί η ενημέρωση του στρατεύματος για το αίτημα για ειρήνη, το οποίο εξέφρασε ο αυτοκράτορας μέσω της Ευγενίας, καθώς και η διατύπωση των θέσεων του Νέου: πρέπει να δεχτούν την ειρήνη, αφού ο Ανδρόνικος Β΄ υπόσχεται ότι, αν του εξασφαλίσουν τη ζωή, θα πάρουν αμαχητί την Κωνσταντινούπολη. Τους συστήνει να μην δείξουν απειλητικές διαθέσεις και αδιαλλαξία αλλά να φανούν σώφρονες και μεγαλόψυχοι¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Για την πιθανότητα να του έταξε ο Ανδρόνικος Β΄ ανταλλάγματα βλ. κεφάλαιο τρίτο. , σσ. 73-74.

¹⁹⁷ PARISOT, *Cantacuzene*, ό.π., σελ. 51

¹⁹⁸ KANT. I 22, 109

¹⁹⁹ KANT. I 22, 110-113

ε) Η συμφωνία για ειρήνη (Ιούνιος 1321)

Η απόφαση για ειρήνευση ήταν τελικά ομόφωνη καθώς «εἰ γάρ καί τινες ἦσαν ὑπέρ τοῦ τόν πρεσβύτερον βασιλέα διαφθαρήναι τόν πόλεμον αἰρούμενοι, ἀλλ' ὥσπερ ὑπό ρεύματος καί αὐτοί συναπήχθησαν τοῦ πλήθους»²⁰⁰. Η τελική διατύπωση των επικυρωθέντων από τους δύο ὄρων της συνθήκης έγινε στις 6 Ιουνίου του 1321 στο Ρήγιο της Θράκης. Συμφωνήθηκε τότε η αναγνώριση και υποταγή στον αυτοκράτορα εκ μέρους του εγγονού αλλά και η εξασφάλιση της διαδοχής του θρόνου καθώς και η διανομή της επικράτειας εκ μέρους του Ανδρόνικου Β΄.

Αναλυτικότερα, στο συμφιλιωτικό απαντητικό μήνυμα ο Νέος αναφέρει πως, αν πεθάνει αυτός πρώτος, εκείνος (ο παππούς του) θα μείνει απόλυτος κυρίαρχος, αν όμως πεθάνει πρώτος ο Ανδρόνικος Β΄, θα τον διαδεχτεί ο Νέος Ανδρόνικος. Τονίζει επίσης πως «δέον..και ἡμᾶς αὐτούς καί πόλεις καί χρήματα καί ὁμοῦ πάντα σοι ἐγχειρίζειν»²⁰¹. Επειδή όμως οι περισσότεροι από το στράτευμα προτιμούσαν τον πόλεμο και για να είναι η ειρήνη «πᾶσιν ἀνεκτὴ», ο εγγονός ζήτησε να του εκχωρήσει τη διοίκηση και τους φόρους των περιοχών από τη Σηλυβρία μέχρι τη Χριστούπολη ενώ αυτός θα κρατούσε την Κωνσταντινούπολη και τα υπόλοιπα πέρα από τη Χριστούπολη μακεδονικά χωριά και πόλεις²⁰². Ο Γρηγοράς αναφέρει πως εκτός από τα εδάφη συμφώνησαν και στο εξής: Ο πρεσβύτερος θα δεχόταν και θα συζητούσε με τις πρεσβείες από τα γειτονικά ἔθνη, γιατί ο Νέος δεν ήθελε τέτοιες ἔγνοιες και φροντίδες. Βρίσκει εδώ την ευκαιρία να κρίνει αρνητικά το νέο Ανδρόνικο μιλώντας υποτιμητικά για τις ασχολίες του. Ο Ανδρόνικος Β΄ διατήρησε το δικαίωμα να διαπραγματεύεται με τις ξένες δυνάμεις προφανώς για να εξασφαλιστεί η ενότητα της αυτοκρατορίας τουλάχιστον προς το εξωτερικό²⁰³.

Ο Γρηγοράς δείχνει επίσης ενοχλημένος από το ότι ο πρεσβύτερος δεχόταν τις εντολές που του ἔδινε ο εγγονός του «καθάπερ ἀπό τρίποδος Δελφικοῦ» και τονίζει πως οι συνθήκες δεν ικανοποίησαν καθόλου τον Ανδρόνικο Β΄ και επιδίωκε να αντεπιτεθεί και να διορθώσει την τόσο μεγάλη και ανέλπιστα συμφορά²⁰⁴. Αντίθετα

²⁰⁰ ΚΑΝΤ. Ι 22, 113

²⁰¹ ΚΑΝΤ. Ι 23, 114

²⁰² Βλ. και Γ.Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους χρόνους (285-1354)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ.378-379

²⁰³ Το μόνο ίσως στοιχείο ενότητας του κράτους στην Υστεροβυζαντινή Περίοδο ήταν η εξωτερική πολιτική. Ωστόσο, στην περίπτωση των δύο Ανδρονίκων παραβιάστηκε και ο καθένας από τους δύο ακολούθησε τη δική του εξωτερική πολιτική, η οποία όχι μόνο ήταν διαφορετική αλλά και συχνά αντικρουόμενη. Βλ. παρακάτω, κεφ. έκτο, σελ. 110-116

²⁰⁴ Το κείμενο της συνθήκης είχε ως εξής, σύμφωνα με το Γρηγορά : «Τέλος κυροῦται παρ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων, τόν μὲν νέον κατέχειν αὐτοκρατορικῶς τῆς Θράκης ὅσον τό ἀπό Χριστουπόλεως ἄχρι τῶν περὶ τό Ρήγιον προαυλίων καί προαστίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἅμα τά παρ' αὐτοῦ τοῖς περὶ αὐτόν διανεμηθέντα τῶν τῆς Μακεδονίας χωρίων. ἦσαν γάρ ταῦτα πολλά καί

ο Καντακουζηνός θεωρεί τόσο ευνοϊκούς τους όρους-τους έθεσε άλλωστε ο νεαρός Ανδρόνικος-που προκάλεσαν έκπληξη στον πρεσβύτερο και «ήδέως τε έδέξατο τήν ειρήνην και τῷ εγγόνω χάριτας ὠμολόγει πολλάς»²⁰⁵.

Έτσι ο Νέος Ανδρόνικος απέκτησε, χωρίς να έχει γίνει ακόμα η στέψη-αυτή έγινε στις 2 Φεβρουαρίου του 1325²⁰⁶-αυτοκρατορικά δικαιώματα τέτοια που πάλι χωρίς στέψη είχε πετύχει δια των όρκων του Απριλίου του 1321, τέτοια που είχε και ο πατέρας του Μιχαήλ Θ' μετά τη στέψη του το 1294. Θα διέθετε δηλ. δική του αυλή και καγκελλαρία, θα εξέδιδε χρυσόβουλλα, προστάγματα και επίσημα βασιλικά έγγραφα²⁰⁷.

Ένα από τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι γιατί ο νέος Ανδρόνικος (ο οποίος είναι σε θέση ισχύος και θέτει τους όρους) προτίμησε τη διάσπαση του κράτους²⁰⁸ από μια κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, αφού απ' ό,τι φαίνεται αυτή του προσφέρθηκε απ' τον Ανδρόνικο Β'. Σκεφτόμαστε πως, αν αυτή πραγματοποιούνταν το καλοκαίρι του 1321-όπως είχε σχεδιαστεί-, θα είχε αποφευχθεί πολλή αιματοχυσία για το Βυζάντιο. Τα ερωτήματα πολλά, αντίστοιχες και οι υποθέσεις: Μπορεί να έδινε τελικά μεγαλύτερη σημασία στην αναμφισβήτητα ταγμένη με το μέρος του Θράκη της οποίας τη διοίκηση ζήτησε και στην οποία διέμενε; Αυτό θα ισοδυναμούσε με ανατροπή της ριζωμένης στους βυζαντινούς αντίληψη πως για τη νομιμότητα της κυριαρχίας επί του συνόλου της αυτοκρατορίας πρωταρχική σημασία είχε ο έλεγχος της Κωνσταντινούπολης²⁰⁹. Το ότι οι σκέψεις και οι στόχοι του πριν το ξέσπασμα της σύγκρουσης ήταν σχετικοί με το να γίνει αυτόνομος άρχοντας σε κάποια επαρχία ή να γίνει βασιλιάς άλλης χώρας, όπως η Αρμενία, ή να γίνει αυτόνομος δεσπότης της

ές χιλιάδας εκάστω τήν επέτειον αναφέροντα πρόσοδον. τόν δέ γηραιόν, τήν τε Κωνσταντινούπολιν και τās επέκεινα τής Χριστουπόλεως λοιπάς Μακεδονικάς χώρας και πόλεις. και πρός τούτοις δέχεσθαι τε και διοικονομείν και τās πρός τών κυκλούντων έθνών πρεσβείας. μηδέ γάρ πρός θελήσεως είναι τῷ νέω τοιαύτας φροντίδας. άνδρι γάρ εκ φύσεως ώρμηκότι πρός άνεσιν και κυνηγεία και άσχολίας τοιαύτας φόρτον τά γε τοιαύτα φαίνεσθαι πάνυ βαρύτατον και μάταιον άχθος. επί τούτοις οὖν αί σπονδαί γίνονται άσμένω μέν τῷ νέω βασιλεϊ, οὐ μάλα δ' άσμένω τῷ γηραιῷ. άλλ' ει χρή τάληθῆ φάσκειν, και πάνυ τοι σφόδρα άκοντι και βουλομένω μέν άντιπαλαμήσασθαι πρός τοσαύτην άνέλπιστον συμφοράν, διά δ' άμνηγίαν ναρκῶντι και στέργοντι τά παρά τοῦ εγγόνου θεμιστευόμενα καθάπερ από τρίποδος Δελφικοῦ», ΓΡΗΓ. VIII 6 Θ, 321

²⁰⁵ ΚΑΝΤ. I 23, 115-116.

²⁰⁶ ΓΡΗΓ. VIII 14 Α, 373 και ΚΑΝΤ. I 41, 196-204

²⁰⁷ Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Έκλογή και Αναγόρευσις...* σ. 186-189

²⁰⁸ Πράγματι, μόνο κατ' επίφαση η αυτοκρατορία είναι ενωμένη. Άλλωστε ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο νεαρός Ανδρόνικος σχετικά με την ευκολία με την οποία ξέσπασε η β' φάση του εμφυλίου είναι ότι αυτό οφείλεται στους μερισμούς. «Μή πάλιν πρός μερισμούς τής άρχῆς έπιπολύ σκεψαμένω έδοξε δεϊν χωρεϊν», ΚΑΝΤ. I 32, 160

²⁰⁹ Βλ. D. M. NICOL, *The last Centuries of Byzantium 1261-1453*, London 1972, σσ. 17-18, 40-41.

Πρβλ. Κ.Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Σχέσεις Έλλήνων και Τούρκων από τον 11^ο αι. μέχρι τοῦ 1821*, Α', 1071-1571, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1955, σ. 55: ή ανάκτησις τής Κωνσταντινουπόλεως (1261) συντελεϊ εις τήν παραμέλησιν τής Ανατολής. Πρβλ. και ΕΛΕΝΗΣ ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Αθήνα 1988, σσ. 75-78. OSTROGORSKY, *HBS*², σ. 205, 451, 525, 262-63.

Πελοποννήσου ή της Λέσβου, της Λήμνου και των λοιπών νησιών του Αιγαίου²¹⁰, δε μπορεί να μας κάνει να πιστέψουμε ότι ήταν ικανοποιημένος με τη συμφωνία και δεν επιδίωκε τίποτα άλλο. Και αυτό γιατί δεν εκινείτο πια σε επίπεδο σχεδίων αλλά είχε αναλάβει δράση. Είχε οπαδούς, υπερείχε, ήταν κοντά στην Κωνσταντινούπολη, έθετε όρους, οπότε ο τελικός στόχος του θα ήταν η Κωνσταντινούπολη. Θα μπορούσε ίσως να λεχθεί πως η απόφαση του εγγονού οφειλόταν στην αδυναμία του να υπερβεί τις εσωτερικές αντιθέσεις στο στρατόπεδό του και να λάβει αποφασιστικά μέτρα. Φοβόταν δηλ. πως αν προχωρούσε και διεκδικούσε την Κωνσταντινούπολη, θα έδινε την ευκαιρία στις κατώτερες τάξεις και ομάδες που τον υποστήριζαν να υποσκελίσουν «τάς κατεστημένας τοιαύτας». Από την αδυναμία αυτή ίσως πήγαζε και η νομιμοφροσύνη του έναντι του παππού του καθώς και οι συμφιλιωτικές διαθέσεις αυτού και κάποιων συνεργατών του.

Ως περίεργο σχολιάζεται και το γεγονός ότι δεν αναφέρεται στη συνθήκη το όνομα του Καθαρού και η θέση που θα είχε αυτός. Ο Κύρρης θεωρεί πως τώρα ο Ανδρόνικος Β΄ είχε την ευκαιρία να δηλώσει στις διαπραγματεύσεις ότι δεν επρόκειτο να τον ανεβάσει στο θρόνο, προκειμένου να κερδίσει το νεαρό Ανδρόνικο²¹¹. Ωστόσο φαίνεται ως αυτονόητο ότι το θέμα με τον Καθαρό λυνόταν από μόνο του και δεν ετίθετο πλέον, αφού στους όρους τη συνθήκης ήταν ξεκαθαρισμένο ότι διάδοχος θα ήταν ο Ανδρόνικος. Δε χρειαζόνταν, κατά τη γνώμη μας επιπλέον δηλώσεις σχετικές με τον Καθαρό. Ο Νέος έθεσε τους όρους και αφού ο ίδιος δεν ανέφερε τίποτε σχετικό, και φαίνεται πως μετά από αυτή τη συμφωνία ο Καθαρός ούτως ή άλλως δεν αποτελούσε πρόβλημα. Αν δεχτούμε επίσης ότι ο πρεσβύτερος με πολύ μεγάλη δυσaráσκεια δέχτηκε τη συμφωνία, όπως αναφέρει ο Γρηγοράς, δεν είχε λόγο να προβεί από μόνος του σε τέτοιες διαβεβαιώσεις. Εξάλλου παρατηρούμε ότι εκείνο που τον ενδιαφέρει πάνω από όλα είναι η ζωή του, την οποία προσπαθεί να εξασφαλίσει. Το εξαγριωμένο πλήθος βαδίζει εναντίον του και όχι εναντίον του Καθαρού, ο οποίος δε αναφέρεται πουθενά. Ο Parisot υποθέτει πως αυτός είχε θλιβερό τέλος, για το οποίο πιθανός υπεύθυνος ήταν ο Καντακουζηνός, καθότι τέτοια αγριότητα δεν θα μπορούσε να σκεφτεί ο Νέος Ανδρόνικος, προσθέτοντας ότι από τότε ο Μιχαήλ Καθαρός εξαφανίζεται από τις πηγές²¹².

²¹⁰ ΓΡΗΓ. VIII 1 Β, 285.

²¹¹ Κ.Π. ΚΥΡΡΗΣ, *Το Βυζάντιον κατά το ΙΑ΄ αι., Έσωτερικά και έξωτερικά προβλήματα*, εκδ. Λάμπουσα, Λευκωσία-Κύπρος 1982, σελ. 111

²¹² PARISOT, ό.π. σελ. 52. Ο PAPANOPULOS, *Genealogie*, σελ. 37 αρ. 60 δε μιλά για το τέλος του Καθαρού. Φαίνεται γενικότερα πολύ πιθανό η ιστορία με τον Καθαρό να είναι ένα εύρημα του Καντακουζηνού προκειμένου να δικαιολογήσει τις αντιδράσεις του φίλου του. Είναι δύσκολο ένας αυτοκράτορας και μάλιστα τόσο συντηρητικός όσο ο Ανδρόνικος Β΄ να προόριζε για τόσο υψηλή θέση ένα νόθο παιδί.

στ) Το μεσοδιάστημα ανάμεσα στις δύο φάσεις του εμφυλίου (Ιούνιος 1321-Φθινόπωρο 1321)

Απ' την πρώτη στιγμή που συμφωνήθηκε η ειρήνη υπήρξαν οι ενδείξεις ότι με την παραμικρή αφορμή- ή και χωρίς αυτή-θα μπορούσαν να δημιουργηθούν εκ νέου προβλήματα. Ο Γρηγοράς λέει ξεκάθαρα πως ο Ανδρόνικος Β΄ δεν ήθελε τη συνθήκη και επιδίωκε να αντεπιτεθεί και να διορθώσει την τόσο μεγάλη και ανέλπιστα συμφορά²¹³. Εκτός από αυτό το κράτος δεν ήταν ενωμένο αλλά διχοτομημένο. Η έδρα του νέου βασιλιά δεν ήταν η Κωνσταντινούπολη αλλά η Αδριανούπολη, όπου «ἀνέζευξεν μετά τήν πεντηκοστήν Ιουνίου»²¹⁴. Μάλιστα, λόγω της παρεμβολής της αυτοκρατορικής αρχής του Νέου στη Θράκη και σε τμήμα της Μακεδονίας, διακόπηκε κάθε άμεση δια ξηράς επικοινωνία μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Μακεδονίας, κάτι που ενοχλούσε τον πρεσβύτερο²¹⁵. Εκτός από αυτό είναι φανερό πως, επειδή η επαρχία του Νέου συνόρευε με το βουλγαρικό και σερβικό κράτος, θα ήταν πολύ εύκολο γι' αυτόν να παρακολουθεί και να ελέγχει τις διπλωματικές επαφές του παππού του-ο οποίος είχε και επίσημα στα χέρια του την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής εξ ολοκλήρου. Όλα αυτά μας δίνουν το περιθώριο να μη μιλάμε για εδραιωμένη και βέβαιη ειρήνη στο διάστημα αυτό αλλά για περίοδο προετοιμασίας για τη β΄ φάση του πολέμου, όπως τα ίδια τα γεγονότα θα αποδείξουν.

Ο νέος Ανδρόνικος αμέσως μετά την υπογραφή και καθώς θα έπρεπε να τηρήσει όσα υποσχέθηκε²¹⁶ οπωσδήποτε θα βρέθηκε σε δύσκολη οικονομικά θέση. Θα μπορούσαμε να πούμε πως ήταν ένδειξη αξιοθαύμαστης απιστίας αλλά και ευστροφίας εκ μέρους του Ανδρόνικου Β΄ το άρθρο της συνθήκης δια του οποίου αυτός άφηνε στον εγγονό του τους φόρους της επαρχίας του. Έτσι ο νεαρός ή θα στερούνταν κάθε έσοδο, αν διατηρούσε τις φορολογικές ατέλειες, τις οποίες είχε υποσχεθεί, ή θα έχανε τη δημοτικότητά του, αν επανεπέβαλλε τους φόρους.

Πράγματι η θέση του νεαρού Ανδρόνικου ήταν πολύ δύσκολη καθώς δε θα μπορούσε σε αυτό το μικρό χρονικό διάστημα να άρει τη φορολογική ατέλεια γιατί έτσι θα στερείτο την υποστήριξη των Θρακών. Εξάλλου, όπως είδαμε, είναι πιθανόν ο φόβος ότι θα συγκρουστεί μαζί τους να τον οδήγησε σε αυτή τη θέση, ενώ θα μπορούσε-με νόμιμο και όχι βίαιο τρόπο, όπως ήθελαν οι οπαδοί του, οι οποίοι ήθελαν να σκοτώσουν τον αυτοκράτορα-να καταλάβει την

²¹³ ΓΡΗΓ. VIII 6 Θ, 321

²¹⁴ KANT. I 24, 119

²¹⁵ BOSCH, ό.π. σελ. 26. Βλ. και ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ, *Βυζαντινὰ Μελέται* (I-V) σ. 75, 81-82, Γ.Ι.ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ, *Καπετανίκια της Μακεδονίας*, σσ. 48-49, 65-68

²¹⁶ «τούς ἐπιφανεστέρους τιμαῖς τε καὶ δωρεαῖς καὶ ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων ἐπιτροπαῖς τούς δ' ἄλλους χρήμασι καὶ ἐτησίοις..προσόδους», KANT. I 24, 119

Κωνσταντινούπολη με την ευκαιρία που του είχε δοθεί. Φαίνεται ότι οι οικονομικές δυσχέρειες, οι οποίες επιδεινώνονται στη συνέχεια²¹⁷ έκαναν πιο εύκολη την απόφαση του Νέου να συνεχίσει αμέσως τον πόλεμο προκειμένου να ολοκληρώσει το στόχο του, που ήταν η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και του θρόνου.

Μεγάλο πρόβλημα δημιούργησε και η αλλαγή της στάσης του Συργιάννη²¹⁸ την οποία ο Νέος πληροφορείται στις αρχές Αυγούστου του 1321. Το γεγονός αυτό προκάλεσε φυσικά μεγάλη χαρά στον πρεσβύτερο²¹⁹ και του έδωσε τα περιθώρια να εκφράσει τις διαθέσεις του που ήταν, όπως και του εγγονού του απειλητικές. Ο τελευταίος προσπάθησε-σύμφωνα με τον Καντακουζηνό-επανειλημμένα να διαπιστώσει αν αληθεύουν οι φήμες για μυστικές επαφές του Συργιάννη με τον παππού του. Αναφέρονται δύο συναντήσεις του με το Συργιάννη, μία τον Αύγουστο και μία τον Οκτώβριο. Στην πρώτη τους συνομιλία ο νεαρός Ανδρόνικος προσπαθεί απλά να μάθει αν αληθεύουν κάτι που ο Συργιάννης διαψεύδει²²⁰. Στη δεύτερη όμως ο Ανδρόνικος παρουσιάζεται βέβαιος για την αλήθεια των πληροφοριών, εξαρτά μάλιστα τη συνέχιση του πολέμου από το πώς θα φερθεί σε αυτόν. Αν τον φυλάκιζε, όπως τον συμβούλευαν, ο πόλεμος θα σταματούσε²²¹. Στην πραγματικότητα φαίνεται πως ο Ανδρόνικος δε ήθελε να αποφύγει τον πόλεμο, ήταν ο στόχος του. Έτσι του παρουσιάστηκε και μια αφορμή²²² και δικαιολογούνται από τον Καντακουζηνό οι μετέπειτα κινήσεις του ως αμυντικές²²³, αφού ο παππούς του ήταν ο υπεύθυνος για όλα²²⁴.

ζ) Η β' φάση του εμφυλίου (Φθινόπωρο 1321-Ιούλιος 1322)

Το Νοέμβριο του 1321 «ὁ τῶν βασιλέων πόλεμος αὐθις ἀνεῤῥιπίζετο».²²⁵ Κατά τον Καντακουζηνό για το λόγο ότι, όπως λέει στο στρατεύμά του ο νεαρός Ανδρόνικος, «ὁ ἐμός πάππος καὶ βασιλεύς.....λύσας τὰς πρὸς ἡμᾶς σπονδάς, πρὸς πόλεμον ἐχώρησεν φανερῶς, οὐδεμίαν αἰτίαν ἢ λαβὴν ἡμῶν πρὸς τὸ λῦσαι ταύτας παρασχομένων»²²⁶, κατά το Γρηγορά επειδή ο νέος βασιλιάς «εἰδὼς ἐκ πολλοῦ τούς Βυζαντίους ὄλαις γνώμαις προστιθεμένους αὐτῷ καὶ

²¹⁷ ΚΑΝΤ. Ι 28, 136-138

²¹⁸ Για τα αίτια της αυτομόλησης και τις κινήσεις του Συργιάννη βλ. κεφ. τρίτο, σελ. 74.

²¹⁹ ΓΡΗΓ. VIII 11 Β, 352

²²⁰ ΚΑΝΤ. Ι 24, 120-122

²²¹ ΚΑΝΤ. Ι 24, 122-123

²²² ΓΡΗΓ. VIII 11 Γ, 353: «ἐπειδὴ πρόφασιν ἤδη τὴν τῆς εἰρήνης ἔλαβε σύγχυσιν»

²²³ ΚΑΝΤ. Ι 26, 131

²²⁴ ΚΑΝΤ. Ι 24, 124

²²⁵ ΚΑΝΤ. Ι 24, 123

²²⁶ ΚΑΝΤ. Ι 24, 124

λάθρα προσκαλουμένους...πρόφασιν ἤδη τὴν τῆς εἰρήνης ἔλαβε σύγχυσιν»²²⁷. Ο νεαρός προχώρησε προς την Κωνσταντινούπολη και στρατοπέδευσε το Δεκέμβριο στο Τζουρούλο, μέχρι να συγκεντρωθούν όλα τα στρατεύματα²²⁸. Από κει έστειλε πρεσβεία για ειρήνη στον παππού του στον οποίο υπενθύμισε ότι αυτός είχε δεχτεί την ειρήνη την προηγούμενη φορά «καίτοι δοκῶν ἐν τῷ πολέμῳ πλεονεκτεῖν»²²⁹.

Η προθυμία του Νέου για ειρήνευση εξηγείται από το ότι αυτή τη φορά ήταν φανερό ότι πλεονεκτούσε ο πρεσβύτερος. Ήδη, λίγο πριν, «τῆς κατὰ Θράκης Ηρακλείας τοῦ νέου βασιλέως πρὸς τὸν πρεσβύτερον ἀποστάσης, ὁ Συργιάννης τὴν Βυζαντίηθεν στρατιάν παραλαβὼν, ἐνήδρευεν ἐν αὐτῇ»²³⁰. Για πρώτη φορά από το ξέσπασμα του εμφυλίου σημειώνεται αποστασία υπέρ του Ανδρόνικου Β΄ και μάλιστα περιοχῆς θρακικῆς όπου υπήρχε η μεγαλύτερη δυσαρέσκεια με την κρατικὴ πολιτικὴ. Καταλαβαίνουμε βέβαια ότι αυτό σχετίζεται με την αλλαγή της στάσης του Συργιάννη, ο οποίος ασκούσε μεγάλη επιρροή σε πολλές περιοχές της Θράκης, λόγω του ότι είχε εξαγοράσει την επιτροπεία τους. Μην ξεχνάμε ότι αυτός τους είχε ξεσηκώσει να ξεκινήσουν ένοπλοι εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Τώρα γενικά πρωταγωνιστεῖ χωρίς να λογοδοτεῖ-ὅπως συνέβαινε στην πρώτη φάση-, να συμβιβάζεται και να υποχωρεῖ. Αμέσως μετά, το χειμῶνα του 1321-1322 κι άλλες περιοχές θα πράξουν ανάλογα χάρη στις κινήσεις του Συργιάννη.

Εκτός από αυτό το πρόβλημα ο νεαρός Ανδρόνικος είχε να αντιμετωπίσει και το οικονομικό. Και αυτό γιατί η οικονομική του κατάσταση ήταν από δύσκολη ως απελπιστική. Δεν είναι τυχαίο ότι, όταν το Μάρτιο του 1322 «ἀπορῶν χρημάτων, οἷς ἄθεραπεύσειε τόμισθοφορικόν ὁ βασιλεύς.....ἠνιᾶτο καὶ κατετρίβετο φροντίσιν, ὅθεν ἂν εὐπορήσειε χρημάτων σκοπῶν»²³¹, χρειάστηκε η προσφορά του Καντακουζηνού και της μητέρας του προκειμένου να αντιμετωπιστεῖ προσωρινά το πρόβλημα²³².

Ο Ανδρόνικος Β΄ αρνήθηκε την ειρήνη και έτσι ο Νέος προχώρησε προς την Κωνσταντινούπολη. Από το Ρήγιο έστειλε νέα πρεσβεία, χωρίς να λαβαίνει απάντηση. Μετά από δώδεκα μέρες αναμονῆς πλησίασε στην πόλη και προσπάθησε να επικοινωνήσει ο ίδιος με τον παππού του.. Αφού απέτυχε και σ' αυτό, στρατοπέδευσε «ἐγγὺς Κοσμιδίου»²³³. Επειδή ο χειμῶνας ήταν δριμύς και για να μην πεθάνουν από το κρύο, γύρισε στο Διδυμότειχο.

²²⁷ ΓΡΗΓ. VIII 11 Γ, 353

²²⁸ ΚΑΝΤ. I 25, 125-126

²²⁹ ΚΑΝΤ. I 25, 127

²³⁰ ΚΑΝΤ. I 25, 126

²³¹ ΚΑΝΤ. I 28, 137

²³² ΚΑΝΤ. I 28, 137-138

²³³ ΚΑΝΤ. I 27-28, 132-134, ΓΡΗΓ. VIII 11 Γ, 353

Όλος ο χειμώνας ήταν δύσκολος για το νεαρό Ανδρόνικο. Με το μέρος του παππού του πήγε και ο Βούλγαρος Βοησίλας, ο αδελφός του Βούλγαρου βασιλιά, δίνοντας στον πρεσβύτερο περισσότερες ελπίδες για τη νίκη²³⁴. Όσο καιρό δε ο Νέος βρισκόταν στο Διδυμότειχο ο Συργιάννης, αφού ήρθε από την Ηράκλεια στο Βυζάντιο και πήρε στρατεύματα, κατευθύνθηκε προς τις πόλεις της Θράκης που ανήκαν στο νεαρό. Στήριξε με φρουρά την Απρω και Γαρέλλα για να μην πάνε με το μέρος του Νέου, κατέλαβε τη Ραιδεστό, λεηλάτησε τη Βιζύη, κατέλαβε το Σεργέτζιο, και επανήλθε στο Βυζάντιο²³⁵.

Δύο είναι **τα χαρακτηριστικότερα γεγονότα στη β' φάση** του εμφυλίου. Συνδέονται και τα δύο με τη Θεσσαλονίκη και οδήγησαν στο να αλλάξει η Θεσσαλονίκη στρατόπεδο και να περιέλθει στο Νέο.

Το πρώτο από αυτά έλαβε χώρα το Δεκέμβριο του 1321²³⁶ και είναι **αυτό της βίαιης μεταφοράς της μητέρας του Νέου από τη Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη**. Συγκεκριμένα ο Ανδρόνικος Β' έδωσε εντολή στο δεσπότη Κωνσταντίνο²³⁷ να πάει δια θαλάσσης στη Θεσσαλονίκη για να στείλει τη δέσποινα Ξένη στην Κωνσταντινούπολη. Η μητέρα του Νέου Ανδρόνικου ζούσε μακριά από την Κωνσταντινούπολη, στην Αδριανούπολη ή τη Θεσσαλονίκη. Εκεί, ενόσω ζούσε ο σύζυγός της, είχε ιδία αυλή και εξέδιδε χρυσόβουλλα, προστάγματα, επίσημα βασιλικά έγγραφα, ως το θάνατό του²³⁸. Από κει είναι πιθανόν, πριν τον εμφύλιο και κατά τη διάρκειά του, να υποκινούσε το Νέο προκειμένου να καταλάβει το θρόνο. Έτσι ίσως εξηγείται η σκληρή και απάνθρωπη συμπεριφορά του Ανδρόνικου Β' απέναντί της. Και ο Θεοχαρίδης τονίζει πως η παρουσία της Ξένης στη Θεσσαλονίκη εθεωρείτο επικίνδυνη καθώς υπήρχε ο φόβος η δημοφιλής πρώην αυτοκράτειρα να μεταστρέψει τα πνεύματα των νομιμόφρωνων πολιτών και να εξεγείρει επανάσταση υπέρ του γιου της²³⁹. Μόλις αισθάνθηκε λοιπόν ο αυτοκράτορας ότι ο αγώνας ήταν με το μέρος του εκδηλώσε το μίσος του και την οργή του. Προκάλεσε όμως μόνος του αυτό που φοβόταν. Όταν κατέπλευσε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης το πλοίο για να την παραλάβει, η μοναχή-αυτοκράτειρα κατέφυγε σε ιερό εκκλησίας και κρατώντας εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας δήλωσε ότι δε θέλει να φύγει, γιατί φοβόταν και τη μεταχείριση στην Κωνσταντινούπολη. Μην μπορώντας να την μεταπείσει ο δεσπότης Κωνσταντίνος επέτρεψε σε κατώτερους αξιωματούχους του –το μέγα παπία Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, το φρούραρχο της πόλης

²³⁴ ΚΑΝΤ. I 27, 134-136

²³⁵ ΚΑΝΤ. I 28, 136. Τις περιοχές αυτές καταλαμβάνει ξανά στη συνέχεια ο Ανδρόνικος: ΚΑΝΤ. I 29, 138-143

²³⁶ ΚΑΝΤ. I 26, 129

²³⁷ Γιος του Ανδρόνικου Β' και της πρώτης συζύγου του : ΓΡΗΓ. VI 2 A , 167, VIII 3 A 293

²³⁸ ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκλογή*, σσ. 187-188 και “Περί το πρόβλημα της αναδείξεως...”, *ΕΕΦΣΠΑ* XII, 1961-1962, σσ. 491-492, 485-487, 495-497

²³⁹ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ, *Ιστορία της Μακεδονας κατά τους Μέσους χρόνους*, ό.π. σελ. 379

πρωταλλαγάτορα Σεναχηρείμ και τον Ιωάννη Ζαρίδη να σύρουν τη δέσποινα δια της βίας μέχρι το πλοίο και μαζί με τους ακολούθους της την έστειλαν στην Κωνσταντινούπολη. Επειδή δε η δέσποινα είχε έλθει χωρίς τη θέλησή της, την περιόρισαν και τη φρουρούσαν στο ανατολικό μέρος του ανακτόρου. Η διπλή αυτή ιεροσυλία, η βεβήλωση ιερού εκκλησίας και η άσκηση σωματικής βίας από κατώτερο σε σεβαστό πρόσωπο μοναχής και αυτοκράτειρας, προκάλεσε αναβρασμό στο λαό της πόλης²⁴⁰.

Καθοριστικά για τις εξελίξεις ήταν και **τα γεγονότα με το δεσπότη Κωνσταντίνο και η στάση που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη**. Ο δεσπότης Κωνσταντίνος, γιος του Ανδρόνικου Β΄ από την πρώτη του σύζυγο Άννα εξ Ουγγαρίας²⁴¹, είναι ένα πρόσωπο που ναι μεν θα φανεί στη β΄ φάση, ωστόσο έμμεσα συνδέεται και με τα αίτια της σύγκρουσης, αφού η εύνοια του Ανδρόνικου Β΄ προς το νόθο του γιο, Μιχαήλ Καθαρό, προκάλεσε την αντίδραση του νέου. Και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος φαίνεται πως ευνοήθηκε από το 1319-1320 και εξής. Διορίστηκε δηλ. ως «καθολική και περιέχουσα κεφαλή» Αυλώνος, Σφηναρίτζης, Βελλεγράδων και των πέριξ περιοχών²⁴² όπου μερική κεφαλή ήταν από το 1313-1314 ο Συργιάννης, προφανώς για να τον ελέγχει²⁴³, κάτι που πιθανότατα θα ενόχλησε το Συργιάννη²⁴⁴. Από το φθινόπωρο του 1321 μέχρι τον Απρίλιο του 1322 διορίστηκε επίτροπος Μακεδονίας και Θεσσαλονίκης. Στην παρούσα φάση τον βλέπουμε να στέλνεται στη Θεσσαλονίκη με εντολή να μεταφέρει την Ξένη στην Κωνσταντινούπολη και να οργανώσει στρατό προκειμένου να βαδίσει προς τη Χριστούπολη. Το σχέδιο του Ανδρόνικου Β΄ ήταν να βαδίσει ταυτόχρονα και ο Συργιάννης από την Κωνσταντινούπολη ώστε να αποκλειστεί ο Νέος στη μέση και να συλληφθεί το ταχύτερο μαζί με τους δικούς του²⁴⁵.

Ο Νέος Ανδρόνικος, προκειμένου να τον αντιμετωπίσει, παρέδωσε τα θρακικά στρατεύματα στο Συναδηνό και αποφάσισε να πολεμήσει «δαιμονίαις τισί μηχαναῖς και δόλοις»²⁴⁶. Ο Γρηγοράς αναφέρει ποιες ήταν αυτές οι δαιμόνιες επινοήσεις: με εντολή του συντάχθηκαν βιαστικά πολλά διατάγματα με ένορκες υποσχέσεις ότι θα αμείβονταν με χρήματα, κτήματα και ανάλογες τιμές όσοι συνελάμβαναν το δεσπότη. Αυτά ρίχτηκαν στους δρόμους και στο στρατόπεδο του δεσπότη. Έπειτα διέταξε να διαδοθεί ότι φονεύτηκε ο Ανδρόνικος Β΄ γεγονός που έκανε το δεσπότη Κωνσταντίνο να

²⁴⁰ ΓΡΗΓ. VIII 11 Δ, 354, ΚΑΝΤ. I 26, 129-130

²⁴¹ ΓΡΗΓ. VI 2 Α, 167 και VIII 3 Α, 293

²⁴² ΡΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Genealogie*, σ. 37, αριθμ. 60, υπ. 25-26

²⁴³ ΓΡΗΓ. VIII 4 Β, 297. Για τη σημασία των όρων βλ. Ι. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ, "Το Χρονικό των Μετεώρων", *ΕΕΒΣ* Α΄ 1924, σσ. 144-146, 156-166

²⁴⁴ Βλ. κεφ. τρίτο, σσ. 71-72.

²⁴⁵ ΓΡΗΓ. VIII 11 Δ, 354

²⁴⁶ ΓΡΗΓ. VIII 11 Ε, 355

δειλιάσει και να πειστεί από τους πολύ δικούς του ότι δε θα προλάβει, αν προδοθεί από το στρατό του, να φύγει στη Θεσσαλονίκη. Όλα αυτά γίνονταν ενώ τελείωνε ο χειμώνας²⁴⁷.

Την άνοιξη του 1322 ο Ανδρόνικος Β΄ με μυστικά γράμματα διέταξε τον Κωνσταντίνο να αιχμαλωτίσει και να στείλει το ταχύτερο στην Κωνσταντινούπολη «τούς τόν δήμον τῶν Θεσσαλονικέων νεωτερίζειν πείθοντας πέντε καί εἴκοσι στασιώτας»²⁴⁸, που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι και πρωταίτιοι των αντιαυτοκρατορικών εκδηλώσεων κατά το επεισόδιο της Ξένης. Πριν πραγματοποιηθεί αυτό, εκείνοι, οι οποίοι είχαν πληροφορηθεί τις μυστικές διαταγές, έτρεξαν και ξεσήκωσαν το λαό, ανέβηκαν και χτύπησαν τις καμπάνες των ιερών εκκλησιών και έδωσαν το σύνθημα της εξέγερσης²⁴⁹.

Ο δεσπότης κατάφερε αρχικά να ξεφύγει, γιατί είχε καταφύγει στην ακρόπολη. Όταν οι στασιαστές έβαλαν φωτιά στις πύλες της ακρόπολης, ο δεσπότης κατευθύνθηκε προς τη μονή του Χορταΐτου, όπου συνελήφθη. Οι διαθέσεις εναντίον του ήταν πολύ άγριες για το λόγο αυτό περιεβλήθη το μοναχικό σχήμα αποφεύγοντας έτσι τον προφανή κίνδυνο θανάτου. Το Μάρτιο του 1322 έφτασε στο Διδυμότειχο πρεσβεία από άρχοντες της Θεσσαλονίκης από το μητροπολίτη της πόλεως Ιερεμία και τον ηγούμενο της Λαύρας Γεράσιμο, για να παραδώσει τη Θεσσαλονίκη στο Νέο. Έφεραν και το συλληφθέντα δεσπότη Κωνσταντίνο, ενδεδυμένο μοναχό. Ο στρατός επιχείρησε να τον λυντσάρει αλλά ο Ανδρόνικος του φέρθηκε πολύ φιλότιμο. Τους βιαιοπραγήσαντες κατά της μητέρας του τους φυλάκισε, ενώ απορρίφθηκε και το αίτημα του δεσπότη Κωνσταντίνου να μη φυλακιστεί με αποτέλεσμα να κλειστεί σε μια φρικτή φυλακή στο Διδυμότειχο. Χρειάστηκαν πολλά διαβήματα πνευματικών ανθρώπων για να μεταφερθεί σε πιο άνετη φυλακή²⁵⁰. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ανδρόνικου Γ΄ (φθινόπωρο του 1329) απολύθηκε μαζί με τους άλλους κρατούμενους, έκανε για λίγο την εμφάνισή του και χάθηκε. Σύμφωνα με το Γρηγορά οι άνθρωποι του Ανδρόνικου τον εξαφάνισαν σε άγνωστο μέρος²⁵¹.

Μετά από όλα αυτά η Θεσσαλονίκη άλλαξε στρατόπεδο και περιήλθε στο Νέο. Στην περίοδο της συμφιλίωσης η Θεσσαλονίκη και η Μακεδονία επανήλθαν σε αυτόν που ανήκαν, δηλ. στον Ανδρόνικο Β΄, ο οποίος τοποθέτησε διοικητές από την Κωνσταντινούπολη.

Ενώ εξελίσσονταν τα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη, αποστάτησαν από τον Ανδρόνικο Β΄ οι Λήμνιοι, καθώς ο Νέος εξακολουθούσε να χρησιμοποιεί τα ίδια μέσα για την εξασφάλιση οπαδών, τα οποία ο

²⁴⁷ ΓΡΗΓ. VIII 11 Ε, 355-356

²⁴⁸ ΓΡΗΓ. VIII 11 ΣΤ, 356

²⁴⁹ ΓΡΗΓ. VIII 11 ΣΤ, 356-357

²⁵⁰ ΚΑΝΤ. I 31, 149-150, ΓΡΗΓ. VIII 11 ΣΤ-Z, 356-358

²⁵¹ ΓΡΗΓ. IX 10 Γ, 441

Καντακουζηνός δεν αναφέρει, υποψιαζόμαστε όμως ότι θα είναι «χρήματα, δωρεές και τιμές»²⁵². Σε περίοδο λοιπόν ανέχειας ο Νέος, παρόλο που απ' τη δύσκολη θέση τον έβγαλαν τα χρήματα που έδωσαν ο Καντακουζηνός και η μητέρα του, σπαταλούσε χρήματα για τον εμφύλιο κάτι που επιβεβαιώνει και ενισχύει τη διαπίστωση ότι τόσο οι επαναστάτες όσο και οι «κυβερνητικοί», ήταν εγωϊστές χωρίς καμιά ευαισθησία, ενδιαφέρον ή ανησυχία για τα αυξανόμενα προβλήματα του κράτους και χωρίς καμιά συνείδηση της αναγκαιότητας και προτεραιότητας της αντιμετώπισης των αυξανόμενων εσωτερικών προβλημάτων και εξωτερικών κινδύνων.

Χάριν της ιδιοτέλειας αυτής και των προσωπικών ωφελημάτων εμπλέκουν για άλλη μια φορά ξένες δυνάμεις στις πολιτικές τους διεκδικήσεις. Ο Ανδρόνικος Β' σ' αυτή τη φάση συμμάχησε με τους Τούρκους εναντίον του εγγονού του, χωρίς βέβαια θετικά αποτελέσματα. Το γεγονός αυτό μαζί με τις απειλές πολλών περιοχών για αποστασία ανάγκασαν τον πρεσβύτερο να στείλει πρεσβευτή στον εγγονό του το μοναχό Ισαάκ. Καθώς οι διαθέσεις και των δύο ήταν ειρηνικές, προχώρησαν σε συμφωνία²⁵³.

Στις συζητήσεις που ακολούθησαν και στις οποίες βέβαια πρωταγωνιστές ήταν ο Ανδρόνικος, ο Καντακουζηνός και ο Συναδηνός, τονίστηκε η ανάγκη να στηριχτεί η ειρήνη σε στέρεες βάσεις κάτι που θα εξασφαλιζόταν μόνο αν εγκαταλειπόταν η διαίρεση του κράτους. Ο Καντακουζηνός ήταν απόλυτα σύμφωνος, οι δε υπόλοιποι «ἄκοντες μὲν, ἐπεψηφίζοντο δ' οὖν ὁμως»²⁵⁴. Ο βασιλιάς «τὴν ἀπολογία ὅ,τι νοεῖ ὑποκρινάμενος ἄγνοεῖν, εὐχαριστήσας καὶ αὐτοῖς, διέλυσε τὴν ἐκκλησίαν»²⁵⁵. Συνηθισμένος πια στο να έχει διαφορετική άποψη από τους οπαδούς του ο Νέος βλέπουμε ότι βιάζεται να εφαρμόσει τις αποφάσεις του χωρίς πια να προσπαθεί να βρει τρόπο ώστε να φαίνεται πως τους ακολουθεί.

η) Η νέα συμφωνία (Καλοκαίρι 1322).

Η νέα συμφωνία υπογράφηκε το καλοκαίρι του 1322 στους Επιβάτες, κοντά στη Σηλυβρία. Το πείραμα να διαιρεθεί η αυτοκρατορία απορρίφθηκε ως άχρηστο και έτσι στη νέα συμφωνία δεν υπήρχε χωρισμός των επικρατειών. Ο Ανδρόνικος Β' θα ανακτούσε την εξουσία στη Θράκη, όπου όμως οι στρατιώτες του Νέου θα διατηρούσαν τις πρόνοιές τους καθώς «στέρησις οὐδεμία ταῖς δημοσίαις προσόδοις ἀπὸ τῆς διανομῆς γεγένηται ταύτης τοῦτο δ', ὅτι καὶ διὰ τὴν ὀλιγότητα οὐδεμίαν ἀσχολίαν παρέχουσα τοῖς στρατιώταις

²⁵² KANT. I 31, 151

²⁵³ KANT. I 31-32, 151-154

²⁵⁴ KANT. I 32, 156 και I 32, 160

²⁵⁵ KANT. I 33, 163

πρός τό εις τάς έκστρατείας εύκόλους εἶναι ώφέλειάν τινα δοκεῖ παρέχειν»²⁵⁶. Τα στρατεύματα θα συντηρούνταν από το κράτος ενώ ο Νέος θα είχε ετήσιο μισθό τριανταπέντε χιλιάδες υπέρπυρα²⁵⁷.

Τυπικά κανένα πρόβλημα δε φαινόταν να υπάρχει. Για πρώτη φορά μετά το θάνατο του πατέρα του ο Νέος συναντήθηκε με τη μητέρα του Ξένη, η οποία είχε προηγουμένως αφευθεί ελεύθερη και είχε σταλεί στο Ρήγιο για τις επικείμενες συμφωνίες²⁵⁸.

Από τα παραπάνω φαίνεται πως ο Ανδρόνικος Β΄ ήταν περισσότερο ευνοημένος πολιτικά από τη συνθήκη. Παρόλο που-για ευνόητους λόγους-η συμφωνία παρουσιάζεται από τον Καντακουζηνό ως επίτευγμα του Νέου²⁵⁹, ανώτερος παρέμενε στην εξουσία ο πρεσβύτερος. Ο Νέος και οι σύμβουλοί του πάλι δε θα μπορούσαν να εισηγηθούν οποιαδήποτε εσωτερική ή εξωτερική πολιτική. Ωστόσο ευνοήθηκε οικονομικά καθώς θα έπαιρνε τους μισθούς των στρατευμάτων του, θα υπήρχε απαλλαγή φορολογίας των κτημάτων των ανθρώπων του καθώς και ετήσια επιχορήγησή του.

Η διατήρηση ιδιωτικού στρατού και η προσπάθειά του να φροντίσει όσο γίνεται το στράτευμά του δείχνει, εκτός από το πιθανό πραγματικό ενδιαφέρον του για το στράτευμα, το ότι θέλει να έχει ίσως και έτοιμο στρατό με το μέρος του στις επόμενες κινήσεις του. Αυτές θα ήταν πιο εύκολο να οργανώσει, αν έμενε μακριά από την Κωνσταντινούπολη. Έτσι, παρόλο που έγινε δεκτός στην Κωνσταντινούπολη, προτίμησε να μείνει στο Διδυμότειχο²⁶⁰. Όλα έδειχναν ότι και αυτή τη φορά η ειρήνευση δε ήταν οριστική αλλά επρόκειτο για μια ανακωχή η οποία διήρκεσε μόνο τέσσερα έτη και μερικούς μήνες²⁶¹.

Ο Γρηγοράς βέβαια θεωρεί πως ο Νέος ήταν πολύ ευχαριστημένος. Μπορεί να ήθελε την αυτονομία της βασιλικής εξουσίας, το αξίωμα όμως και τις υποχρεώσεις τις απωθούσε με όλες του τις δυνάμεις. Το γεγονός ότι δεν του αρκούσαν οι συμφωνίες που έκανε με τον παππού του το αποδίδει στις πιέσεις που δεχόταν από τους άλλους για να επιδιώξει να αποκτήσει ολόκληρη την εξουσία²⁶².

²⁵⁶ ΚΑΝΤ. Ι 33, 165 και 34, 167

²⁵⁷ ΚΑΝΤ. Ι 34, 167

²⁵⁸ ΓΡΗΓ. VIII 11 Η, 359. ΚΑΝΤ. Ι 34, 166

²⁵⁹ ΚΑΝΤ. Ι 34, 169

²⁶⁰ ΓΡΗΓ. VIII Θ, 359. ΚΑΝΤ. Ι 34, 167-169

²⁶¹ ΚΑΝΤ. Ι 48, 237.

²⁶² ΓΡΗΓ. VIII Η, 358

θ) Το διάστημα από το 1322 ως το 1327: εσωτερικές εξελίξεις και εξωτερικοί εχθροί.

Το γράμμα της συμφωνίας ίσχυσε, παρόλο που για πέντε χρόνια οι δύο αυτοκράτορες κατασκόπευαν ο ένας τις κινήσεις του άλλου²⁶³ ενώ παρουσίαζαν ένα προσωπίο συνεργασίας. Για την ακρίβεια, η περίοδος αυτή παρουσιάζει δύο φάσεις: μια φάση ήρεμης συνεργασίας και σταθεροποίησης της κρατικής εξουσίας μέχρι τη στέψη του εγγονού ως συναυτοκράτορα (στις 2/2/1325) και το δεύτερο γάμο του με την Άννα της Σαβοΐας (το Φεβρουάριο του 1326) και μια φάση ανησυχιών, ραδιουργιών, μυστικών συνεννοήσεων και προδοσιών από το 1326 ως την άνοιξη του 1327, που ξέσπασε η τρίτη φάση του εμφυλίου. Οι θιασώτες και των δύο πλευρών, όπως και οι πρωταγωνιστές, φαίνονταν τόσο βυθισμένοι στις ραδιουργίες, ώστε είχαν λίγο χρόνο για να ασχοληθούν με την ευημερία ή την προστασία της αυτοκρατορίας. Μια επιφανειακή ηρεμία επικρατούσε, απουσίαζε όμως η πραγματική εμπιστοσύνη ή βεβαιότητα για οτιδήποτε.

Επειδή η συμφιλίωση των δύο βασιλέων δεν είχε γίνει με τη συγκατάθεση του Συργιάννη και συνειδητοποιώντας αυτός ότι τα σχέδιά του ανατράπηκαν, περιφερόταν σκυθρωπός και στενοχωρημένος. Συνελήφθη στη συνέχεια με την κατηγορία πως συνωμοτούσε για να δολοφονήσει τον Ανδρόνικο Β΄ και να αρπάξει το θρόνο, και καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά. Ο Καντακουζηνός αναφέρει πως υπήρχε φήμη (την οποία χαρακτηρίζει συκοφαντία) ότι ο Νέος είχε ζητήσει κάτι τέτοιο. Αντίθετα ο Γρηγοράς αποδίδει την ευθύνη της φυλάκισής του στο σχέδιο του Ανδρόνικου Ασάν, του πεθερού του Καντακουζηνού, ο οποίος βέβαια, έχοντας μεγάλη δύναμη δίπλα στο Νέο έγραφε στο Συργιάννη και του δημιουργούσε μεγάλες ελπίδες²⁶⁴. Σημαντικό γεγονός—στο διάστημα αυτό και συγκεκριμένα το 1323—και με απρόβλεπτες φυσικά συνέπειες για τον Ανδρόνικο Β΄ στη συνέχεια, ήταν η ανάρρηση στον πατριαρχικό θρόνο του Ησαΐα, ο οποίος θα παίξει καθοριστικό ρόλο στη γ΄ φάση του εμφυλίου²⁶⁵.

Στις 2 Φεβρουαρίου 1325, ο Ανδρόνικος ο Νέος στέφθηκε αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία²⁶⁶. Το επόμενο έτος, επειδή η πρώτη του γυναίκα Ειρήνη είχε πεθάνει χωρίς να αφήσει παιδιά, ο Νέος υπάκουσε στην επιθυμία του παππού του παίρνοντας ως δεύτερη σύζυγο την Άννα της Σαβοΐας²⁶⁷.

²⁶³ ΚΑΝΤ. I 43, 210

²⁶⁴ ΓΡΗΓ. VIII 12 Δ, 362-363. ΚΑΝΤ. I 35, 171-172

²⁶⁵ Βλ. κεφ. έκτο, σσ. 102-108.

²⁶⁶ ΓΡΗΓ. VIII 14 Α, 373. ΚΑΝΤ. I 41, 196-204, όπου υπάρχει μια αναλυτική περιγραφή του τελετουργικού της στέψης των αυτοκρατόρων το 14^ο αι.

²⁶⁷ BOSCH, ό.π.,σελ. 106-107, PLP no 21347

Το διάλειμμα αυτό επέτρεψε στους Βυζαντινούς να δώσουν σημαντικούς αγώνες εναντίον των Βουλγάρων. Οι Βούλγαροι-που μαζί με τους Σέρβους θα επηρεάσουν, αν όχι θα υποδαυλίσουν τον πόλεμο στη γ' φάση-ήδη πριν την ειρήνη, με ηγέτη το Γεώργιο Τερτερή, αφού έκαναν επιθέσεις σε διάφορες θρακικές πόλεις, κυρίευσαν τη Φιλιππούπολη²⁶⁸. Αμέσως μόλις ο Νέος έφτασε στο Διδυμότειχο, μετά την ειρήνη, έγιναν συγκρούσεις με τους Βουλγάρους τους οποίους και νίκησε²⁶⁹. Στη συνέχεια, μετά το θάνατο του Τερτερή «αί από Μεσημβρίας ἄχρι Στίλβνου τοῖς Μυσοῖς ὑπήκοοι πόλεις ἔκοντί τοῖς Ῥωμαίων προσεχώρησαν βασιλεῦσι»²⁷⁰, ο δε Βοησίλας, ο οποίος είχε αυτομολήσει στον Ανδρόνικο Β'²⁷¹, «δεσπότης Μυσίας ὑπό βασιλέως ἐπιτέτραπται ὀνομάζεσθαι»²⁷². Ο διάδοχος του Τερτερή Μιχαήλ²⁷³ βάρδισε το 1324 με Σκύθες εναντίον του Βυζαντίου ωστόσο οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν τη Φιλιππούπολη. Στη σύγκρουση του Μιχαήλ με το Βοησίλα ο αυτοκράτορας βοηθά το Βοησίλα με χρήματα, ιππικό και πεζικό²⁷⁴. Οι Βούλγαροι προχωρούν ακάθεκτοι, οι Βυζαντινοί ετοιμάζουν εισβολή στη Μυσία, οι εχθροπραξίες όμως σταματούν όταν ο Μιχαήλ νυμφεύεται την αδελφή του Νέου Θεοδώρα, χήρα του Σβιετοσλάβου²⁷⁵.

Γενικά η αυτοκρατορία δεχόταν πιέσεις από εχθρούς που εκμεταλλεύονταν την αδυναμία του βυζαντινού κράτους και την κατάσταση της παραλυσίας. Πρόβλημα λοιπόν δημιουργούσαν και οι Τούρκοι με αποτέλεσμα, γύρω στο 1324 ο Ανδρόνικος Β', βρισκόμενος σε άσχημη θέση, να δώσει συγχώρεση στον Αλέξιο Φιλανθρωπινό, το στρατηγό που είχε καταδικαστεί για προδοσία στη Μ. Ασία σχεδόν είκοσι οχτώ χρόνια πριν²⁷⁶, και να τον στείλει να ανακουφίσει από τον τουρκικό αποκλεισμό την πόλη της Φιλαδέλφειας. Ο Φιλανθρωπινός ήταν τυφλός και γερασμένος. Αν και είχε δώσει όρκο πίστης, ο αυτοκράτορας δε μπορούσε να του εμπιστευτεί έναν στρατό που να βρίσκεται υπό τις διαταγές του. Όμως για τους Τούρκους της Λυδίας το όνομά του ήταν ένας θρύλος και τα νέα της επιστροφής του στον τόπο των προηγούμενων θριάμβων λέγεται πως τους έκαναν να εγκαταλείψουν τη Φιλαδέλφεια²⁷⁷. Ωστόσο κανείς δε φαινόταν ικανός

²⁶⁸ ΚΑΝΤ. Ι 35, 169-170

²⁶⁹ ΚΑΝΤ. Ι 35, 171

²⁷⁰ ΚΑΝΤ. Ι 36, 172

²⁷¹ ΚΑΝΤ. Ι 27, 134

²⁷² ΚΑΝΤ. Ι 36, 172

²⁷³ ΚΑΝΤ. Ι 36, 175

²⁷⁴ ΚΑΝΤ. Ι 37, 178-179

²⁷⁵ ΚΑΝΤ. Ι 39, 187. Βλ. και κεφ. έκτο, σσ. 112-113.

²⁷⁶ ΓΡΗΓ. VI 8 Γ-Η, 195-202. Για τη δράση του Αλεξίου Φιλανθρωπινού βλ. Κ.Ν.Κωνσταντινίδης, «Προσωπογραφικά της οικογένειας Φιλανθρωπινών: Ο στρατηγός Αλέξιος και ο ιερέας Μιχαήλ οί Φιλανθρωπινόι (13^{ος} -14^{ος} αι.)», *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων, Πρακτικά Συμποσίου*, Ιωάννινα, 1999, σσ. 517-527, ιδ. σσ. 518-523, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

²⁷⁷ ΓΡΗΓ. VIII 12 Β-Γ, 360-362

να παρεμποδίσει τις ομάδες των Τούρκων πειρατών που έκαναν επιδρομές στα παράλια της Θράκης. Το 1326 αντιμετωπίζονται βέβαια με επιτυχία από το Νέο σε μάχη που αυτός τραυματίζεται ενώ ο Καντακουζηνός μόλις που γλίτωσε το θάνατο. Στις 2 Απριλίου όμως του 1326²⁷⁸ οι Οσμανλίδες ανάγκασαν τους κατοίκους της Προύσας να παραδοθούν και κανένας βυζαντινός στρατός δεν φάνηκε να τους βοηθήσει στην άμυνα²⁷⁹. Για την άλωση της Προύσας ο Νέος στη συνέχεια και με την πρώτη ευκαιρία αποδίδει έμμεσα ευθύνες στον παππού του, ο οποίος δεν τον άφησε να βοηθήσει αν και αυτός ήθελε²⁸⁰.

Ένδειξη εσωτερικής αδυναμίας, δυσαρέσκειας και κλονισμού της κεντρικής εξουσίας αποτελεί η εξέγερση και τα σχέδια για κατάληψη εξουσίας του διοικητή της Θεσσαλονίκης Ιωάννη Παλαιολόγου, ανιψιού του Ανδρόνικου Β΄ και γαμπρού του Θεόδωρου Μετοχίτη²⁸¹, ο οποίος αποσχίστηκε από την κεντρική κυβέρνηση και διακήρυξε την ανεξαρτησία του, «ἄτε δηλαδή κληρον οὔσαν αὐτῷ πατρικόν»²⁸². Το σχέδιό του υποστήριξαν οι δύο γιοι του Μετοχίτη, ο Δημήτριος Ἄγγελος που διοικούσε τη Στρούμιτσα και ο Μιχαήλ Λάσκαρις που διοικούσε το Μελένικο²⁸³. Ιδιαίτερα επικίνδυνη έγινε η κατάσταση όταν ο Ιωάννης Παλαιολόγος στράφηκε για βοήθεια στο γαμπρό του, το βασιλιά της Σερβίας Decanski και εμφανίστηκε στην αυλή του στα Σκόπια. Η εξέγερσή του προκάλεσε γενικά μεγάλη ανησυχία στην αυτοκρατορία με αποτέλεσμα η αυτοκρατορική κυβέρνηση θορυβημένη να σπεύσει να του προσφέρει τον τίτλο του καίσαρα, ο θάνατος όμως τον πρόλαβε πριν επιστρέψει από τη Σερβία (1326)²⁸⁴. Τότε ήταν που ο Ανδρόνικος Β΄ έστειλε πρεσβεία στον κράλη, μέλος της οποίας ήταν και ο Γρηγοράς, ο οποίος βρήκε την ευκαιρία να περιγράψει πολύ παραστατικά οικισμούς και κατοίκους των περιοχών από τις οποίες περνούσαν αλλά και να τονίσει την κατωτερότητα των Σέρβων και της σερβικής αυλής συγκριτικά με αυτήν του Βυζαντίου²⁸⁵. Ο Γρηγοράς αναφέρει σα λόγο της αποστολής της πρεσβείας «περί τε καταστάσεως ἄλλης τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων καί περί τῆς Καισαρίσεως, ὅπως οἴκαδε ἀναγκάση ταύτην ἐπανιέναι»²⁸⁶. Είναι πιθανόν, παρόλο που δε δηλώνεται ξεκάθαρα, ότι βασικός σκοπός θα ήταν η σύναψη συμμαχίας

²⁷⁸ Για τη χρονολογία βλ. CHARANIS, *Short Chronicle*, 341 και εξ. Με βάση το ανώνυμο χρονικό του 1391 Λάμπρου-Ἀμαντου, *Βραχέα Χρονικά*, αρ. 52,5.

²⁷⁹ ΓΡΗΓ. VIII 15 Β, KANT. I 42, 206-207

²⁸⁰ KANT. I 45, 220

²⁸¹ PAPAPOPULOS, *Genealogie*, αρ.38, PLP no 21479, KANT. I 43, 209

²⁸² ΓΡΗΓ. VIII 14, 379

²⁸³ Και οι δύο ήταν πόλεις κλειδιά στα σύνορα. Όπως τονίζει ο Θεοχαρίδης (όπ.π., σελ. 381), φαίνεται πως η πανίσχυρη οικογένεια του Μετοχίτη φοβόταν την αύξηση της δύναμης των εχθρών της, του Ανδρόνικου και του Καντακουζηνού, και ήθελε να στερεώσει την ισχύ της και μακράν της Κωνσταντινούπολης

²⁸⁴ ΓΡΗΓ. VIII 14 Β, 373-374. Πρβλ. και D.M.NICOL, όπ.π., σελ. 253

²⁸⁵ ΓΡΗΓ. VIII 14 Ε-ΣΤ, Η, 377-380 και 382-383

²⁸⁶ ΓΡΗΓ. VIII 14 Β, 374

ανάμεσα στους Σέρβους και στον Ανδρόνικο Β΄. Σημασία έχει πως η εξέγερση του Ιωάννη, παρόλο που τερματίστηκε σύντομα με το θάνατό του, είχε καταφέρει να προκαλέσει για άλλη μια φορά το ενδιαφέρον της Σερβίας για τη βυζαντινή πολιτική και αυτό αποτελούσε μια εξέλιξη που κυοφορούσε πολλά προβλήματα για το μέλλον.

ι) Η γ΄ φάση του εμφυλίου (1327-1328) : Αφορμές και γεγονότα.

Καμιά συγκεκριμένη αιτία ή αφορμή για το νέο ξέσπασμα της σύγκρουσης δεν αναφέρεται στα δύο κείμενα. Γεγονός είναι πως υπήρχαν πολλές ύποπτες κινήσεις και φήμες καθ' όλο το διάστημα της ειρήνης. Η παραμονή του Νέου στο Διδυμότειχο, η φήμη πως, το 1324, «ὁ βασιλεύς ὁ πρεσβύτερος ἔχθει τῷ πρὸς τὸν ἔγγονον Σκύθας ἐπάξει Ῥωμαίοις, καὶ νῦν οὐδέν ἦττον, κρύφα διαπρεσβευσάμενος πρὸς αὐτούς, βουλόμενος ἀναστῆσαι Θράκην, ὅτι προσέκειτο τῷ νέῳ βασιλεῖ»²⁸⁷, η αποστολή από τον πρεσβύτερο πρεσβείας στον κράλη της Σερβίας, το 1326²⁸⁸, οι ειδήσεις που έρχονταν στο νέο Ανδρόνικο ότι ο πρεσβύτερος ετοίμαζε πόλεμο²⁸⁹, η οχταήμερη συνάντηση του Νέου με τον ηγεμόνα των Βουλγάρων και γαμπρό του Μιχαήλ, το 1326²⁹⁰, της οποίας το σκοπό δεν ξεκαθαρίζει ο Καντακουζηνός, έδειχναν ότι οι δύο αντίπαλοι δεν έμεναν ήσυχοι.

Χαρακτηριστική είναι και η αλληλοκατασκόπευση των κινήσεων. Οπαδοί π.χ. του Νέου αφαίρεσαν γράμματα που προορίζονταν για τον παππού του, στην περίπτωση της εξέγερσης του Ιωάννη Παλαιολόγου, τα οποία έφτασαν στα χέρια του εγγονού, ο οποίος προέβη σε ανάληψη πρωτοβουλιών κρυφά από τον Ανδρόνικο Β΄²⁹¹. Αλλά στα χέρια του Νέου έφτασαν, το 1326-1327, και γράμματα που αποδεικνύουν ότι ο παππούς του είχε ύποπτες επαφές με συνεργούς (τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο, πρωτοβεστιάριο και θείο του Νέου ή τους Σέρβους²⁹²) που θα τον βοηθούσαν σε μελλοντικό πόλεμο εναντίον του εγγονού του²⁹³. Όλα αυτά δείχνουν ότι η ειρήνη ήταν ούτως ή άλλως επισφαλής.

Προσπαθώντας να αποδώσει το ξέσπασμα της γ΄ φάσης του πολέμου σε κάποια αιτία ο Γρηγοράς περιορίζεται στο να επαναλάβει ότι οι άνθρωποι που περιστοιχίζαν το νεότερο Ανδρόνικο «ὀρῶντες...εἰς χρόνου ἔτι μῆκος ἐκτεινόμενον ἔτι τὸν βίον τοῦ βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι φέρειν ὑπὸ μικροψυχίας τὸν τῆς ἀρχῆς μερισμόν, ἀλλ' ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς ἑαυτούς μετενεγκεῖν σπεύδοντες, ἐβουλεύσαντο δόλοισ καὶ πανουργίαις τισίν ἢ τό σχῆμα τῆς βασιλείας

²⁸⁷ KANT. I 39, 193. Βλ. και κεφ. ἕκτο, σσ. 124-125.

²⁸⁸ ΓΡΗΓ. VIII 14 B- H, 374-383

²⁸⁹ KANT. I 43, 215

²⁹⁰ KANT. I 42, 207-208

²⁹¹ KANT. I 43, 210

²⁹² KANT. I 48, 232-233, ΓΡΗΓ. IX I Z, 395

²⁹³ KANT. I 48, 232-236

αὐτοῦ καθάπαξ ἀφελέσθαι, ἢ μετὰ τοῦ σχήματος καί αὐτό γε τό ζῆν»²⁹⁴. Ἀλλά και ο ἴδιος ο Νέος «κόρον ἤδη μακρόν εἰληφέναι τῆς τοῦ πάππου μακροβιότητος καί ἀκινήσιας μελέταις ἐπήει διδόναι καί σκέμμασι, τίσι δόλοις καί πανουργίαις χρησάμενος καί νικήσας τόν πάππον αὐταρχήσει Ῥωμαίων»²⁹⁵.

Για τον Καντακουζηνό, αντίθετα, μεγάλο μερίδιο ευθύνης ἔχει ο *Μέγας Λογοθέτης Μετοχίτης* και ο *πρωτοβεστιάριος* Ανδρόνικος Παλαιολόγος. Ο πρώτος, εξοργισμένος με τις συμβουλές που του δίνει ο Νέος σχετικά με τους δύο γιους του – συνεργάτες του Ιωάννη Παλαιολόγου στην αποστασία-, «παροξυνθέντα διά ταῦτα εἰς το πολεμεῖν παρακαλέσαι τον βασιλέα»²⁹⁶. Ἐτσι, μαζί με τον *πρωτοβεστιάριο* Ανδρόνικο Παλαιολόγο «τοῦ τρίτου τουτουί πολέμου μάλιστα αἰτιωτάτους γεγενημένους»²⁹⁷. Ο τελευταῖος μάλιστα εἶχε σωθεῖ ἀπό φυλάκιση, με παρέμβαση του Νέου, ὅταν κατηγορήθηκε για πιθανή αποστασία²⁹⁸. Ὡστόσο και οι δύο «πρός τόν κατά τοῦ νέου βασιλέως πόλεμον αὐτοί τε ἐξηρτύοντο καί τόν βασιλέα παρεκάλουν ἀπάταις χρώμενοι και διαβολαῖς»²⁹⁹.

Ὡς συγκεκριμένες κινήσεις του Νέου που πυροδότησαν εκ νέου τη σύγκρουση αναφέρονται ἀπό το Γρηγορά οι ἐξῆς: Ἀρχικά συμάχησε με τον ηγεμόνα των Βουλγάρων Μιχαήλ³⁰⁰, ενώ στη συνέχεια ἔστειλε και ἀφαίρεσαν με τη βία τα χρήματα ἀπό τους «ἐξισωτές» που εἶχε στείλει ο παππούς του στη Θράκη, λέγοντας ὅτι τα εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη. Ἄλλωστε, κατ' αὐτόν, το να καλύπτει ἕνας βασιλιάς-αφού βασιλιάς ἦταν και αὐτός-βασικές ἀνάγκες ἀπό τα δημόσια χρήματα ἦταν δικαιολογημένο και ἐπιβεβλημένο. Στη συνέχεια, προβάλλοντας το πρόσχημα ὅτι θέλει να στείλει πρεσβεία στον κυβερνήτη της Αἰγύπτου για τη ρύθμιση κάποιων ζητημάτων, κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη-καθώς ἐπρόκειτο να αποπλεύσει ἀπό κει μια μεγάλη ολκάδα με προορισμό την Αλεξάνδρεια. Στη διάρκεια της πορείας του προς την Κωνσταντινούπολη συνέλεξε πολύ στρατό και πέρασε ἀπ' ὅλες τις θρακικές πόλεις, τις οποίες πήρε με το μέρος του και ὑπό τον ἐλεγχό του ἐκδιώκοντας ἀπό αὐτές ὅλους τους ὑπόπτους και ἐγκαθιστώντας ἐκεῖ ὅλους τους δικούς του και ομοϊδεάτες³⁰¹.

Ο Καντακουζηνός ἀντίθετα, ἀναφέρει ὅτι μόλις ο Νέος βεβαιώνεται για τις πολεμικές διαθέσεις του παππού του, τις οποίες πληροφοροῦνταν ἀπό φίλους του, θεώρησε συνετό να προχωρήσει ἀπό

²⁹⁴ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Α, 390

²⁹⁵ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Δ, 392

²⁹⁶ ΚΑΝΤ. Ι 43, 211

²⁹⁷ ΚΑΝΤ. Ι 43, 211

²⁹⁸ ΚΑΝΤ. Ι 43, 212

²⁹⁹ ΚΑΝΤ. Ι 43, 214

³⁰⁰ Βλ. κεφ. ἕκτο, σελ. 113.

³⁰¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Δ, 392-393

το Διδυμότειχο προς την Κωνσταντινούπολη. Αρχές Οκτωβρίου, του 1327, έφτασε στη Σηλυβρία χωρίς στρατεύματα «τοῦ μή δοκεῖν ἐξεπίτηδες προς πόλεμον χωρεῖν»³⁰². Στο Ρήγιο, όπου έμεινε «ἐξήκοντα ἡμέρας»³⁰³, ειδοποιήθηκε από τον παππού του να μην προχωρήσει προς την Κωνσταντινούπολη, παρόλες τις ικεσίες του Νέου ώστε «μή ἐρήμην οὔτω καταψηφίσασθαι»³⁰⁴. Μετά την αποστολή των αρχιερέων, η οποία οδήγησε στη σύγκρουση του πατριάρχη Ησαΐα με τον Ανδρόνικο Β΄ και την υποχρεωτική αποπομπή του πρώτου στη μονή των Μαγγάνων³⁰⁵, ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος. Στις συζητήσεις που έγιναν με τους αρχιερείς διατυπώθηκε ξεκάθαρα το κατηγορητήριο αλλά και η απολογία του Νέου. Αφαίρεσε με τη βία χρήματα από τους αρμοδίους για την είσπραξή τους³⁰⁶. Ο Νέος παραδέχτηκε την πράξη του, δε θεωρούσε, ωστόσο, ότι παραβίασε τους όρκους. Και αυτό γιατί, παρόλο που είχε περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα, ο Ανδρόνικος Β΄ δεν ήταν συνεπής στις οικονομικές υποχρεώσεις απέναντί του. Δικαιολογημένα λοιπόν προέβη σε αυτή την πράξη, καθώς δε θιγόταν μόνο αυτός από την ασυνέπεια αυτή αλλά και το στράτευμα, κάτι που δεν μπορούσε να ανεχτεί. Το πρόβλημα ήταν μεγάλο γιατί δεν υπήρχαν για αυτούς άλλοι πόροι. Η μόνη τους φροντίδα ήταν να είναι ετοιμοπόλεμοι³⁰⁷.

Η τελευταία φάση του πολέμου διεξήχθη κυρίως στη Μακεδονία, χαρακτηρίζεται δε από την ενεργό ανάμειξη των Σέρβων και των Βουλγάρων, με τους οποίους φρόντισαν να συμμαχήσουν οι αντίπαλοι³⁰⁸. Ο Ανδρόνικος Β΄, αφού κατηγορήσε τον εγγονό του ότι είχε καταπατήσει τη συνθήκη, διέταξε τη στρατιά της Μακεδονίας να συγκεντρωθεί στη Θράκη, μαζί με τους Σέρβους συμμάχους του και έστειλε επιστολές στον κράλη της Σερβίας και στις πόλεις της Μακεδονίας (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1327)³⁰⁹. Ο Νέος είχε την

³⁰² ΚΑΝΤ. Ι 43, 215

³⁰³ ΚΑΝΤ. Ι 46, 224

³⁰⁴ ΚΑΝΤ. Ι 44-45, 215-223

³⁰⁵ Βλ. κεφ. πέμπτο, σσ. 105-106.

³⁰⁶ ΚΑΝΤ. Ι 48, 230

³⁰⁷ ΚΑΝΤ. Ι 48, 237-239. Σχετικά με την κοινωνική θέση των μισθοφόρων στρατιωτών του Νέου Ανδρόνικου, η Α.ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ διατυπώνει την άποψη πως αυτοί αποτελούσαν μια ενδιάμεση κατηγορία, ανάμεσα στην αριστοκρατία και τους εξαρτημένους αγρότες, αν και η θέση τους ήταν αρκετά επισφαλής. Συγκεκριμένα αναφέρει πως είχαν μικρές έγχειες ιδιοκτησίες, κάποτε και με λίγους παροίκους μαζί, και με περιορισμένα εισοδήματα (Ο Ανδρόνικος τους μοίρασε, το 1322, γη με ετήσιο εισόδημα 10 νομισμάτων). Από οικονομική άποψη οι στρατιώτες αυτοί μπορεί να βρίσκονταν σε χειρότερη θέση ακόμα και από μερικούς εξαρτημένους αγρότες του 14^{ου} αι. Από κοινωνική άποψη φαίνεται πως η θέση τους ήταν προνομιακή: είχαν εξασφαλίσει ότι οι ιδιοκτησίες τους θα ήταν κληρονομικές, εφόσον εκπλήρωναν τις στρατιωτικές υποχρεώσεις. Αυτό ήδη τους διέκρινε από τους εξαρτημένους αγρότες. Επίσης, δεν υπάρχει ένδειξη ότι καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη. Πιθανότατα είχαν παροίκους ή εκμίσθωναν τα κτήματά τους σε αγρότες με αντάλλαγμα ένα μέρος της παραγωγής, γεγονός που και πάλι τους τοποθετεί σε προνομιακή θέση, στα πλαίσια της αγροτικής κοινωνίας. Βλ. Α.ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην Υστερη Βυζαντινή Εποχή*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σελ.193-194 και υπ 3. Επίσης, Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, "A propos des annees des premiers Paleologues et des compagnies des soldats", *Travaux et Memoires*, 8 (1981), 358 , 368-369

³⁰⁸ Βλ. κεφ. έκτο, σσ. 113-115 και 118-120.

³⁰⁹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 ΣΤ-Z, 394-395

υποστήριξη του πατριάρχη Ησαΐα, του λαού των πόλεων της Θράκης, στις οποίες είχε υποσχεθεί απαλλαγή από τους φόρους, όπως και στη Μακεδονία και στα νησιά³¹⁰, διαφόρων συγκλητικών αλλά και απλών ανθρώπων στην Κωνσταντινούπολη³¹¹.

Τον Δεκέμβριο του 1327 ο νεαρός Ανδρόνικος, αφού άφησε στο Συναδηνό πολλούς στρατιώτες, με εντολή να περιέρχονται τη βασιλεύουσα και να μην επιτρέπουν στους κατοίκους της να βγαίνουν και να φτάνουν ως το Ρήγιο, και αφού πήρε μερικούς επίλεκτους άνδρες, έφυγε για τη Θεσσαλονίκη, ειδοποιημένος κρυφά με επιστολές από τους Θεσσαλονικείς να πάει εκεί το ταχύτερο³¹². Η πόλη του παραδόθηκε ενώ η ακρόπολη έμεινε στα χέρια της φρουράς και ορισμένων πολιτών, οπαδών του Ανδρόνικου Β'. Τελικά ο νεαρός Ανδρόνικος, με την πρόθυμη βοήθεια των κατοίκων κατέλαβε και την ακρόπολη και σύντομα την Έδεσσα, την Καστοριά, τη Βέροια και την Αχρίδα, με τη συγκατάθεση των «δυνατών» και του υπόλοιπου πληθυσμού³¹³. Μια μόνο σοβαρή μάχη διεξήχθη την άνοιξη του 1328 στο Μαυροπόταμο³¹⁴. Λίγο αργότερα ο Νέος επέστρεψε και πάλι στη Μακεδονία, όπου ο Μιχαήλ Σισμάν πήρε αφορμή από την αναταραχή για να συμμαχήσει, εικονικά τουλάχιστον, με τον Ανδρόνικο Β' και να λεηλατήσει τη Θράκη³¹⁵.

Μόλις ο Νέος έμαθε ότι ο Βούλγαρος Μιχαήλ άλλαξε στρατόπεδο και συμάχησε με τον παπού του, έσπευσε με το στρατό του στην πρωτεύουσα για να προλάβει οποιαδήποτε περαιτέρω κίνηση των βουλγαρικών στρατευμάτων για την υπεράσπισή της. Έπεισε το διοικητή του βουλγαρικού ιππικού να αποτραβηχτεί και έστειλε ένα ψυχρό σημείωμα στο Μιχαήλ Σισμάν υπενθυμίζοντάς του τους όρους της συμμαχίας τους. Έτσι ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη ήταν ανοιχτός³¹⁶.

Ο λαός της πρωτεύουσας ήταν έτοιμος να δεχτεί οποιαδήποτε μορφή ανακούφισης από τα βάσανά του. Για μερικές εβδομάδες σαράντα βενετικά πλοία είχαν αποκλείσει το Γαλατά και το Βόσπορο ως ένα είδος αντιποίνων κατά των Γενουατών. Διότι, ενώ μαινόταν ο πόλεμος για το βυζαντινό θρόνο, η Βενετία και η Γένοβα συνέχιζαν αδιάφορα να λύνουν με διαμάχες τις διαφορές τους. Αφού λοιπόν δεν έρχονταν πλοία με εφόδια, η έλλειψη τροφής στην πόλη ήταν οξεία. Ο Νέος προσπάθησε να επωφεληθεί από την κατάσταση προσφέροντας κρυφά στο Βενετό ναύαρχο ένα χρηματικό ποσό για να συνεργαστεί

³¹⁰ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Ι, 397

³¹¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Η, 395-396

³¹² ΓΡΗΓ. ΙΧ 4 Γ, 409. ΚΑΝΤ. Ι 52, 259

³¹³ ΚΑΝΤ. Ι 53-55, 267-280

³¹⁴ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Ε, 415

³¹⁵ ΚΑΝΤ. Ι 56, 288, ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Α, 411

³¹⁶ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Ε, 415 και 5 Θ, 419. ΚΑΝΤ. Ι 57-58, 292—300.

μαζί του για την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Οι Βενετοί όμως αρνήθηκαν³¹⁷.

Τη νύχτα της 23^{ης} Μαΐου, ωστόσο, ο Ανδρόνικος, ο Καντακουζηνός και ο Συναδηνός, που είχαν ήδη έρθει σε επαφή με τους υποστηρικτές τους μέσα στην πόλη, μπήκαν μέσα στην Κωνσταντινούπολη δωροδοκώντας μια από τις φρουρές³¹⁸. Ο Ανδρόνικος προέλασε στην πόλη επικεφαλής μιας δύναμης 800 περίπου στρατιωτών. Είχαν λάβει διαταγές να μην προκαλέσουν καμιά αναστάτωση και να μην ασκήσουν οποιαδήποτε βία σε πρόσωπο ή ιδιοκτησία. Ο νέος Ανδρόνικος ήθελε να πιστεύει πως μόνο ο Θεός του είχε χαρίσει την κατοχή της πόλης³¹⁹.

Ο γέρος αυτοκράτορας, αντιμετώπιστηκε με ανθρωπιά και, αν και ήταν υποχρεωμένος να παραιτηθεί υπέρ του εγγονού του, του επιτράπηκε να κρατήσει τα αυτοκρατορικά διάσημα, να παραμείνει έγκλειστος και πολιτικά ανενεργός στο παλάτι, ενώ του χορηγήθηκε και σύνταξη³²⁰. Όσον αφορά τον πατριάρχη Ησαΐα, που τόσο είχε αγωνιστεί για να μην αφοριστεί ο Νέος, βγήκε από το μοναστήρι όπου είχε περιοριστεί³²¹.

Παρά τις αντίθετες διαταγές του Νέου, παρατηρήθηκαν και κάποιες λεηλασίες περιουσιών από τους στρατιώτες του και το λαό, ιδιαίτερα στα πλούσια σπίτια. Ο Γρηγοράς ισχυρίζεται ότι υπήρξε θύμα τους. Όμως το μοναδικό σπίτι που λεηλατήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς ήταν του Θεόδωρου Μετοχίτη. Η σημαντική του περιουσία περιήλθε εν μέρει στο αυτοκρατορικό ταμείο ενώ ο ίδιος εξορίστηκε³²² πρώτα στο Διδυμότειχο και μετά στη Μονή της Χώρας³²³.

Δύο χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας πιάστηκε να πάει σε μοναστήρι και έγινε μοναχός με το όνομα Αντώνιος³²⁴. Τα τελευταία του χρόνια τα πέρασε τυφλός. Πέθανε στις 12 Φεβρουαρίου 1332 ενώ βρισκόταν στο 74^ο έτος της ηλικίας του³²⁵. Ένα μήνα αργότερα πέθανε και ο Μετοχίτης επίσης ως μοναχός καθώς του είχε επιτραπεί να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη και να διαμένει στη Μονή της Χώρας, την οποία είχε επισκευάσει με δικά του έξοδα. Το ίδιο έτος πέθανε και ο πατριάρχης Ησαΐας³²⁶ κλείνοντας κατά κάποιο τρόπο μια ολόκληρη εποχή.

³¹⁷ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 ΣΤ, 416-417

³¹⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Α, 419-420.

³¹⁹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Ε, 423-424 .ΚΑΝΤ. Ι 59, 302-304

³²⁰ Θα έπαιρνε για τον εαυτό του και τους νεαρούς υπηρέτες του ετήσια πρόσοδο από την αλιεία, η οποία έφτανε σχεδόν τα 10.000 χρυσά νομίσματα: ΓΡΗΓ. ΙΧ 7 Β, 428

³²¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Ζ, 424-425, ΚΑΝΤ. Ι 59, 305

³²² ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Η, 425-426

³²³ ΓΡΗΓ. ΙΧ 7 Β, 428 και ΙΧ 13 Γ, 458-459.

³²⁴ ΓΡΗΓ. ΙΧ 10 Δ, 441-442.

³²⁵ ΓΡΗΓ. ΙΧ 14 Α, 460.

³²⁶ ΓΡΗΓ. Χ 2 Α, 474. Πρβλ. και D.M.NICOL, *όπ.π.*, σελ 257

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

α) Συργιάννης (Φιλανθρωπηνός Παλαιολόγος)

Κύριος υποκινητής της εξέγερσης παρουσιάζεται αδιαμφισβήτητα ο Συργιάννης. Μητέρα του ήταν κάποια κοντινή συγγενής της βασιλικής οικογένειας, η Ευγενία Παλαιολογίνα, κόρη της Ευλογίας, αδελφής του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, και πατέρας του κάποιος ευγενής από τους Κουμάνους, οι οποίοι είχαν προσχωρήσει στον Ιωάννη Βατάτζη πολλά χρόνια πριν³²⁷.

Από παιδί παρουσίασε μια ξεχωριστή ικανότητα στα γράμματα και, αφού πήρε στρατιωτική εκπαίδευση αναδείχτηκε άριστος και σε αυτόν τον τομέα χάρη στη σωματική του ρώμη και την οξύνοια του³²⁸.

Κατά τα λεγόμενα του Γρηγορά ήταν άνθρωπος γενναιόδωρος και δεν ήθελε να έχει τίποτα στην κατοχή του. Ξεχώριζε επίσης στην ικανότητα να βρίσκει λύσεις σε δύσκολα προβλήματα, αντιμετωπίζοντάς τα με πρωτότυπες ιδέες.

Σε ηλικία 25 ετών (γύρω στο 1315), στάλθηκε ως στρατηγός και διοικητής σε μια από τις επαρχίες της Μακεδονίας, η οποία συνόρευε με τους Ιλλυριούς³²⁹.

Ο Γρηγοράς τον κατηγορεί για παράβαση συνθηκών, τις οποίες είχε υπογράψει ο αυτοκράτορας και για προξένηση προβλημάτων στους Σέρβους, Αιτωλούς και Ακαρνάνες³³⁰. Στη συνέχεια δημιούργησε κι άλλα προβλήματα. Αφού δηλ. καθαιρέθηκε από το αξίωμά του, δωροδόκησε τους παραδυναστεύοντες του βασιλιά καταφέροντας όχι μόνο να ξαναπάρει το προηγούμενο αξίωμα αλλά και να τιμηθεί επιπλέον και με το αξίωμα του *πιγκέρνη*³³¹. Αμέσως άρχισε να ετοιμάζει αποστασία, αφού πρώτα τον έπιασαν να ιδιοποιείται την επαρχία που διοικούσε και να προσπαθεί να την αποσπάσει κρυφά από την αυτοκρατορική εξουσία. Για το λόγο αυτό, αφού συνελήφθη από το Μονομάχο Μυστικό που στάλθηκε από τον Ανδρόνικο Β΄ διοικητής σε Μακεδονικό τμήμα γειτονικό με αυτό του Συργιάννη, οδηγήθηκε

³²⁷ ΓΡΗΓ. VIII 4 Δ, 296, ΚΑΝΤ. I 2, 18 – I 22, 109. Μια ειδική μελέτη για το Συργιάννη έχει γίνει από τον S. BINON, “A propos d’ un prostagma inedit d’ Adronic III Paleologue”, *BZ*, 38 (1938), 133-155, 377-407.

³²⁸ ΓΡΗΓ. VIII 4 Α, 296-297

³²⁹ ΓΡΗΓ. VIII 4 Β, 297. Έκτοτε χρονολογούνται οι φιλικές του σχέσεις με τους Αλβανούς, οι οποίες θα του χρησιμεύσουν αργότερα και θα συντελέσουν στην εμπλοκή αυτών στα προβλήματα του Βυζαντίου. Βλ. Ι.ΠΟΥΛΟΥ, “Η ἐποίκηση τῶν Ἀλβανῶν εἰς Κορινθίαν”, *ΕΜΑ*, 3 (1950), σελ. 43-44

³³⁰ « παρασπονδῶν γάρ πρῶτον μὲν πράγματα παρεῖχε τοῖς ὁμόροις Τριβαλλοῖς καὶ Αἰτωλοῖς καὶ Ἀκαρνᾶσιν», ΓΡΗΓ. VIII 4 Γ, 297

³³¹ ΓΡΗΓ. VIII 4 Β-Γ, 297-298

σιδηροδέσμιος στη φυλακή. Με ικεσίες, δάκρυα και εγγυήσεις της μητέρας του ελευθερώθηκε, αφού υποχρεώθηκε να δώσει γραπτούς όρκους ότι δε θα ενεργήσει ποτέ ενάντια στις βασιλικές προσταγές. Στη συνέχεια, με το σκεπτικό ότι θα ήταν απόλυτα έμπιστος λόγω της ευγνωμοσύνης που χρωστούσε στον Ανδρόνικο Β΄, του ανατέθηκε να παρακολουθεί τις κινήσεις του εγγονού του ούτως ώστε να εμποδιστεί η φυγή του³³².

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία για τον πρότερο βίο του, μπορούμε να πούμε πως ήταν σχεδόν προδιαγεγραμμένη η στάση που θα κρατούσε στον εμφύλιο. Η σύγκρουση παππού-εγγονού ήταν γι' αυτόν η καλύτερη ευκαιρία προκειμένου να διεκδικήσει τιμές, αξιώματα αλλά και περιοχές που θα μπορούσαν να του παρέχουν πλούσιο ετήσιο εισόδημα³³³. Η φιλαρχία του τον έκανε να θεωρήσει πως η τύχη του του παρουσίαζε τη δυνατότητα «κατ' ἀλλήλων τούς βασιλέας έκπολεμώσας καί τά Ῥωμαίων οὕτω συγκυκήσας ἅπαντα πράγματα, τῶν σκήπτρων αὐτός ἐπιβῆναι. ἤ τό γε δεύτερον, μέρος τῆς ὅλης τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτεμόμενος εἰς οἰκείαν ἀρχήν αὐτό καταστήσασθαι»³³⁴. Προσήλθε λοιπόν στο νεαρό Ανδρόνικο και του αποκάλυψε τις άσχημες προθέσεις του παππού του. Δεν περιορίστηκε εκεί αλλά προσφέρθηκε να βοηθήσει τόσο στη φυγή του, όσο και στον αγώνα εναντίον του παππού του. Ήταν δε τόσο μεθοδευμένες οι κινήσεις του, ώστε, εκτός από το ότι του πρότεινε να πάει συγκεκριμένα στη Θράκη, απαίτησε επίσης εγγυήσεις και ανταλλάγματα. Μάλιστα, μια επιπλέον απαίτησή του λειτουργεί, θα λέγαμε, ως προάγγελος της αυτομόλησής του προς τον πρεσβύτερο και των όσων θα ακολουθήσουν. Ζήτησε συγκεκριμένα να μην έχει κανείς μεγαλύτερες δικαιοδοσίες δίπλα στον Ανδρόνικο και να μην προβαίνει σε καμιά πολιτική ενέργεια, αν δεν ενημερώνεται αυτός³³⁵.

Από τα παραπάνω φαίνεται ο τυχοδιωκτικός, δόλιος και αδίστακτος χαρακτήρας του. Πραγματικά αμέσως μόλις εξαγόρασε την επιτροπεία περιοχών της Θράκης, έβγαλε από τις πόλεις όσους υποψιαζόταν ότι θα αντιστέκονταν στα σχέδιά του³³⁶. Με το ξέσπασμα του εμφυλίου πρωτοστατούσε σε όλες τις κινήσεις. Ο Γρηγοράς αναφέρει ότι βρισκόταν πίσω από τον ξεσηκωμό πλήθους από πεζούς, ιππείς, τοξότες και σφενδονήτες που πορεύονταν από την Αδριανούπολη προς την Κωνσταντινούπολη. Ο σκοπός της πορείας αυτής ήταν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη (η οποία ήταν πολύ αδύναμη λόγω της εξέλιξης της στάσης και της εσωτερικής διαμάχης των πολιτών) και να λεηλατήσουν τα πλούτη της. Αφού διήνυσαν

³³² ΓΡΗΓ. VIII 4 Δ-Ε, 298-299

³³³ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ε, 299. ΚΑΝΤ. I 21, 104

³³⁴ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ε, 299

³³⁵ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ε, 299-300. ΚΑΝΤ. I 2, 18-19

³³⁶ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ζ, 302

τεσσάρων ημερών δρόμο (γύρω στις 30 Απριλίου 1321) στρατοπέδευαν στη Σηλυβρία κοντά στην Κωνσταντινούπολη³³⁷.

Εκείνο που εξάγεται από αυτή την πρωτοβουλία του Συργιάννη είναι το ότι είχε ηγετικό ρόλο, έκανε ακραίες κινήσεις και προσπαθούσε να επισκιάσει τους άλλους. Γενικά κατά την προετοιμασία και την πρώτη φάση του εμφυλίου διατηρούσε πρωταγωνιστικό ρόλο, έπαιρνε πρωτοβουλίες και διατύπωνε ακόμα και ακραίες θέσεις σε αντίθεση με τον μετριοπαθή Καντακουζηνό και τον αποφασιστικό μεν, αλλά τελικά συντασσόμενο με τον Καντακουζηνό, Θεόδωρο Συναδινό³³⁸. Σε αυτή τη φάση ήταν ρυθμιστής των εξελίξεων χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι άπλωνε τις ρίζες των μελλοντικών διχογνωμιών, αντιζηλιών και συγκρούσεων που προκαλούν οι ανασφάλειες των ηγετών³³⁹.

Χρειάστηκε τελικά η παρέμβαση της μητέρας του για να πειστεί ο Συργιάννης να μη βαδίσει εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Αυτή ήταν που του τόνισε πως, αν βάδιζε εναντίον της Κωνσταντινούπολης, υπήρχε κίνδυνος να στασιάσουν, λόγω της επίθεσής του οι κάτοικοί της και να προκληθεί πολύ μεγάλη καταστροφή, την οποία δε θα μπορούσε να αντέξει η συνείδησή του. Ο Συργιάννης υποχώρησε και εγκατέλειψε προσωρινά τις ακραίες θέσεις για επέλαση και τη φιλοδοξία του να έχει τον πρώτο λόγο. Άφησε τις πρωτοβουλίες στους υπόλοιπους της παράταξής του και αποδέχτηκε την ειρήνη. Αντιλήφθηκε, ίσως, ότι το κλίμα είχε αλλάξει, οι ακρότητες απορρίπτονταν και δεν ήταν αναγκαία στον Ανδρόνικο η έγκριση των αποφάσεών του από το πλήθος των στρατιωτών και των οπαδών-τους οποίους ήλεγχε ο Συργιάννης εκμεταλλευόμενος τη δυσαρέσκειά τους.

Σχετικά με τους λόγους που έκαναν το Συργιάννη να πειστεί για ειρήνη, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι πιθανόν αυτό να έγινε με ανταλλάγματα. Μελετητές όπως ο Parisot και η Bosch, επηρεασμένοι από τον αδίστακτο χαρακτήρα και την ασυνειδησία του, θεωρούν πως είναι αδύνατο να κάμφθηκε μόνο από τις ικεσίες και τα επιχειρήματα της μητέρας του σχετικά με τις επικείμενες ολέθριες ταραχές στην Κωνσταντινούπολη. Η Bosch μάλιστα, προκειμένου να ερμηνεύσει τη μεταστροφή του Συργιάννη προς τον Ανδρόνικο Β΄, τον Οκτώβριο του 1321, τη συνδέει με την πρεσβεία του Ιουνίου πιθανολογώντας ότι από τότε η μητέρα του προσπάθησε την προσέγγιση του Συργιάννη με τον αυτοκράτορα, υπόθεση που θεωρεί λογική και ο Parisot³⁴⁰.

Πολύ γρήγορα η διαπίστωση ότι υπήρχε εύνοια του νεαρού Ανδρόνικου προς τον Καντακουζηνό είχε σαν αποτέλεσμα την αυτομόληση του Συργιάννη στον πρεσβύτερο. Συγκεκριμένα ο

³³⁷ ΓΡΗΓ. VIII 6 Z, 319-320.

³³⁸ ΚΑΝΤ. I 9-10, 42-52

³³⁹ ΓΡΗΓ. VIII 11 A, 351

³⁴⁰ BOSCH, *Andronikos III*, σελ. 26, PARISOT, *Cantacuzene*, σελ. 45, 49

Ανδρόνικος δεν τον ενημέρωνε για τις κινήσεις του και έκανε τα εντελώς αντίθετα από αυτά που είχε υποσχεθεί. Αφού λοιπόν έστειλε κάποιον από τους έμπιστους του να ερευνήσει και να ρωτήσει το γηραιό πώς έχει η κατάσταση, για να γίνει πιστευτός τόνισε πως δεν ανεχόταν άλλο να βλέπει το νεαρό αυτοκράτορα να ενοχλεί τη γυναίκα του³⁴¹. Πολύ πρόθυμα ο γηραιός τον δέχτηκε, αντάλλαξαν όρκους και ο Συργιάννης προωθήθηκε στην πρωτεύουσα. Η ευκολία με την οποία άλλαζε στρατόπεδο αφενός μεν αποδεικνύει την πανουργία του, αφετέρου την αδυναμία του Ανδρόνικου Β΄ να σκεφτεί ψύχραιμα και λογικά. Ο καθοριστικός ρόλος του Συργιάννη φαίνεται από το ότι, τόσο ο Γρηγοράς όσο και ο Καντακουζηνός, αποδίδουν έμμεσα το ξέσπασμα της δεύτερης φάσης του εμφυλίου στην αυτομόληση και τις ενέργειες του Συργιάννη³⁴².

Στη συνέχεια παρακολουθούμε το Συργιάννη να είναι δυσαρεστημένος με τη συμφιλίωση των δύο (Ιούλιος 1322). Και αυτό γιατί ο Ανδρόνικος Β΄ ενεργούσε αντίθετα με τα σχέδια του Συργιάννη, όταν καλούσε τον εγγονό του σε συνδιαλλαγή³⁴³. Για το λόγο αυτό, όσο εξομαλύνονταν τα πράγματα, τόσο αυτός φαινόταν επικίνδυνος και άχρηστος για το δημόσιο βίο. Προσπάθησε μάλιστα να ετοιμάσει μυστικό σχέδιο εναντίον του Ανδρόνικου Β΄ με αποτέλεσμα να αποκαλυφθεί και να φυλακιστεί³⁴⁴. Ο Καντακουζηνός αναφέρει ότι στη δίκη συμμετείχε και ο νέος αυτοκράτορας. Η διαδικασία μάλιστα ήταν δύσκολη καθώς για τις κατηγορίες για συνομοσία εναντίον του Ανδρόνικου Β΄ με σκοπό τη θανάτωσή του, δεν υπήρχαν αποδείξεις. Ο ίδιος ο Συργιάννης τις χαρακτήρισε συκοφαντίες, όταν δε ο πρεσβύτερος ζήτησε τη γνώμη του εγγονού του, εκείνος αρνήθηκε προκειμένου να μη θεωρηθεί ότι τον εκδικείται για την αποστασία. Η ψυχραιμία, άλλωστε, η ηρεμία και η σύνεσή του νεαρού Ανδρόνικου είχε φανεί, κατά τον Καντακουζηνό και όταν αποστάτησε ο Συργιάννης, αφού του είχε δώσει πολλά περιθώρια απολογίας και μετάνοιας³⁴⁵. Τελικά ο πρεσβύτερος αποφάσισε τη φυλάκισή του. Αναφέρεται δε και μια φήμη σχετική με ανάλογη απαίτηση του Νέου, στη συμφωνία του 1322, να φυλακιστεί ο Συργιάννης. Τη φήμη αυτή ωστόσο, ο Καντακουζηνός τη θεωρεί συκοφαντία³⁴⁶.

Μετά τον εμφύλιο αποφυλακίστηκε, του δόθηκε συγχώρεση κατά σύσταση του Καντακουζηνού, και διορίστηκε διοικητής Θεσσαλονίκης. Ο τυχοδιωκτικός και αναξιόπιστος χαρακτήρας του φάνηκε και τότε, αφού άρχισε να ραδιουργεί με τη μητέρα του αυτοκράτορα Μαρία-Ρίτα,

³⁴¹ ΓΡΗΓ. VIII 11 Α, 351-352

³⁴² ΓΡΗΓ. VIII 11 Β-Γ, 352-353 και ΚΑΝΤ. I 24, 123

³⁴³ ΓΡΗΓ. VIII 11 Η, 358

³⁴⁴ ΓΡΗΓ. VIII 12 Δ, 363. ΚΑΝΤ. I 35, 171

³⁴⁵ ΚΑΝΤ. I 24, 119-123

³⁴⁶ ΚΑΝΤ. I 35, 171-172

εναντίον του Καντακουζηνού. Η Μαρία μάλιστα τον έβλεπε τόσο αφοσιωμένο, που τον υιοθέτησε. Η ύποπτη συμπεριφορά του κίνησε την προσοχή του αυτοκράτορα με αποτέλεσμα να μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη και να παραπεμφθεί σε δίκη για προδοσία. Η δίκη δεν έγινε ποτέ, γιατί ο Συργιάννης δραπέτευσε από την Κωνσταντινούπολη, πέρασε αρκετό χρόνο στο Γαλατά, στην Εύβοια και στην Αλβανία και τελικά κατέφυγε, γύρω στο 1333, στον ηγέτη των Σέρβων Στέφανο Δουσάν. Η παρουσία του ήταν έντονη όχι μόνο στην οργάνωση του σερβικού στρατού, αλλά και στην ενίσχυση των άμετρων φιλοδοξιών του Στέφανου Δουσάν, καθώς του πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες στον πόλεμο εναντίον της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εκείνη την εποχή έπεσαν πολλά σπουδαία βυζαντινά κάστρα της Μακεδονίας, όπως η Αχρίδα, ο Πρίλαπος, η Καστοριά, η Στρούμιτσα, η Έδεσσα (Βοδενά). Τελικά ένας έμπιστος του αυτοκράτορα, ο Σφραντζής Παλαιολόγος δολοφόνησε το Συργιάννη (1334) και έθεσε τέρμα στην επικίνδυνη καθοδήγηση της πολιτικής του Δουσάν για την υποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³⁴⁷.

Έτσι τερματίστηκε και η σταδιοδρομία του Συργιάννη, για του οποίου το φόνο ο Γρηγοράς δηλώνει πως «έχρην γάρ ὢν πάλαι ἐδεδράκει τά ὅμοια καί αὐτόν πεπονθέναι καί δι' ὄρκων ἀπατηθέντα καί αὐτόν δίκας δοῦναι ὢν ἡδικήκει τόν τοῦ βασιλέως πάππον Ἀνδρόνικον τόν βασιλέα καί, εἰ χρή φάναι, καί θεόν αὐτόν»³⁴⁸, ενώ παραβάλλει τη φυγή του στους Σέρβους με τη φυγή του Θεμιστοκλή στους Πέρσες³⁴⁹.

β) Αλέξιος Απόκαυκος

Στην ομάδα των συνωμοτών από την αρχή συμπεριλήφθηκε ο Αλέξιος Απόκαυκος. Διαφοροποιούνταν από τους άλλους ως προς την ταπεινή καταγωγή, αποτελώντας μια τρανή απόδειξη για την ανομοιογένεια και την έλλειψη συνοχής ακόμα και στην ηγεσία των επαναστατών. Βιαστική είναι η αναφορά του Γρηγορά σε αυτόν, αφού περιορίζεται στο να τονίσει την έλλειψη ευγενικής καταγωγής-κάτι στο οποίο μένει και ο Καντακουζηνός³⁵⁰- καθώς δεν ανήκε στην υψηλή αριστοκρατία, αλλά και την ευφυΐα, την ευστροφία και την ικανότητά του στις μηχανοραφίες³⁵¹.

³⁴⁷ OSTROGORSKY, ό.π., σελ. 200 και D.NICOL, ό.π., σελ. 280-282

³⁴⁸ ΓΡΗΓ. Χ 7 Ε, 498.

³⁴⁹ «ἀφίκετο πρὸς τὸν Κράλην Σερβίας ὑφ' οὗ καί προσδεχθεὶς ἀσμενέστατα πάντ' ἦν αὐτός, πάρεδρος ὁμόπλους, φίλος ὁμογνώμων, σύμβουλος δεκτός, τῶν ἔνδον ὁ πιστότατος, τῶν ἐκτός ὁ πρακτικώτατος, ἄλλος Θεμιστοκλῆς Ἀρταξέρξη τῷ Πέρσῃ»: ΓΡΗΓ. Χ 5 Γ, 490

³⁵⁰ ΚΑΝΤ. Ι 4, 25. Για τον Αλέξιο Απόκαυκο βλ. ΡΛΡ.. no. 1180

³⁵¹ ΓΡΗΓ. VIII 4 ΣΤ, 301. Για τη μαθητεία του στον δάσκαλο Θεόδωρο Υρτακηνό βλ. C.N.Constantinides, Higher Education, ό.π. σελ. 94

Παρόλη την ταπεινή καταγωγή του προφανώς έγινε αποδεκτός εξαιτίας των μεγάλων οικονομικών μέσων που θα διέθετε ως ταμίας των βασιλικών χρημάτων, καθώς ήταν *δομέστικος των δυτικών θεμάτων* και «τῶν δημοσίων ἄλῶν τότε την διάθεσιν ἐποιεῖτο»³⁵². Αν και ανήκε στην ιδρυτική ομάδα της «ἄρραγοῦς φατρίας», η ἔλλειψη ευγενικής καταγωγῆς και η συνεπαγόμενη απουσία κοινῶν συμφερόντων ἦταν η αιτία την ἔλλειψης ουσιαστικῆς εκτίμησής ἀπὸ τους συνεργάτες του. Παρατηρούμε λοιπὸν ὅτι ἔμενε στο περιθώριο των διαβουλεύσεων χωρίς να ἔχει πρωταγωνιστικὸ ρόλο στις αποφάσεις και τις κινήσεις. Αυτό δε σημαίνει βέβαια πως δεν εἶχε ενεργὸ συμμετοχὴ στη φάση των διαπραγματεύσεων για τη λήξη της πρώτης φάσης του εμφυλίου, γεγονός που αποδεικνύεται και ἀπὸ το ὅτι ἦταν αὐτὸς που θα μετέφερε το κείμενο των ὀρκων της συμφωνίας στον πρεσβύτερο. Βέβαια η ἐπιλογή του συγκεκριμένου προσώπου ως πρεσβευτῆ οδήγησε τελικὰ το νεαρὸ Ανδρόνικο στην ἀνάγκη να ἀπολογηθεῖ. Και αὐτὸ γιατί ο παππὺς του θεώρησε προσβλητικὸ το ὅτι, παρόλο που θα μπορούσε να στείλει ἕναν ἐκ των «πολλῶν τε καὶ ἀγαθῶν καὶ τῶν καθ’ αἶμα προσηκόντων αὐτῷ ἐκόντων», ἔστειλε ἕναν «ἄσημον ...καὶ ἐξ ἄσήμου»³⁵³. Μιλᾷ δε τόσο περιφρονητικὰ γι’ αὐτόν, που καταλαβαίνουμε το χάσμα που υπῆρχε ἀνάμεσα στις ἀνώτερες κοινωνικὰ τάξεις των ευγενῶν και τις κατώτερες ἀπὸ τις οποίες προερχόταν ο Απόκαυκος. Βέβαια μας προκαλεῖ ἐντύπωση η τόσο ἀκραία περιφρόνηση του Απόκαυκου και της καταγωγῆς του, κυρίως ἐπειδὴ και ο ἴδιος ο Ανδρόνικος Β΄ φαίνεται να χρησιμοποιεῖ τέτοιους νεόπλουτους στις υπηρεσίες του³⁵⁴. Παρόλα αὐτὰ στην περίπτωση του ἐγγονοῦ του διατυπώνει την καχυποψία του μη θέλοντας βέβαια να πιστέψει ὅτι αὐτὸς το ἔκανε ἐπίτηδες για να τον στενοχωρήσει. Ἦταν τόσο ἐντονη ὁμως η ἀντίδρασή του, που ἔστειλε την Ευγενία Παλαιολογίνα με τον *πρωτασηκρήτη* Βαρδαλή και τον Καλλικρηνίτη στον ἐγγονό του για να παραδώσουν ἐπικυρωμένους τους ὀρκους ἀλλὰ και να ἐκφράσουν το παράπονό του για την προσβολή που του ἔγινε. Εκείνος ἀπάντησε πως ο Απόκαυκος δεν εἶχε τόσο σοβαρὸ ρόλο ἀφοῦ δε στάλθηκε ως πρέσβης ἀλλὰ ως γραμματοκομιστής μόνο, με πρωτοβουλία του Καντακουζηνού, ο οποίος και ἀνέλαβε ὅλη την ἐυθύνη γι’ αὐτὴν την «παρατυπία». Ἐσπευσε μάλιστα να δικαιολογήσει ἐπιπλέον την ἀποστολή προσθέτοντας : «ἴσμεν δ’ ὅτι καὶ μεγάλων ἔνεκα καὶ ἀναγκαιοτάτων πέμποντές τινα γράμματα, καὶ τοῖς φαυλοτάτοις τῶν οἰκετῶν χρώμεθα πρὸς μετακομιδὴν»³⁵⁵, κάτι που

³⁵² KANT. I 4, 25

³⁵³ KANT. I 23, 117

³⁵⁴ Βλ. KANT. I 18, 91 ὅπου αναφέρεται πως ο Ανδρόνικος Β΄ μόλις πληροφορεῖται τη φυγὴ του ἐγγονοῦ του, στέλνει ἐναντίον του το Μανουήλ Τάγαρη, «ἕνα τῶν συγκλητικῶν..γένους μὲν ὠρμημένον ἐκ φαύλου καὶ ἀφανοῦς...».

³⁵⁵ KANT. I 23, 117-118

συνέβη και άλλη φορά, όταν ο Νέος έστειλε με υπηρέτη –των πιστοτάτων του Καντακουζηνού– μήνυμα στον πρεσβύτερο για να τον ειδοποιήσει ότι πρόκειται να επιτεθούν³⁵⁶.

Η έντονη αντίδραση του πρεσβύτερου στην παρουσία του Απόκαυκου ως εκπροσώπου των επαναστατών, μπορεί να γίνει βέβαια κατανοητή λόγω του ότι αυτός είχε αποδράσει από το δικό του στρατόπεδο προς εκείνο του Νέου κατόπιν καταχρήσεων στις εισπράξεις των «δημοσίων άλδων», για να αποφύγει την καταβολή. Εκτός από αυτό τον ανησύχησε η παρουσία του γιατί ίσως αποτελούσε γι' αυτόν μια ένδειξη για το πόσο ακραία ήταν η αντίδραση και τον έβαζε σε σκέψεις για το αν και κατά πόσο αυτή είχε κοινωνικό ή πολιτικό νόημα, κάτι που θα οδηγούσε σε δισεπίλυτα προβλήματα.

Καμιά άλλη αναφορά στο Απόκαυκο, τις κινήσεις ή τις πρωτοβουλίες του στον πρώτο εμφύλιο δεν υπάρχει στο έργο του Καντακουζηνού. Συμπεραίνουμε πως στη συνέχεια ο ρόλος του θα ήταν δευτεραγωνιστικός οι δε απόψεις του θα εκφράζονταν όπως φαίνεται, διαμέσου του έτερου «εξτρεμιστή» της ομάδας των συνωμοτών, του Συργιάννη³⁵⁷, ο οποίος και διαδραμάτισε καθοριστικότερο ρόλο στις εξελίξεις.

Μετά τον εμφύλιο διορίστηκε ελεγκτής της αυτοκρατορικής γραμματείας, του ταμείου και των εσόδων. Αυτά ήταν καθήκοντα που ο Ιωάννης Καντακουζηνός είχε μέχρι τότε εκτελέσει εν ονόματι του Ανδρόνικου Γ' και ήταν αυτός που παρέδωσε τη θέση του στον Απόκαυκο. Παρόλα αυτά, ο Απόκαυκος διαδραμάτισε στη συνέχεια σημαντικό ρόλο στον οδυνηρό και καταστροφικό εμφύλιο μεταξύ του Ιωάννη Καντακουζηνού και της αυτοκράτειρας, χήρας του Ανδρόνικου Γ', Άννας της Σαβοΐας (1341-1347). Συντάχθηκε με την αυτοκράτειρα Άννα και τον πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα εναντίον του Ιωάννη Καντακουζηνού. Τότε προσπάθησε να βρει ερείσματα στους αντιπάλους του Γρηγορίου Παλαμά και των Ησυχαστών, τους οποίους υποστήριζε ο Καντακουζηνός. Τελικά δολοφονήθηκε βάνουσα από έγκλειστους κάποιας φυλακής της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια επίσκεψής του σε αυτήν (11 Ιουνίου 1345), χωρίς να ικανοποιήσει τις μεγάλες φιλοδοξίες του³⁵⁸.

γ) Θεόδωρος Συναδηνός

Άμεση προσχώρηση στη συνωμοσία ήταν αυτή του Θεόδωρου Συναδηνού, ο οποίος ήταν «έξ εὐπατριδῶν και το γένος περιφανής». Ο πατέρας του συγκεκριμένα ήταν τοπάρχης του Πολόγου (περιοχής της

³⁵⁶ KANT. I 22, 108

³⁵⁷ KANT. I 9, 43

³⁵⁸ Βλ. OSTROGORKY, ό.π. τ. Γ', σ. 205, 211, 214-216, D.NICOL, ό.π. σ.267, σσ. 297-301, 305-308, 315-321.

Δαλματίας), αξιώθηκε πολλές τιμές και νυμφεύθηκε την ανεισιά του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Ο Συναδηνός, πριν τον εμφύλιο, ήταν επίτροπος Πριλάπου³⁵⁹. Εκεί δέχτηκε πρόσταγμα να μεταβεί μόλις ξέσπασε ο εμφύλιος. Το νέο πρόσταγμα επιβεβαίωνε τον παλαιότερο διορισμό σε αυτή τη θέση επειδή προφανώς συνέφερε στα σχέδια του Ανδρόνικου Β΄ να απομακρύνει από την Κωνσταντινούπολη όλους τους αρχισυνωμότες³⁶⁰. Κατέφτασε στο Βυζάντιο για συμπαράσταση στο νεαρό Ανδρόνικο, αφού «ἠγανάκτει τε οὐκ ἀνεκτῶς καί πολλήν κατεγίγνωσκε τοῦ πράγματος ἀγνωμοσύνη»³⁶¹. Ως στενός συνεργάτης του πατέρα του Νέου, Μιχαήλ Θ΄, και επειδή ήταν για πολλά χρόνια στην Αδριανούπολη και συνεπώς οι κάτοικοι θα ήταν υπέρ του, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επιλογή της Αδριανούπολης, αντί της Χριστούπολης, ως στρατηγικού κέντρου για την εξέγερση³⁶².

Στοιχεία για τη συμπεριφορά και το ρόλο που έπαιξε ο Συναδηνός στον εμφύλιο υπάρχουν κυρίως στο έργο του Καντακουζηνού, καθώς ήταν στενοί και αγαπημένοι συνεργάτες. Παρουσιάζεται λοιπόν να διατυπώνει σεβαστές απόψεις που λαμβάνονται υπόψη στη λήψη αποφάσεων, τόσο κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της φυγής³⁶³, όσο και στη συνέχεια³⁶⁴. Γενικά ακολουθεί μια μετριοπαθή και συγκρατημένη στάση, ανάλογη με αυτή του Καντακουζηνού. Πιστός στο Νέο, τον θαυμάζει, είναι σταθερά αφοσιωμένος σε αυτόν και του συμπαραστέκεται ως το τέλος³⁶⁵. Δε διστάζει βέβαια να διατυπώσει διαφορετική άποψη, όταν θεωρεί ότι αυτός κινδυνεύει³⁶⁶. Γενικά από το έργο του Καντακουζηνού προκύπτει η εικόνα ενός «συμβιβαστικού» συνωμότη που τις περισσότερες φορές οι απόψεις του συγκλίνουν με αυτές του Καντακουζηνού. Είναι ταυτόχρονα αποφασιστικός, επιθετικός, δραστήριος και οργανωτικός, όταν χρειάζεται (π.χ. πριν τη Δίκη, και ενώ έλειπε ο Καντακουζηνός, αποφάσισε και οργάνωσε την πρόσκληση και συγκέντρωση των υποστηρικτών του Ανδρόνικου καθώς και το σχέδιο πιθανής καταφυγής στην Αγία Σοφία, την οποία θα χρησιμοποιούσαν ως άσυλο σε περίπτωση που θα παρουσιαζόταν πρόβλημα³⁶⁷).

Η μετριοπάθεια, η σύνεση, η εξυπνάδα-στοιχεία που προκύπτουν για το χαρακτήρα του μέσα από το έργο του Καντακουζηνού-

³⁵⁹ KANT. I 8, 37. Για το Θεόδωρο Συναδινό βλ. PLP. no. 27120. Βλ. επίσης, Christos Stavrakos, “Sigillographische Beitrage zur Familie der Synadenoι”, *Byzantine Sigillography*, ed. W. Seibt, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 2002, σσ. 167-180.

³⁶⁰ NICOL, *The Family*, όπ.π., σσ. 28-29 και 36-38, BOSCH, *Andronikos III*, 19-20, PARISOT, *Cantacuzene*, 47, υπ. 3

³⁶¹ KANT. I 8, 38

³⁶² ΓΡΗΓ. VIII 4 ΣΤ, 301. Βλ. κεφάλαιο δεύτερο, σελ. 33..

³⁶³ KANT. I 9, 42- I 10, 50

³⁶⁴ KANT. I 50, 253

³⁶⁵ KANT. I 10, 51-I 32, 162

³⁶⁶ KANT. I 12, 58 (όπου συμβουλεύει τον νεαρό Ανδρόνικο να μην πάει στη δίκη)

³⁶⁷ KANT. I 12, 57-62

απουσιάζουν εντελώς από την παρουσίαση που γίνεται από το Γρηγορά. Φαίνεται πως ο Γρηγοράς τον περιφρονεί. Αφενός μεν απουσιάζει κάθε αναφορά σε αυτόν και το ρόλο του στη διάρκεια του εμφυλίου, αφετέρου οι πράξεις του, μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από το Νέο, το 1328, δείχνουν ένα πρόσωπο αδίστακτο, σκληρό, παράλογο. Μετά τη λήξη του εμφυλίου και την κατάληψη της εξουσίας από το Νέο ο Θεόδωρος Συναδηνός, που ήταν πλέον επίτροπος και διοικητής της Κωνσταντινούπολης, φέρθηκε με πολύ άσχημο τρόπο στο γηραιό με στόχο τον εμπαιγμό και τον εξευτελισμό του. Επέτρεψε στους φύλακες και τους υπηρέτες των ανακτόρων να κάνουν ασεβή πειράγματα και έδωσε άδεια στις πλύστρες να μπαίνουν όποτε ήθελαν και να πλένουν τα ρούχα όποιων ήθελαν, με αποτέλεσμα να καταπατηθούν τα ανάκτορα και να γίνουν βοσκή για τα ζώα³⁶⁸. Πρωτοστάτησε μάλιστα στο να γίνει αναγκαστικά ο Ανδρόνικος Β΄ μοναχός Αντώνιος καθώς η δυνατότητα επιλογής που του άφησε ήταν ή να περιβληθεί το μοναχικό σχήμα ή να αντιμετωπίσει την εκτέλεση, την εξορία ή τη βίαιη μεταφορά του σε κάποιο ξεχασμένο φρούριο³⁶⁹.

Τη συμπαράστασή του στον Ανδρόνικο Γ΄ την εξαργύρωσε όπως όλοι σχεδόν, με σημαντικούς τίτλους και αξιώματα που κατείχε τα υπόλοιπα χρόνια του βίου του. Το 1331 τοποθετήθηκε διοικητής της Μεσημβρίας, στη βόρεια Θράκη, ενώ μετά τη νίκη της βυζαντινής παράταξης στην Άρτα και τη συνεπαγόμενη επιτάχυνση της κατάρρευσης του εξασθενημένου κρατιδίου της Ηπείρου (1337), ο Συναδηνός ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής, ως εκπρόσωπος του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ΄. Όταν όμως ο Νικηφόρος Β΄ αποκαταστάθηκε στην εξουσία του στην Άρτα, ο Συναδηνός φυλακίστηκε για να ελευθερωθεί την άνοιξη του 1340 από τον Ανδρόνικο Γ΄ και τον Καντακουζηνό και να αναλάβει, το 1341 τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης³⁷⁰. Δραπέτευσε από εκεί-όπως πολλά μέλη της αριστοκρατίας- προκειμένου να σωθεί, το 1342, όταν μαινόταν η εξέγερση των Ζηλωτών³⁷¹.

δ) Ιωάννης Καντακουζηνός³⁷²

Από τις ηγετικές μορφές της συνομοσίας και της εξέγερσης ήταν ο Ιωάννης Καντακουζηνός, ο οποίος παρέμεινε ως τη λήξη του εμφυλίου ο κύριος υποστηρικτής του Νέου. Ο ίδιος δίνει από την αρχή έμφαση στη στενή φιλική του σχέση με το Νέο, του οποίου βέβαια αποτελεί το

³⁶⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 8 Γ, 431-432

³⁶⁹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 10 Δ, 441

³⁷⁰ OSTROGORSKY, ό.π., σελ. 203-204. NICOL, ό.π. σ. 267, 288, 309-310.

³⁷¹ OSTROGORSKY, ό.π., σελ. 211

³⁷² Για το βίο και το έργο του βλ. κεφάλαιο πρώτο, σσ. 17-19.

δεξί χέρι³⁷³. Από τους ηγέτες της συνομοσίας είναι ο πλέον μετριοπαθής, συμβιβαστικός και συγκρατημένος. Η αντίδρασή του προβάλλεται-από τον ίδιο-όχι ως αντίδραση ενός ανθρώπου που επιδιώκει ανταλλάγματα, αλλά ως ενός στενού φίλου που δεν ανέχεται την αδικία. Δε διατυπώνει ποτέ ακραίες θέσεις καθώς είναι ένας πλούσιος ευγενής του οποίου τα συμφέροντα θα θίγονταν, αν επικρατούσαν οι θέσεις του ασυγκράτητου όχλου των επαναστατών. Ακόμα και στην αρχή, πριν τη φυγή του Νέου διατυπώνει τις επιφυλάξεις του σχετικά με το αν είναι συνετό να οδηγηθούν σε σύγκρουση και προτείνει τη μέση οδό³⁷⁴. Δεν ενθουσιάζεται με την ορμητικότητα των άλλων και επιμένει ότι η φυγή πρέπει να γίνει με προϋποθέσεις³⁷⁵. Ο Νέος στηρίζεται σε αυτόν καθώς του παρέχει αίσθηση ασφάλειας³⁷⁶. Είναι άλλωστε ο μόνος με τον οποίο ταυτίζονται οι απόψεις του Νέου. Έτσι, όταν στο στράτευμα αρχίζει να φαίνεται η διάσταση απόψεων και ο διχασμός που υπάρχει στην ηγεσία, καθώς ο Συργιάννης επιμένει για απόρριψη του αιτήματος του γηραιού για ειρήνη³⁷⁷, ο Νέος συζητά κατ' ιδίαν με τον Καντακουζηνό και αντιμετωπίζουν μαζί τις έντονες αντιδράσεις των άλλων. Τον Ανδρόνικο στηρίζει όχι μόνο ψυχικά αλλά και οικονομικά. Την άνοιξη του 1322, όταν ο Ανδρόνικος βρέθηκε σε απελπιστικά άσχημη οικονομική θέση, ο Καντακουζηνός προσφέρθηκε-όπως και η μητέρα του- να δώσει από τα δικά του χρήματα προκειμένου να πληρώσει τους μισθοφόρους³⁷⁸.

Γενικά ο Καντακουζηνός παρουσιάζει τον εαυτό του να έχει χαρακτήρα όμοιο με αυτό του Νέου, τον οποίο παρουσιάζει υποχωρητικό, ταπεινό, αποφασιστικό, σεμνό, συμφιλιωτικό, με ιπποτική και νομιμόφρονα συμπεριφορά απέναντι στο νόμιμο αυτοκράτορα, κοπτόμενο για τη χριστιανική πίστη και βαρύτατα θιγόμενο από το χαρακτηρισμό του ως μη χριστιανού από τον Ανδρόνικο Β'³⁷⁹.

Ωστόσο, παρά το ότι επικαλείται την αλήθεια της διήγησής του³⁸⁰, το γεγονός και μόνο ότι είναι συγγραφέας πολιτικών

³⁷³ KANT. I 2, 19

³⁷⁴ KANT. I 3, 21-22

³⁷⁵ KANT. I 11, 52-53

³⁷⁶ KANT. I 12, 58-59 / I 13, 62/I 13 66

³⁷⁷ Βλ. κεφ. Τα γεγονότα...

³⁷⁸ KANT. I 28, 137-138

³⁷⁹ KANT. I 7, 34/ I 14, 67-71 / I 15, 71-74. Αξιοσημείωτο βέβαια είναι πως χαρακτηριστικά όπως η σύνεση, η σωφροσύνη και η έλλειψη αλαζονείας του αποδίδονται και από το Γρηγορά, ο οποίος εκφράζει συχνά την εκτίμησή του απέναντι στον Καντακουζηνό (πριν διαταραχθούν οι σχέσεις τους). Αναφέρει για παράδειγμα πως μόνο αυτός κράτησε καθαρή στάση μετά την επικράτηση του Νέου, αποφεύγοντας τις λαιδορίες προς το βασιλιά και προς όλους εκείνους που είχαν ξεπέσει από τα αξιώματά τους : ΓΡΗΓ. ΙΧ 8 Δ, 432

³⁸⁰ «οὕτω δὴ ποιήσομαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν, τὴν ἀλήθειαν προστησάμενος καὶ πάσης ἄλλης αἰτίας αὐτὴν προτιμήσας», KANT. I PRAEFATIO, 10 ἢ «τὴν διήγησιν ἐκθήσομαι τῶν πραγμάτων, τῆς ἀληθείας προτιμήσας μηδέν», KANT. I PRAEFATIO, 12

απομνημονευμάτων τον κάνει πολλές φορές να κατευθύνει το θέμα όπου αυτός θέλει. Έτσι, όσον αφορά το πρόσωπό του, οι διατυπώσεις και οι κρίσεις του, οι οποίες καλύπτουν και μεγάλο τμήμα του έργου, φαίνονται εντελώς υποκειμενικές. Το γεγονός ότι μιλά μόνο στο τρίτο πρόσωπο για τον εαυτό του, αποσκοπεί στο να ενισχύσει στον αναγνώστη αυτή την εντύπωση της αντικειμενικότητας.

Από την αρχή του δίνεται η δυνατότητα και η ευκαιρία να γράψει επαινετικά λόγια για τον εαυτό του³⁸¹, καλυπτόμενος πίσω από μια φανταστική αλληλογραφία³⁸². Έτσι, ο Ανδρόνικος Β΄ θα ήθελε για διάδοχό του το *Μέγα Δομέστικο*, για τις εξαιρετικές συμβουλές και πράξεις του³⁸³, ενώ ο πατριάρχης εξυμνεί την εξαιρετική δύναμη του πνεύματός του³⁸⁴. Κατά τη διάρκεια των μαχών εμπλέκεται σε κινδύνους, από τους οποίους σώζεται χάρη στη γενναιότητά και την ανδρεία του³⁸⁵. Σε δύσκολες πολιτικές ή στρατιωτικές καταστάσεις η γνώμη του είναι πάντα αποφασιστικής σημασίας³⁸⁶. Προσλαμβάνει για χάρη του αυτοκράτορα μισθοφόρους με δικά του έξοδα³⁸⁷, ενώ ο ίδιος δε δέχεται χρήματα από κανέναν για οποιονδήποτε σκοπό³⁸⁸. Αυτός ο έμμεσος αυτοέπαινος φτάνει ως τις παραμικρότερες λεπτομέρειες, όπως π.χ. στη δήλωση ότι από τις δύο σκάλες που χρησιμοποιήθηκαν για τη μυστική άνοδο στα τείχη της Κωνσταντινούπολης το 1328, εκείνη του νεαρού Παλαιολόγου έσπασε, ενώ η δική του άντεξε, και έτσι εξασφαλίστηκε η επιτυχία της αποστολής³⁸⁹.

Ένας άλλος τρόπος για να παρουσιάσει τον εαυτό του αντικειμενικό, ακόμη κι όταν εκφράζει μεροληπτικές κρίσεις, είναι η επίκληση της σύνεσης. Όποιος ενεργεί σύμφωνα με τα συμφέροντά του, οι οπαδοί του και φυσικά ο ίδιος ανήκουν στην ομάδα των *συνετών* ή *συνετωτέρων*. Όταν θέλει να υποστηρίξει μια άποψη, τονίζει ότι την εκπροσωπούν οι *συνετώτεροι*³⁹⁰.

Τέλος, ακόμα και οι πολλές δημηγορίες που υπάρχουν στο έργο του, εξυπηρετούν τον κύριο σκοπό του, ο οποίος είναι να προβάλλει με διάφορους τρόπους μέσα από αυτές τον ίδιο του τον εαυτό, τα σχέδια ή τις αποφάσεις του. Μάλιστα, στην απόδοση των επανειλημμένων συμβουλίων με το νεαρό Ανδρόνικο ο Καντακουζηνός ακολουθεί ένα κάποιο πρωτόκολλο, αφού έπειτα από κάθε δική του εκτενή ομιλία

³⁸¹ KANT. I PRAEFATIO, 8

³⁸² Αυτή προτάσσεται στο πρώτο βιβλίο, όπου ο Νείλος παρακινεί τον Χριστόδουλο-ψευδώνυμο του συγγραφέα-να γράψει τα απομνημονεύματά του.

³⁸³ KANT. I 38, 186

³⁸⁴ KANT. III 53, 318 και 319

³⁸⁵ KANT. I 42, 207, III 57, 353

³⁸⁶ KANT. I 50, 252-253 / I 54, 273-274

³⁸⁷ KANT. I 28, 137

³⁸⁸ KANT. I 55, 279

³⁸⁹ KANT. I 59, 303

³⁹⁰ KANT. I 2, 17/ I 2, 18/ I 14, 69/ I 16, 79/ I 17, 85/ I 18, 89/ I 18, 91/ I 20, 99/ I 21, 103/ I 23, 117/ I 26, 132/ I 29, 141/ I 32, 152/ I 38, 186/ I 43, 210/ I 43, 211/ I 43, 213/ I 44, 216/ I 48, 235/ I 49, 240

έπεται μια κατά πολύ συντομότερη του Συναδηνού, ο δε Ανδρόνικος παίρνει σχεδόν πάντα τις αποφάσεις του ακολουθώντας τις συμβουλές του Καντακουζηνού³⁹¹.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά που προσπαθεί να προσδώσει στον εαυτό του δεν αναιρούν τις προθέσεις που είχε και που σχετίζονταν με όσα θα καρπωνόταν σε περίπτωση που επικρατούσε ο Νέος. Ήταν ένας συνωμότης, εναντιώθηκε στην επίσημη εξουσία και σίγουρα επιδίωκε να ωφεληθεί και ο ίδιος από αυτό. Το ότι οι αντιδράσεις του δεν ήταν ποτέ ακραίες οφείλεται στο ότι ήταν ένας πλούσιος ευγενής και δεν μπορούσε να συμφωνεί με έναν επιθετικό και εξαγριωμένο όχλο. Οι επιδιώξεις του ήταν ίδιες με αυτές πολλών επαναστατών καθώς αγωνιζόταν με στόχο τα χρήματα, τις τιμές και τις δωρεές³⁹². Από τις πρώτες του ενέργειες, εξάλλου, μετά την εξαγορά της επιτροπείας της Θράκης ήταν να τοποθετήσει-μαζί με το Συργιάννη-δικούς του ανθρώπους φανερώνοντας τις ηγετικές προθέσεις που είχε³⁹³. Αν η αντίδρασή του ισοδυναμούσε με μια αγνή υπεράσπιση ενός αδελφικού φίλου, θα συμφωνούσε με την πρόταση του γηραιού να γίνει διοικητής Μορέως ή Θεσσαλίας και δε θα κατέφευγε σε ψεύδη τα οποία ο ίδιος παραδέχεται³⁹⁴. Ήταν πολύ σκόπιμες και μεθοδευμένες όλες οι ενέργειές του. Για το λόγο αυτό αρνήθηκε τη θέση του διοικητού Μορέως επικαλούμενος συναισθηματικούς λόγους. Δέχτηκε βέβαια αρχικά την πρόταση για διοικητής Θεσσαλίας. Ο Κύρρης διατυπώνει την άποψη πως ο Καντακουζηνός δέχτηκε την πρόταση διότι, αν είχε υπό την εξουσία του τη Θεσσαλία, αυτή θα αποτελούσε το συνδετικό κρίκο των μακεδονικών-στη Μακεδονία και τη Θράκη είχε τεράστιες εκτάσεις-προς τις πελοποννησιακές-εκεί ήταν βαθιά ριζωμένη η επιρροή των Καντακουζηνών και ήταν άρχοντας ο πεθερός του Ανδρόνικος Ασάν-και τις νότιες κτήσεις. Έτσι, η δύναμή του θα αυξανόταν και αυτός θα απέβαινε ο πλέον διακεκριμένος από τους πολυάριθμους ηγεμόνες και ηγεμονίσκους θα αναδεικνυόταν δε σωτήρας και αναμορφωτής της αυτοκρατορίας κάτι που θα τον καθιέρωνε ως ισχυρή και διακεκριμένη προσωπικότητα. Έτσι, και αυτοκράτορας θα μπορούσε να ανακηρυχθεί την κατάλληλη στιγμή και μεγάλη διεθνής προσωπικότητα, όπως ονειρευόταν, να αποβεί³⁹⁵.

Προς στιγμήν βέβαια δεν προέβη σε κινήσεις που να στηρίζουν αυτές τις συγκεκριμένες υποθέσεις. Απέφυγε, αντίθετα να πάει στη Θεσσαλία και κωλυσιεργούσε λέγοντας πως χρειάζεται χρόνο για να τακτοποιήσει τις υποθέσεις του, να συγκεντρώσει στρατό και τα απαραίτητα για τη μισθοδοσία του χρήματα, στην πραγματικότητα,

³⁹¹ KANT. I 10-11, 47-56/I 32, 155-163/I 38, 182-187 I 50, 252-254

³⁹² KANT. I 21, 104- I 24, 121

³⁹³ ΓΡΗΓ. VIII 4 Z, 302

³⁹⁴ KANT. I 17, 85-86

³⁹⁵ Βλ. Κ.Π. ΚΥΡΡΗ, ό.π. σελ. 47

όμως, θέλοντας να παραμείνει στη Θράκη³⁹⁶. Λίγες μέρες αργότερα εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη, μετέβη στην Αδριανούπολη, εξαγόρασε την επιτροπεία των γύρω περιοχών για να βρίσκεται κοντά στο Νέο, να παρακολουθεί τις συνωμοτικές του ενέργειες και να ασκεί επιρροή στις πολιτικές εξελίξεις. Όλα αυτά αποδεικνύουν πως κάθε άλλο παρά οπαδός της ειρήνης-όπως θέλει να παρουσιάζει τον εαυτό του³⁹⁷-ήταν, αλλά προχωρούσε με σχέδιο προκειμένου να διαμορφώσει αποτελεσματική επαναστατική στρατηγική.

Μετά τη λήξη του εμφυλίου, και ενώ όλοι όσοι είχαν βοηθήσει πήραν την αμοιβή τους, ο Καντακουζηνός δε διατήρησε κανένα αξίωμα ή τίτλο εκτός εκείνου του *Μεγάλου Δομέστικου*. Ήταν όμως φανερό σε όλους πως ήταν ο πρώτος τη τάξει στη νέα κυβέρνηση. Σχεδόν όλοι οι διορισμοί βρίσκονταν στην αποκλειστική του δικαιοδοσία. Σχεδόν όλες οι υποθέσεις του κράτους περνούσαν από τα χέρια του, καθόριζε δηλαδή τη γραμμή της κυβερνητικής πολιτικής. Ο αυτοκράτορας του είχε εμπιστοσύνη αφού η φιλία τους ήταν παροιμιώδης. Περισσότερο από μια φορά ο Ανδρόνικος Γ΄ τον προέτρεψε να αποδεχτεί τον τίτλο του συναυτοκράτορα ή, τουλάχιστον, του αντιβασιλέα. Αυτός όμως προτίμησε να κρατήσει τη δύναμη χωρίς τον τίτλο και να υποστηρίξει το δικαίωμα του βασιλεύοντος αυτοκράτορος³⁹⁸. Βέβαια, η επιρροή που είχε στον αυτοκράτορα προκαλούσε δυσαρέσκεια σε αρκετούς ανθρώπους, που ήταν σε υψηλές θέσεις. Η αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας δυσανασχετούσε καθώς παρατηρούσε την επιρροή του Καντακουζηνού στο σύζυγό της. Η μητέρα του αυτοκράτορα, Μαρία-Ρίτα, χήρα του Μιχαήλ Θ΄, ήταν περισσότερο πικραμένη γιατί είχε σπρωχτεί στο περιθώριο από τον Καντακουζηνό, ενώ ζήλευε παράφορα τη μητέρα του Θεοδώρα, της οποίας ο πλούτος και η φιλοδοξία είχαν παίξει πολύ μεγάλο ρόλο στην άνοδο του γιου της στην εξουσία³⁹⁹. Γενικά ήταν ολοφάνερο πως η λήξη του εμφυλίου ήταν μόνο προσωρινή αφού οι μηχανορραφίες οδήγησαν αρκετά χρόνια μετά σε νέες ταραχές.

ε) Θεόδωρος Μετοχίτης⁴⁰⁰

Ο Θεόδωρος Μετοχίτης ήταν ο ισχυρότερος άνθρωπος στον κρατικό μηχανισμό στα τελευταία είκοσι χρόνια της διακυβέρνησης του Ανδρόνικου Β΄. Επιστήθιος φίλος του και άμεσος σύμβουλός του,

³⁹⁶ KANT. I 17, 86-87

³⁹⁷ KANT. I 32, 160/I 32, 162/I 45, 221

³⁹⁸ KANT. I 337-339

³⁹⁹ Βλ. D.NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, ό.π., σελ. 268

⁴⁰⁰ PLP 17982. Για το Θεόδωρο Μετοχίτη βλ. και H.-G. Beck, *Theodor Metochites, die Krise des byzantinischen Weltbildes in 14. Jahrhundert*, Μόναχο, 1952. Βλ. επίσης B. Byden, *Theodore Metochites' Stoicheiosis Astronomike and the study of Natural Philosophy and Mathematics in early Palaiologan Byzantium*, (Acta Universitatis Gothoburgensis), Gotenborg, 2003, όπου και άλλη πρόσφατη βιβλιογραφία.

διηύθυνε μαζί του τις τύχες της αυτοκρατορίας επί είκοσι περίπου χρόνια, ήταν κοντά του μια ζωή και παρέμεινε πιστός σε αυτόν ως το τέλος⁴⁰¹.

Κατέχει λοιπόν εξέχουσα θέση στην ιστορία του Βυζαντίου, τόσο ως άνθρωπος του πνεύματος όσο και ως δημόσιος άνδρας. Και αυτό γιατί συνδύαζε με άριστο τρόπο τη συγγραφή και τις θεωρητικές ενασχολήσεις με την άσκηση της κυβερνητικής διοίκησης, καθώς ήταν φοβερά επιδέξιος και στους δύο τομείς. Ήταν γιος του Γεωργίου Μετοχίτη και μεγάλωσε στη Νίκαια, απ' όπου μετά την εγκύκλια παιδεία μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και επιδόθηκε στη μελέτη της ρητορικής, της φιλοσοφίας και της αστρονομίας⁴⁰². Συνέγραψε φιλολογικά και αυστηρά επιστημονικά συγγράμματα, πλήθος από ρητορικές πραγματείες και ποιήματα που περιέχουν σημαντικές ιστορικές και προσωπογραφικές πληροφορίες⁴⁰³. Διακρινόταν για την ευρεία μόρφωσή του ώστε ο Γρηγοράς να τον αποκαλεί «ζωντανή βιβλιοθήκη»⁴⁰⁴, ο δε Ανδρόνικος Β΄ να τον κατατάξει στο στενό κύκλο των συμβούλων του και να τον τιμήσει με τα αξιώματα του *λογοθέτη τῶν οικιακῶν*⁴⁰⁵ (1298-1305) ή, κατ' άλλους, *τῶν ἀγγελῶν*, του *λογοθέτη*

⁴⁰¹ Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που ο μαθητής του Γρηγοράς παρουσιάζει τη στενή σχέση του Ανδρόνικου Β΄ με το Θεόδωρο Μετοχίτη, καθώς αναφέρει: «τοσοῦτον δ' αὐτῷ προσετετήκει καὶ οὕτως ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ γε ἐξήρητο, ὥστ' οὐδέν ἦν αὐτῷ μικρόν ἢ μέγα τῶν πάντων ἀπόρητον πρὸς αὐτόν. ἀλλὰ πάντ' ἐποίει βουλομένου καὶ τούτου, καὶ αὐθις οὐδέν, ὃ μὴ τούτω πρὸς βουλήσεως ἦν», ΓΡΗΓ. VII 11 B, 271

⁴⁰² Για τις σπουδές του Μετοχίτη βλ. και C.N.Constadinides, Higher Education, ὄπ.π., σσ. 90-92

⁴⁰³ Από τα έργα του έχουν εκδοθεί τα: **Υπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνομικαὶ** (ἐκδ. Ch. G. Muller- Th. Kiessling, *Miscellanea philosophica et historica*, Leipzig 1821 και αποσπάσματα από τον J. P. Migne, P. G., 144, 936-954) στο οποίο εξετάζονται διάφορα ζητήματα σχετικά με τη φιλοσοφία, τα μαθηματικά, τη φυσική και την αστρονομία. **Οκτώ από τους 18 λόγους του:** α) *Νικαεύς* (ἐκδ. Κ.Ν. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 1, Βενετία 1872, 139-153), όπου εγκωμιάζεται η Νίκαια β) *Ἐλεγχος κατὰ τῶν ἀκιδώτως χρωμένων τοῖς λόγοις* και γ) *Ἐλεγχος δεύτερος πρὸς τοὺς αὐτούς* (ἐκδ. I. Sevcenko, *La vie intellectuelle et politique a Byzance sous les premiers Paleologues...*, Bruxelles 1962, 188-265). δ) *Λόγος εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον* [ἐκδ. Β. Λαούρδα, στα Μακεδονικά, Β΄ (1952), 56-82]. ε) *Λόγος εἰς τὸν ὄσιον Ἰωάννην τὸν Νέον* [Acta Sanctorum, Νοέμβριος, IV (1925), 679-687]. στ) *Λόγος εἰς τὸν νεομάρτυρα Μιχαὴλ τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας* (ὄ.π. 670-678). ζ) *Λόγος Πρεσβευτικὸς* (Κ. Ν. Σάθα, ὄπ.π. 154-193), όπου ο Μετοχίτης εκθέτει τα της αποστολής του στη Σερβία για να συνάψει ειρήνη και να πετύχει τον γάμο της θυγατέρας του Ανδρόνικου Β΄ Σιμωνίδας με το Σέρβο ηγεμόνα Μιλούτιν και η) *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον* [ἐκδ. Β. Λαούρδα, στα Μακεδονικά Δ΄ (1956), 47-163], το οποίο ο Μετοχίτης ἔγραψε σε ηλικία 22 ετών. Από τις **επιστημονικές πραγματείες** του Μετοχίτη εκδόθηκαν οι : α) *Περὶ ἐκλείψεων ἡλίου καὶ σελήνης* (ἐκδ. Κ.Ν. Σάθα, ὄπ.π., 106) β) *Εἰσαγωγή εἰς τὴν «σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου* (ὄπ.π., 118-119) γ) *Στοιχεῖα ἀστρονομίας* (μόνο η εισαγωγή του, ὄπ.π. 85-111) δ) *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀστρονομίαν* (ὄπ.π. 111-118). Από τα 20 **Ποιήματα** του Μετοχίτη εκδόθηκαν δύο από τον Μ. Treu, *Dichtungen des Grosslogotheten Theodoros Metochites*, Potsdam 1895), τα οποία και αποτελούν πραγματική αυτοβιογραφία του Μετοχίτη, ενώ επτά επιπλέον ποιήματα εξέδωσε πρόσφατα ο J.M. Featherstone, *Theodore Metochites's Poems "To Himselb"*, Βιέννη, 2000. Τον Ηθικό του Μετοχίτη εξέδωσε επίσης πρόσφατα ο Ιωάννης Πολέμης, Θεοδώρου Μετοχίτη, *Ἠθικός ἢ περὶ παιδείας*, Αθήνα, 1995. Τις γνομικές του σημειώσεις εξέδωσε πρόσφατα μερικά η Karin Hult, *Theodore Metochites, On Ancient Authors and Philosophy. Semeioseis gnomikai 1-26 & 71, with a Contribution by B. Byden*, (Acta Universitatis Gothoburgensis), Gotenborg, 2002.

⁴⁰⁴ ΓΡΗΓ. VII 11 B, 272

⁴⁰⁵ ΓΡΗΓ. VI 8 A, 194

τοῦ γενικοῦ (1307-1321) και, τέλος, του μεγάλου λογοθέτη⁴⁰⁶ (1321-1328) της αυτοκρατορίας και ακόμα να νυμφεύσει τον ανηψιό του Ιωάννη Παλαιολόγο με τη θυγατέρα του Ειρήνη.

Μόλις ξέσπασε ο εμφύλιος, και κατά τη διάρκειά του, ο Μετοχίτης παρουσιάζεται να είναι ο πιο ανήσυχος απ' όλους τους κυβερνητικούς σε βαθμό που και ο ίδιος ο μαθητής του να του ασκεί κριτική για την αναστάτωση που του προκαλεί το ενδεχόμενο της διατάραξης της καθεστηκυίας τάξης και να του συνιστά, μέσα από ένα μακροσκελή λόγο, τον οποίο παραθέτει στη *Ρωμαϊκή Ιστορία*⁴⁰⁷, να είναι αισιόδοξος. Ο Μετοχίτης κατέβαλε κάθε προσπάθεια προκειμένου να αποτρέψει τον Ανδρόνικο Β' από τη λήψη βιαστικών αποφάσεων εναντίον του εγγονού του, οι οποίες θα ήταν δυνατό να προκαλέσουν γενικότερες αντιδράσεις και ξεσηκωμό. Όταν για παράδειγμα ο Ανδρόνικος Β' ήταν έτοιμος, λίγο πριν τη φυγή του εγγονού του, να δώσει διαταγή για τη σύλληψη και τη φυλάκισή του, ο Μετοχίτης προσπάθησε με κάθε τρόπο να τον αποτρέψει τονίζοντάς του ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να προκαλέσει στασιαστικές ταραχές⁴⁰⁸. Όπως ήταν αναμενόμενο είχε αλλεπάλληλες μυστικές συναντήσεις και συζητήσεις με τον αυτοκράτορα, όταν δε, μετά τη δίκη, ο Νέος τον παρακάλεσε να πείσει τον παππού του να εγγυηθεί ενόρκως για την ασφάλεια των συμμάχων του, αρνήθηκε κατηγορηματικά προσπαθώντας ταυτόχρονα να τον απομακρύνει από τους συνεργάτες του, τους οποίους θεωρούσε ανέντιμους, επικίνδυνους και υπεύθυνους ουσιαστικά για τις παράνομες ενέργειές του⁴⁰⁹.

Οι φόβοι και οι προβληματισμοί του ήταν απολύτως δικαιολογημένοι, αφού, αν τα πράγματα έπαιρναν αρνητική τροπή για τον Ανδρόνικο Β', κινδύνευε άμεσα και αυτός, περισσότερο μάλιστα από όλους, αφού ήταν ο πιο έμπιστος μυστικοσύμβουλος του αυτοκράτορα στο καθετί και φοβόταν ότι ο λαός θα ξεσπούσε με μανία εναντίον του. Ήταν τόση η βεβαιότητά του για κάτι τέτοιο, που φρόντισε, πριν ο Νέος και οι σύντροφοί του καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, να πάρει τα περισσότερα χρήματα από το σπίτι και να τα μοιράσει στους πιο έμπιστους φίλους του να τα φυλάξουν. Μάλιστα άφησε τη γυναίκα του και τις θεραπαινίδες στο σπίτι και εγκαταστάθηκε στα ανάκτορα, όπου και παρέμεινε χωρίς να εμφανίζεται. Είχε προηγηθεί ένα κακό όνειρο, το οποίο βέβαια ο ίδιος θεώρησε ως προδήλωση του μελλοντικού αφανισμού που επρόκειτο να βρει το σπίτι του⁴¹⁰.

⁴⁰⁶ ΓΡΗΓ. VII 11 B, 271

⁴⁰⁷ ΓΡΗΓ. VIII 5 H, 309-310

⁴⁰⁸ ΓΡΗΓ. VIII 5 A, 303

⁴⁰⁹ ΓΡΗΓ. VIII 6 B, 314

⁴¹⁰ ΓΡΗΓ. IX 5 B, 411-413.

Πράγματι, την ημέρα που ο Νέος μπήκε στην Κωνσταντινούπολη, το σπίτι που λεηλατήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς ήταν αυτό του Μετοχίτη⁴¹¹. Καλώς ή κακώς θεωρήθηκε υπεύθυνος για όλες τις αποτυχίες του Ανδρόνικου Β΄ και χρησίμευσε ως αποδιοπομπαίος τράγος. Ο Γρηγοράς μας μεταφέρει τη διάχυτη αίσθηση που υπήρχε πως «πενήτων ἦν αἵματά τε δάκρυα τά τοιαῦτα χρήματα, συνεισφερόμενά τε καί χορηγούμενα παρ' οἷς ἐπετέτραπτο πόλεων τε καί χωρῶν διοικήσεις Ῥωμαϊκῶν. ἴν' ἐκείνων μὲν ἀπηνῶς χρωμένων τοῖς τάλαιπῶροις Ῥωμαίοις, οἷά τισιν ὠνητοῖς ἀνδραπόδοις, αὐτός ἐπιτειχίζη τούτοις τήν ἐν βασιλέα καταφυγὴν καί μένη τό μέγα τοῦτο δεινόν ἀνεκδίκητον πανταχόθεν. ὅθεν ὁ τῆς δίκης ὀφθαλμός οὐκ εἰς τέλος κεκοίμηται, ἀλλά διανέστη καί τήν προσήκουσαν ὀψέ καί μόλις ἐπήνεγκε κόλασιν»⁴¹². Και όσο και αν οι αντιδράσεις του ὄχλου ήταν υπερβολικές και ακραίες, φαίνεται πως ο Θεόδωρος Μετοχίτης, αν και άνθρωπος υψηλών αρχών και ειδικός στην ηθική φιλοσοφία, χρησιμοποίησε τη θέση του *μεγάλου λογοθέτη* για να προσθέσει περισσότερα στην περιουσία του, εμπορευόμενος την πώληση αξιωμάτων⁴¹³. Η πολιτική δύναμη που είχε ενοχλούσε όμως και ανθρώπους της τάξης του, όπως φαίνεται από τα αιτήματα που εξέφρασαν και τους ὀρους που ἔθεσαν κάποιοι συγκλητικοί στο Νέο, προκειμένου να τον βοηθήσουν και να του παραδώσουν την πόλη. Ζήτησαν δηλ. «τῆς τε ὑπηρεσίας ἐφ' ἣν νῦν τελεῖ τόν μέγα ἀποστῆσαι λογοθέτην τόν Μετοχίτην καί διά βίου παντός δι' ὀργῆς ἔχειν καί συγγνώμην μηδέποτε παρασχεῖν»⁴¹⁴.

Μετά την εκθρόνιση του Ανδρόνικου Β΄ ο Θεόδωρος Μετοχίτης εξορίστηκε στο Διδυμότειχο⁴¹⁵, αφού πρώτα η περιουσία του δημεύτηκε ο ίδιος δε υπέστη «φαύλων ἀνθρώπων ἐλέγχους καί λοιδωρίας»⁴¹⁶. Μετά την επάνοδό του στην Κωνσταντινούπολη⁴¹⁷ αποσύρθηκε στη Μονή της Χώρας⁴¹⁸, την οποία είχε αναστηλώσει μέχρι το 1321, όπου ἔγινε μοναχός με το ὄνομα Θεόληπτος. Πέθανε το Μάρτιο του 1332 ο δε επικήδειος λόγος του συντάχτηκε και διαβάστηκε από το Γρηγορά⁴¹⁹. Ο Nicol σχολιάζει πως πέθανε πιθανόν μετανιωμένος για την τάση του να μαζεύει χρήματα, τα οποία βέβαια ξόδευε ὄχι μόνο στο οικοδόμημα

⁴¹¹ Ο Μετοχίτης μιλά σε ένα ποίημά του (αρ. 19) για το σπίτι του. Βλ. την έκδοση από τον J.M. Featherstone, ὄπ.π. σσ. 112-131, ἰδ. σσ. 118. 115-123.239. Βλ. επίσης και C.N. Constantinides, "Byzantine Gardens and Horticulture in the Late Byzantine Period, 1204-1453". The secular sources, στο *Byzantine Garden Culture*, ed. A. Littlewood et al., Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 2002, σσ. 87-103, ἰδ. σσ. 97-99

⁴¹² ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Η, 426

⁴¹³ Πρβλ. D. NICOL, ὄπ.π., σελ. 292

⁴¹⁴ ΚΑΝΤ. Ι 57, 292

⁴¹⁵ ΓΡΗΓ. ΙΧ 7 Β, 428

⁴¹⁶ ΓΡΗΓ. ΙΧ 8 Β, 431

⁴¹⁷ ΓΡΗΓ. ΙΧ 10 Α, 439

⁴¹⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 13 Γ, 458-459

⁴¹⁹ ΓΡΗΓ. Χ 2 Α, 474

και στη διακόσμηση της μονής του, αλλά και συλλέγοντας χειρόγραφα, ώστε να την καταστήσει κέντρο μαθήσεως⁴²⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ: ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΟΥ.

α) Η σύνθεση της βυζαντινής κοινωνίας στην Ύστερη Βυζαντινή Εποχή

Πριν επιχειρήσουμε την περιγραφή και την ερμηνεία της στάσης των κοινωνικών τάξεων στον εμφύλιο και προκειμένου η περιγραφή αυτή να είναι πιο σαφής, είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στη σύνθεση της βυζαντινής κοινωνίας (αστικής και αγροτικής), κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Κατά την περίοδο αυτή λοιπόν γίνεται εμφανέστατη στις πηγές η διάκριση των πολιτών σε τάξεις. Ξεχωρίζουν οι *ἄριστοι* ή αυτοί που αποτελούν την πρώτη μοίρα (αλλού αναφέρονται ως «οἱ ἐν τέλει» ή «οἱ μάλιστα ἐν λόγῳ», ακόμη και με τον παλαιότερο όρο, που δεν είναι πια συχνά σε χρήση κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες, «οἱ δυνατοί»⁴²¹). Ακολουθούν *οἱ μέσοι*, δηλαδή αυτοί που αποτελούν τη δεύτερη μοίρα και τέλος έρχεται το πλήθος, που σχηματίζει την Τρίτη μοίρα, δηλαδή την Τρίτη τάξη, η οποία περιλαμβάνει τους φτωχότερους από τους πολίτες. Οι μέσοι και το πλήθος των ανέργων ή ευκαιριακά εργαζομένων πολιτών αναφέρονται συχνά μαζί στις πηγές και στην περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για το *δήμο*. Δηλαδή ο δήμος περιλαμβάνει όλους τους κατοίκους μιας πόλης εκτός από τους αρίστους⁴²². Η παραπάνω διάκριση γίνεται βέβαια με καθαρά οικονομικά κριτήρια. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι ευγενείς, οι φεουδάρχες (πλούσιοι γαιοκτήμονες, οι οποίοι κατέχουν μεγάλες εκτάσεις γης, δε ζουν όμως στα κτήματά τους, αλλά στην Κωνσταντινούπολη ή σε κάποια από τις σημαντικές πόλεις του Κράτους), και οι ανώτεροι κληρικοί. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι μικρότεροι ιδιοκτήτες γης, αλλά και οι επαγγελματίες κάθε πόλης (αστοί⁴²³), ενώ στο πλήθος συγκαταλέγονται οι ακτήμονες, οι άνεργοι

⁴²⁰ D. NICOL, *όπ.π.*, σελ. 258

⁴²¹ KANT. III 38, 233/ III 41, 249/ IV 19, 127. ΓΡΗΓ. XIII 10 ΣΤ, 675. ΔΗΜ. ΚΥΔΩΝΗΣ, *Μονωδία ἐπί τοῖς ἐν Θεσσαλονίκη πεσοῦσι*, PG. 109. 644

⁴²² ΓΡΗΓ. XIII 10 Δ, 674. Βλ. ενδεικτικά και ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, *Βίος Ἁγίου Σάββα*, 3. 33-46

⁴²³ Όσοι από αυτούς ήταν μεγαλοβιοτέχνες ή μεγαλέμποροι αγόραζαν τίτλους και αξιώματα και περνούσαν στην ανώτερη τάξη. Οι πηγές αναφέρουν αστούς που αγόρασαν με τον πλούτο τους

και οι ευκαιριακά εργαζόμενοι. Από προηγούμενους αιώνες οι εντελώς φτωχοί, άποροι και άστεγοι συγκεντρώνονταν στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας και ειδικότερα στην Κωνσταντινούπολη, αναζητώντας κυρίως ασφάλεια. Όλοι αυτοί αποτέλεσαν ένα άνεργο και άβουλο σύνολο, το οποίο μπορούσε να παρασυρθεί εύκολα από δημαγωγούς και να προκαλέσει ταραχές⁴²⁴.

Στην ύπαιθρο συναντάμε τους μεγάλους γαιοκτήμονες, τους μικρούς ελεύθερους καλλιεργητές της γης, τους παροίκους και τους δούλους. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που απασχόλησε το Βυζαντινό Κράτος σε όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης ιστορίας του ήταν η συνεχής τάση για την αύξηση της ιδιοκτησίας της γης. Σε παλαιότερες περιόδους η προσπάθεια των μεγαλογαιοκτημόνων να μεγαλώσουν όλο και περισσότερο τα κτήματά τους βρήκε αντιμέτωπη τη βυζαντινή κυβέρνηση, η οποία νωρίς συνειδητοποίησε πόσο επικίνδυνοι μπορούσαν να αποβούν αυτοί όχι μόνο για τους μικρούς ελεύθερους γεωργούς αλλά και για το ίδιο το κράτος. Έτσι οι βυζαντινές κυβερνήσεις, με αρκετές εξαιρέσεις βέβαια, προσπάθησαν, και πολλές φορές κατόρθωσαν να παίξουν ρόλο διαιτητή στον ανταγωνισμό ανάμεσα στους μεγάλους γαιοκτήμονες και τους μικρούς ελεύθερους καλλιεργητές της γης. Η κατάσταση όμως που παρουσιάζουν οι πηγές της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου είναι πολύ διαφορετική από αυτήν που επικρατούσε στη Μέση Βυζαντινή περίοδο. Ήδη από τον 11^ο αιώνα, όταν η πολιτική αριστοκρατία ανέβηκε στο θρόνο, οι αυτοκράτορες έπαψαν να παίζουν το ρόλο του διαιτητή ανάμεσα στους μεγάλους γαιοκτήμονες και τους μικρούς ελεύθερους καλλιεργητές, οι οποίοι εγκαταλείπονται στην τύχη τους και σιγά σιγά αρχίζουν να καταστρέφονται οικονομικά και να λιγοστεύουν. Το κράτος χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο αυτή την εποχή μισθοφορικά στρατεύματα και δεν ενδιαφέρεται για την τύχη των μικρών ελεύθερων γεωργών που θα μπορούσαν να επανδρώσουν το στρατό, όπως γινόταν παλιότερα. Παρ' όλα αυτά, σε απομονωμένες και κυρίως ημιορεινές περιοχές ελεύθεροι μικροκαλλιεργητές, οι ελεύθεροι γεωργοί δεν έλειψαν εντελώς ούτε στα ύστερα βυζαντινά χρόνια και πένητες αναφέρονται από τις πηγές ως τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες από συγγραφείς όπως ο Θεοφύλακτος Αχρίδας (11^{ος} -12^{ος} αι.)⁴²⁵ ή ο

τίτλους: «Τούτου Βατάτζη, δηλαδή Ίωάννου, ὅς καί αὐτός ἀσήμου γένους ὑπάρχων πλούσιος ἐξ ἀπογραφικῶν ἐγεγόνει ἐμποριῶν..ἄρτι δέ καί τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιτροπείαν χρήμασι μακροῖς ὀνησάμενος, πρό τῆς βασιλίδος ἐκέϊσε πέμπεται Ἄννης», ΓΡΗΓ. XIV 11 A, 741

⁴²⁴ Αυτό φάνηκε και στον πρώτο εμφύλιο αλλά και σε άλλες περιπτώσεις αργότερα. Βλ. KANT. IV 38, 279. ΓΡΗΓ. III 225 κ.εξ. όπου περιγράφεται η κατάσταση που επικράτησε στην Κωνσταντινούπολη μετά την κατάληψη της Καλλίπολης από τους Οθωμανούς. Πρβλ. ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, *Βίος Αγίου Σάββα* 3. 33 κ.ε., όπου συγκεκριμένα γίνεται λόγος για την επανάσταση των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη

⁴²⁵ P.GAUTIER, *Theophylacte d' Achrida, Letters* (CFHB XV ½) Thessalonique 1986.

Δημήτριος Κυδώνης (14^{ος} αι.)⁴²⁶, οι οποίοι δεν παύουν να στιγματίζουν στους λόγους και τις επιστολές τους τη βαριά μοίρα των κατοίκων της υπαίθρου. Ο αριθμός τους όμως και ο ρόλος τους ήταν πολύ μειωμένος⁴²⁷.

Η μεγάλη μάζα των κατοίκων της υπαίθρου ανήκε σε αυτό που γενικά ονομάζεται εξαρτημένη εργατική δύναμη και ήταν μια ιδιαίτερη κατηγορία ανθρώπων μεταξύ ελευθέρων και δούλων που αποτελούνταν από όλους τους καλλιεργητές των εκτεταμένων κτημάτων που ανήκαν στους μεγαλογαιοκτήμονες. Ήδη από τον 6^ο αι. είχε γενικευτεί ο όρος «πάροικοι» για κάθε είδους εξαρτημένους καλλιεργητές⁴²⁸. Η κατάστασή τους λίγο διέφερε από αυτή των δούλων, αλλά θεωρούνταν δούλοι ως προς τη γη και όχι ως προς το γαιοκτήμονα. Πολλοί από αυτούς λοιπόν ζούσαν κάτω από δύσκολες συνθήκες. Εκτός από το ότι ήταν υποχρωμένοι να καλλιεργούν το ορισμένο κομμάτι που τους δόθηκε, ήταν αναγκασμένοι να προσφέρουν και πρόσθετες υπηρεσίες στον ιδιοκτήτη της γης και στο κράτος, τις γνωστές ως «άγγαραιές»⁴²⁹. Κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο η αναλογία των παροίκων σε σχέση με τους ελεύθερους γεωργούς μεγαλώνει, αφού-όπως αναφέρθηκε-το κράτος παύει να προσπαθεί να ελέγξει τις τάσεις αύξησης της μεγάλης ιδιοκτησίας και πολλοί πρώην ελεύθεροι μικροκαλλιεργητές καταλήγουν πάροικοι κάτω από την πίεση των φοροεισπρακτόρων και τις απειλές των «τοκιζόντων»⁴³⁰. Όλοι αυτοί δούλευαν σκληρά και αγωνίζονταν να επιβιώσουν σε μια εποχή μεγάλων εσωτερικών ταραχών και εξωτερικών αναστατώσεων.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ως ιδιαίτερη κατηγορία μεγάλης ιδιοκτησίας και η *πρόνοια*, η οποία συνίστατο στην παραχώρηση των φόρων μιας περιοχής από τον αυτοκράτορα προς τον *προνοιάριο*, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του στο κράτος, χρησιμοποιήθηκε δε ευρύτατα με μεγάλες ποικιλίες, ως προς την έκταση της παραχωρούμενης γης, από το αποκαταστημένο στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1261 κράτος των Παλαιολόγων⁴³¹.

⁴²⁶ R.J. LOENERZ, *Demetrius Cydones, Correspondance*, I-II (Studie Testi 186, 208) Citta del Vaticano, 1956, 1960.

⁴²⁷ Βλ. Ι.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος, Κρατική οργάνωση και κοινωνική δομή*, Αθήνα 1983, σελ. 146.

⁴²⁸ Βλ. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 443-446

⁴²⁹ Βλ. Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, "Η αγγαρεία στο Βυζάντιο", *Βυζαντινά* 11 (1982) 21-54.

⁴³⁰ Για τους παροίκους βλ. OXFORD DICTIONARY OF BYZANTIUM, III. 1589, Ι ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Λεξικό Βυζαντινής Ορολογίας* Α' σελ. 196-197, Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, 441-443, Α. ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην Ύστερη Βυζαντινή Εποχή*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σελ. 26 και σσ. 192-293, Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, *Αγροτική και Αστική οικονομία στο Βυζαντινό Κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σελ.38-44

⁴³¹ OXFORD DICTIONARY OF BYZANTIUM III 1734, ΤΡ. ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, *Ο βυζαντινός θεσμός της πρόνοιας* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1990

β) Η στάση των κοινωνικών τάξεων στον εμφύλιο

Αμέσως μόλις ξέσπασε η σύγκρουση έγινε φανερό ότι εύκολα ο Νέος θα έβρισκε πολλούς υποστηρικτές. Οι λόγοι της ευκολίας με την οποία προσχωρούσαν σ' αυτόν σχετίζονται με τη γενικότερη δυσαρέσκεια που υπήρχε λόγω της πολιτικής του Ανδρόνικου Β'⁴³². Τις εσωτερικές δυσχέρειες και τη διογκούμενη δυσαρέσκεια των μαζών για τους φόρους ήταν πολύ εύκολο να εκμεταλλευτούν οι ηγέτες της εξέγερσης προκειμένου να ικανοποιήσουν τους δικούς τους στόχους.

Ερευνώντας τη σύνθεση της ομάδας των υποστηρικτών του νεαρού Ανδρόνικου θα παρατηρήσουμε αμέσως ότι είχε οπαδούς απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα. Απ' την αρχή ο Καντακουζηνός, θέλοντας να τονίσει τον ενθουσιασμό με τον οποίο περιέβαλαν το Νέο, αναφέρει πως «οὐ μόνον ἐκ Βυζαντίου καί τῆς συγκλήτου καί τῆς στρατιᾶς ὁσημέραι πολλοί πρὸς τὸν νέον Ἀνδρόνικον ἠὺτομόλουν, ἀλλὰ καί τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τε καί πόλεων τῶν ὑπηκόων Ῥωμαίοις συνέρρεον»⁴³³.

Ευγενείς και φεουδάρχες

Πρωταγωνιστές της εξέγερσης ήταν οι νέοι ευγενείς, οι οποίοι πρόθυμα συντάχτηκαν με το νεαρό Ανδρόνικο καθώς αδημονούσαν να αποκτήσουν πλούτη και εξουσία και ενοχλούνταν από το υπερβολικά μεγάλο χρονικό διάστημα της παραμονής του Ανδρόνικου Β' στην εξουσία και την «ιερατική» του ακαμψία⁴³⁴. Η ευκολία με την οποία κινήθηκαν, οργανώθηκαν και πέτυχαν, θα πρέπει να αναζητηθεί στην εσωτερική κατάσταση του κράτους, τις δυσχέρειες του οποίου εκμεταλλεύτηκαν για να επωφεληθούν οι ίδιοι και να ικανοποιήσουν τους στόχους τους. Και παρά το γεγονός πως ο Γρηγοράς και ο Καντακουζηνός εκφράζουν διαφορετικές απόψεις για το ποιος φέρει την ευθύνη για την αναστάτωση, υπάρχει και στους δύο η αίσθηση πως τελικά το βάρος φέρουν περισσότερο άτομα του περιβάλλοντος των δύο αντιπάλων και όχι τόσο οι δύο πρωταγωνιστές, οι οποίοι αρκετές φορές δείχνουν ένα φιλειρηνικό πρόσωπο.

Τα κίνητρά τους ήταν σαφή: η απόκτηση «χρημάτων, κτημάτων και τιμῶν»⁴³⁵. Βέβαια η παρουσία ενός μη ευγενούς-του Απόκαυκου-στην ηγετική ομάδα δε μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε την εξέγερση ως πολιτική συμμαχία ισχυρών νέων ευγενών. Από την κορυφή της δηλ. φαίνεται ότι η ομάδα των υποστηρικτών είναι ανομοιογενής. Εξασφαλίζουν ωστόσο, απ' την αρχή «ὕποσχέσεις ...ἐγγράφους...μεθ'

⁴³² Βλ. στην Εισαγωγή

⁴³³ ΚΑΝΤ. I 19, 93

⁴³⁴ ΓΡΗΓ. VIII 1 Β, 284, IX 1 Α, 390

⁴³⁵ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ε-ΣΤ, 299-301

ὄρκων»⁴³⁶ τις οποίες βλέπουμε να επαναλαμβάνονται πολλές φορές στη συνέχεια⁴³⁷.

Οι προθέσεις των ευγενών για εξασφάλιση χρημάτων και εξουσίας εκδηλώνονται με το ξέσπασμα της σύγκρουσης. Αμέσως δηλ. μόλις συνήψαν την ένορκη μυστική συμφωνία (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1320) και αφού δωροδόκησαν τους κύκλους του παλατιού, εξαγόρασαν την επιτροπεία περιοχών της Θράκης, συγκρότησαν στρατεύματα, άρχισαν να εξοπλίζονται, να στρατολογούν ανέργους και απόμαχους και να τοποθετούν δικούς τους και έμπιστους ανθρώπους ως φύλακες στις πόλεις⁴³⁸. Οι κινήσεις αυτές αποτελούν μια τρανή απόδειξη πως μόνο αυθόρμητη αντίδραση υπέρ ενός αδικημένου πρίγκιπα δεν ήταν όλη αυτή η κινητοποίηση. Αποτελούσε αντίθετα μοναδική ευκαιρία για ικανοποίηση συμφερόντων.

Κοντά στο νέο Ανδρόνικο βρέθηκαν και οι γαιοκτήμονες των επαρχιών που θίγονταν από την πολιτική του παππού του. Η επιβολή νέων φόρων⁴³⁹, οι οποίοι βάρυναν τις *πρόνοιες*, επηρέαζε αρνητικά γαιοκτήμονες και χωρικούς. Και αυτό γιατί οι φόροι βάρυναν μεν τους χωρικούς, όπως τονίζει ο Παχυμέρης⁴⁴⁰ και ο Καντακουζηνός⁴⁴¹, καταβάλλονταν όμως από τους γαιοκτήμονες. Ελάττωση λοιπόν των φόρων θα σήμαινε ελάττωση των υποχρεώσεων των τελευταίων. Και με δεδομένο ότι ο Νέος υποσχόταν φοροαπαλλαγές αντιλαμβανόμαστε τους λόγους που βρήκε και τους *προνοιάριους* υποστηρικτές⁴⁴².

Γενικά ο Ανδρόνικος Β΄ ακολουθούσε ιδίως κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες της βασιλείας του φιλομοναστική πολιτική και παράλληλη πολιτική περιορισμού των κληρονομικών *προνοιών* και των *εξκουσιών*. Για το λόγο αυτό οι *προνοιάριοι*, όπως και οι υπόλοιποι γαιοκτήμονες έστρεφαν τις ελπίδες τους στο Νέο. Θεωρούσαν το γηραιό υπεύθυνο για τη σταδιακή στρατιωτική και ναυτική αποδυνάμωση του κράτους, το οποίο από τις αρχές του 14^{ου} αι. στηριζόταν στο γενουατικό στόλο, που κυριαρχούσε στις βυζαντινές θάλασσες και στους ξένους μισθοφόρους για την άμυνα, και για τη συνακόλουθη απώλεια επαρχιών και γαιών που καταλαμβάνονταν από

⁴³⁶ ΓΡΗΓ. VIII 4 ΣΤ, 301

⁴³⁷ ΓΡΗΓ. VIII 11 Ε, 355- IX 2 Γ, 402-403

⁴³⁸ ΓΡΗΓ. VIII 4 Ζ, 302.

⁴³⁹ Έγινε επανειλημμένα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ανδρόνικου Β΄: το 1283, 1304(σιτόκριθον), 1321.

⁴⁴⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, I 68-69

⁴⁴¹ ΚΑΝΤ. I 28, 137

⁴⁴² Χαρακτηριστικό της έντασης στις σχέσεις Ανδρόνικου Β΄ και *προνοιαρίων* είναι και το ότι παρά τα κατά το 1298 (Σεπτέμβριος) και 1302-1303 αποφασισθέντα μεταρρυθμιστικά μέτρα του Ανδρόνικου Β΄ υπέρ των μικροϊδιοκτητών-στρατιωτών της Μ.Ασίας εις βάρος των μεγάλων *προνοιαρίων*, των μονών και των εκκλησιών, αυτά δεν εφαρμόστηκαν λόγω της ισχυρής αντίδρασης όσων θίγονταν. Βλ. ΛΑΙΟΥ, *Constantinople*, όπ.π. σελ.87-89, 118-121

τους γείτονες καθώς αυτοί δεν ικανοποιούνταν από τις πολλαπλές χορηγίες⁴⁴³.

Αστοί και πλήθος

Συγκεκριμένα στοιχεία για τις τάσεις, τις διαθέσεις αλλά και τις αντιδράσεις των αστών στον εμφύλιο μπορούμε να αντλήσουμε από τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά τη δεύτερη φάση του εμφυλίου. Παρατηρούμε δηλαδή πως εκεί υπήρχε εστία αντίδρασης απέναντι στην αυτοκρατορική πολιτική και προσπάθειες κατευνασμού των πνευμάτων από την πλευρά της κυβέρνησης. Η ευκολία βέβαια με την οποία οι Θεσσαλονικείς ξεσηκώνονται εναντίον της κυβέρνησης και του Δεσπότη Κωνσταντίνου⁴⁴⁴ ίσως θα πρέπει να υπαχθεί στη γενικότερη τάση για αυτονόμηση των πόλεων που υπήρχε στα τελευταία χρόνια της ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας⁴⁴⁵.

Αυτό σε συνδυασμό με το ότι η Θεσσαλονίκη ήταν μια σημαντική πόλη, η δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας με έντονη εμποροβιοτεχνική ανάπτυξη⁴⁴⁶, έκανε ασφαλώς το λαό της απαιτητικό

⁴⁴³ ΓΡΗΓ. VIII 6 Ε, 317

⁴⁴⁴ Βλ. κεφάλαιο πρώτο, σσ. 55-57.

⁴⁴⁵ Στην Ύστερη Βυζαντινή περίοδο, που η κεντρική εξουσία εξασθενεί, υπάρχει αυτονόμηση των πόλεων σε μεγάλο βαθμό. Επικεφαλής των πόλεων ήταν οι *κεφαλατικέυοντες*, ενώ ο χώρος της εξουσίας τους ονομαζόταν *κεφαλατίκιον*. Οι άρχοντες αυτοί στέλλονταν συνήθως από την πρωτεύουσα και είχαν την κύρια ευθύνη για την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση, καθώς και για τα οικονομικά ζητήματα της πόλης και της γύρω περιοχής. Παράλληλα εξακολουθούσε να είναι σημαντικός ο ρόλος των εκκλησιαστικών αρχών, ενώ σε κάποιες από τις πόλεις, όπως στη Θεσσαλονίκη γίνονταν εκλογές για τοπικά συμβούλια. Βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, ΣΤ΄ σελ. 642-43 ένταγμα κεφαλατικού, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΔΩΝΗΣ, *Έπιστολές*, αρ. 68. 21-22, Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, *Η Βαλκανική Επαρχία*, σελ. 101, 110, 111, 117, 118.

Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως στο χώρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, στους τελευταίους αυτούς αιώνες της ύπαρξής της, οι πόλεις έγιναν εντελώς αυτόνομες. Παρά τις αναταραχές δηλαδή που σημειώθηκαν το 14^ο αι. (Αδριανούπολη, Θεσσαλονίκη, Λάρισα) καμιά δεν κατόρθωσε να διατηρήσει την ανεξαρτησία της για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κάτω από μια αυστηρά συγκεντρωτική κεντρική εξουσία και μια παράδοση συνοχής και ενότητας του κράτους, που διατηρήθηκε ακόμη και τα εντελώς τελευταία χρόνια, οι βυζαντινές πόλεις είχαν περιορισμένες ευκαιρίες και δυνατότητες για πλήρη αυτονόμηση. Θα λέγαμε μάλιστα πως η παραχώρηση προνομίων από τον Ανδρόνικο Β΄ στην πόλη των Ιωαννίνων στα 1319 και 1321 [F. MIKLOSISH- J. MULLER, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, τ. V, 77-84, Vindobonae 1887. ΕΛ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, “Εφήμερες απόπειρες για αυτοδιοίκηση στις ελληνικές πόλεις κατά το ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνα”, *ΑΡΙΑΔΝΗ* (Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης) 5 (1989) 347-358] δείχνει έντονα την ανάγκη επιβεβαίωσης οποιωνδήποτε ελευθεριών από την κεντρική κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, ακόμη και για πόλεις που ανήκαν ουσιαστικά στην ηγεμονία της Ηπείρου και για μικρά διαστήματα αποτέλεσαν τμήμα του κράτους των Παλαιολόγων. Ανάλογα προνόμια και εξαιρέσεις είχαν αποκτήσει, το 1316, και οι πολίτες και οι έμποροι της Μονεμβασιάς (Χρυσόβουλλο του 1316 για τη Μονεμβασιά : F.MIKLOSISH-J.MULLER, *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, V, 165-168. Πρβλ. Α.ΛΑΙΟΥ, *Constantinople*, σσ. 256-257 και 259-260). Ο D. NICOL βέβαια, γράφει πως αυτή η παραχώρηση αποτελούσε, κατά μια έννοια, μια παραδοχή ήττας, αφού ο Ανδρόνικος Β΄, ο οποίος είχε εμποδίσει την πρόταση της γυναίκας του για διαίρεση της αυτοκρατορίας, παραδεχόταν τώρα ότι ο μόνος τρόπος για να διατηρήσει ενωμένα τα τμήματα αυτής της αυτοκρατορίας ήταν η παροχή ενός μέτρου αυτοκυβέρνησης στις πόλεις του. Βλ. D. NICOL, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, όπ.π., σελ. 122.

⁴⁴⁶ Από τότε που το εμπόριο και η ναυτιλία έπεσαν στα χέρια των Βενετών και των Γενουατών, η Κωνσταντινούπολη έπαψε να είναι το κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου ενώ ευνοήθηκε πολύ η

και δυναμικό απέναντι στην πρωτεύουσα. Λόγω του ότι η αστική τάξη ήταν ισχυρή και υπήρχαν πολλοί εργαζόμενοι σε συντεχνίες, ευνοούνταν κινήσεις και αντιδράσεις απέναντι στα συντηρητικά στοιχεία, όπως θα ήταν γι' αυτούς ο διοικητής τους, αφού αυτός ήταν ο αντιπρόσωπος της κεντρικής κυβέρνησης. Το κλίμα λοιπόν ευνοούσε οτιδήποτε καινούριο που φυσικά ήλπιζαν ότι θα φέρει ο Νέος, αν γινόταν αυτοκράτορας.

Η έντονη αντίδραση των αστών και των λαϊκών στρωμάτων εξηγείται από το ότι, όπως και στην υπόλοιπη επαρχία, έτσι και στην πόλη αλλά και στην αγροτική περιοχή της Θεσσαλονίκης είχε σημειωθεί πολύ μεγάλη κρίση που έφερε σε απόγνωση τα μεγάλα στρώματα του πληθυσμού. Υπήρχε δυσαρέσκεια απέναντι στους κυβερνητικούς υπαλλήλους, τους τοκογλύφους και την αισχροκέρδειά τους. Ο Νικηφόρος Χούμνος μάλιστα, έχοντας υπόψη του την τραγική κατάσταση του λαού, τις αδικίες και τις καταπιέσεις, έγραφε στο Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγο στα 1319-1320, πως πρέπει να σταματήσει το κακό, οι βαρβαρότητες και οι αδικίες γιατί θα φέρουν μεγάλο κακό⁴⁴⁷. Ο ίδιος στιγματίζει και τη δικαστική παραλυσία. Οι φτωχοί, λέει, σε κάποιο του λόγου, δε βρίσκουν το δίκιο τους στα δικαστήρια. Οι ισχυροί κάνουν ό,τι θέλουν. Οι δικαστές εξαγοράζονται και πουλούν τη συνείδησή τους, ενώ οι δικηγόροι είναι απατεώνες⁴⁴⁸.

Ο Δημήτριος Κυδώνης διαμαρτύρεται και αυτός για την απληστία και την αισχροκέρδεια των δυνατών και τους συμβουλεύει να είναι ανθρωπινότεροι⁴⁴⁹. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε και στην Ποτίδαια της Χαλκιδικής, στις Φερές της Θράκης, στην Αδριανούπολη και στην Ηράκλεια⁴⁵⁰.

Καταλαβαίνουμε από τα προηγούμενα τους λόγους που οι κάτοικοι αυτών των περιοχών στήριξαν το Νέο Ανδρόνικο. Στη Θεσσαλονίκη χρειάστηκε η αφορμή της βίαιης και ασεβούς συμπεριφοράς των απεσταλμένων του Ανδρόνικου απέναντι στην Ξένη για να εκδηλωθεί όχι απλώς η δυσαρέσκεια αλλά οι στασιαστικές διαθέσεις του λαού⁴⁵¹. Και παρόλο που η πόλη επανήλθε, βάσει της συμφωνίας, στον Ανδρόνικο Β', αντιλαμβανόμαστε ότι οι διαθέσεις του

Θεσσαλονίκη, το λιμάνι της οποίας συγκέντρωσε το εμπόριο της μακεδονικής περιοχής και του Αιγαίου

⁴⁴⁷ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΧΟΥΜΝΟΥ στα J. FR. Boissonade, *Anecdota Graeca*, τ. II, Parisiis 1874, σελ. 46

⁴⁴⁸ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΧΟΥΜΝΟΥ, "Θεσσαλονικεῦσι Συμβουλευτικός περί δικαιοσύνης", J.Fr.Boissonade, *Anecdota Graeca*, τ. II, Parisiis, 1830, σ. 137, 171-172. Βλ. και ΔΗΜ. ΚΥΔΩΝΗ, *Επιστολή στον Καβάσιλα*, Boissonade σ. 312 και ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΛΕΜΜΥΔΗ, *Λόγος ὅποιον δεῖ εἶναι τον βασιλέα*, Πατρ. Migne, τ. 142, 672.

⁴⁴⁹ Πατρ. Migne τ. 154, 1216. Για την κατάσταση στα χρόνια αυτά βλ. και τα όσα λέει ο ΘΩΜΑΣ ΜΑΓΙΣΤΡΟΣ στον Πατριάρχη Νήφωνα και στο Μέγα Λογοθέτη (Πατρ. Migne, τ. 145, στηλ. 393-399 και 533-536, 409), Triantafyllis et Grapputo : *Ελληνικά Ανέκδοτα* (Βενετία 1874), 45-46.

⁴⁵⁰ ΔΗΜ. ΚΥΔΩΝΗ, Πατρ. Migne 154, 1213.

⁴⁵¹ Βλ. κεφάλαιο πρώτο, σσ. 54-55.

λαού ήταν ακόμα ευνοϊκές προς το Νέο, αφού και στην τρίτη φάση του εμφυλίου του παρέδωσαν την πόλη.

Γενικά οι λαϊκές τάξεις στήριζαν το Νέο Ανδρόνικο καθώς ήταν αγανακτισμένες και συχνά διαμαρτύρονταν λόγω της ανόδου των τιμών, της υποτίμησης του νομίσματος και της καταστροφής του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, η οποία οδήγησε στην επικράτηση ξένων εμπόρων και ξένων νομισμάτων στην αυτοκρατορία και στην επιβολή κλειστής οικονομίας στηριζόμενης στη γη και τις συναλλαγές σε είδος⁴⁵². Δικαιολογημένα λοιπόν συντάχτηκαν με το Νέο, αφού αυτός υποσχόταν φοροαπαλλαγή.

Πράγματι, αμέσως μετά το ξέσπασμα της σύγκρουσης, οι σύντροφοι του Νέου πρόσφεραν φορολογική ατέλεια στις πόλεις και τα χωριά της Θράκης κατορθώνοντας να τους μετατρέψουν σε πειθήνια όργανά τους⁴⁵³. Αλλά ακόμα και στην τελευταία φάση της σύγκρουσης ο νέος Ανδρόνικος, προσπαθώντας να εξασφαλίσει υποστήριξη απ' αυτές τις τάξεις «ἔπεμπε διατάγματα λάθρα πανταχῆ θαλάττης τε καὶ γῆς ἔν τε Βυζαντίω καὶ Θεσσαλονίκῃ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ νήσοις ἐπαγγελλόμενα τοῖς δήμοις ἀτέλειαν καὶ φόρων ἔλευθερίαν»⁴⁵⁴.

Ο Γρηγοράς υποστηρίζει ότι όλα ήταν μεθοδευμένα απ' τους ηγέτες της εξέγερσης, προκειμένου οι επαναστάτες να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των λαϊκών τάξεων. Ο Καντακουζηνός, αντίθετα, επειδή παρουσιάζει τη σύγκρουση κυρίως σαν αυθόρμητη αντίδραση υπέρ ενός αδικημένου νέου, δεν αναφέρει αρχικά τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την προσέγγιση των λαϊκών τάξεων δίνοντας την εντύπωση ότι δεν ήταν και τόσο απαραίτητα αυτά. Αμέσως, ωστόσο, φαίνεται πως οι οπαδοί του είναι ανεξέλεγκτοι στην προσπάθειά τους για την απόκτηση χρημάτων που είχαν στερηθεί, αφού «ἐγένοντο...ἀρπαγαὶ καὶ φθοραὶ πραγμάτων...τούς τε πρᾶττοντας τούς δημοσίους φόρους ἀπεστέρησαν τῶν ὄντων οἱ προστυχόντες...»⁴⁵⁵. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι λαϊκές τάξεις υποστήριζαν το Νέο ελπίζοντας σε βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης. Στη συνέχεια οι αναφορές του Καντακουζηνού είναι σαφείς: ο Ανδρόνικος κέρδιζε οπαδούς «χρήμασι καὶ τιμαῖς καὶ δωρεαῖς ἄλλαις ἀμειβόμενος τούς προσιόντας πρὸς ἑαυτὸν καὶ τούς μὴ βουλομένους πρότερον ἄν ἐφελκύσαι»⁴⁵⁶. Η τακτική αυτή συνεχίστηκε στη δεύτερη φάση του εμφυλίου καθώς τους παρείχε χρήματα και ετήσιες προσόδους⁴⁵⁷ προκειμένου να διατηρήσει την υποστήριξή τους.

⁴⁵² ΓΡΗΓ. VIII 1 B, 284-285 -VIII 6 Z, 319- IX 1 A, 390 - IX 1 I, 397- IX 2 B, 399.

KANT. I 19, 93- I 21, 104- I 24, 119- I 24, 121

⁴⁵³ ΓΡΗΓ. VIII 6 Z, 319

⁴⁵⁴ ΓΡΗΓ. IX 1 I, 397

⁴⁵⁵ KANT. I 19, 93

⁴⁵⁶ KANT. I 21, 104

⁴⁵⁷ KANT. I 24, 119

Συνοψίζοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι υπήρχε μια ανομοιογένεια στους κόλπους των υποστηρικτών του Νέου Ανδρόνικου, η οποία δεν ήταν εύκολο να καλυφθεί και να υπερκεραστεί απ' τα κοινά μεταξύ των αντιμαχόμενων μερίδων συμφέροντα και οδήγησε αμέσως σε διάσταση. Πράγματι, μια μερίδα η οποία συνέπιπτε περίπου με την ανώτερη ηγετική τάξη των ευγενών έτρεφε μια περιφρόνηση προς τις κατώτερες τάξεις, τις οποίες βέβαια χρησιμοποίησαν. Από την πρώτη φάση, μόλις φάνηκε πως θα κυριαρχούσε το κλίμα της λαϊκής εξέγερσης με τις συνεπαγόμενες λεηλασίες και αρπαγές του οπλισμένου λαού της Θράκης, προκλήθηκε φανερά μια δυσαρέσκεια στο Νέο και τους συντηρητικούς συνεργάτες του. Ο Καντακουζηνός παρουσιάζει τους οπαδούς τους προκλητικούς, απειλητικούς, αγενείς, ανόητους και θρασεείς απέναντι στους πρώτους απεσταλμένους του γηραιού. Χρειάστηκε να παρέμβει ο βασιλιάς, ο οποίος απομονώθηκε από τους λαϊκούς οπαδούς του συζήτησε κατ' ιδίαν και εμπιστευτικά με τους πρέσβεις και, το κυριότερο, στο μήνυμα που έστειλε στον παππού του, διαφοροποιήθηκε από τον όχλο του οποίου την οργή, όπως τονίζει, δεν μπορούσε να καταλάβει⁴⁵⁸. Μάλιστα ο Καντακουζηνός σπεύδει να εξηγήσει ότι οι λεηλασίες δεν έγιναν από οπαδούς του Νέου και του ίδιου αλλά από τυχοδιώκτες που υποκρίνονταν τους οπαδούς των επαναστατών και απογύμνωναν τους πάντες⁴⁵⁹. Παρόλη βέβαια την ανομοιογένεια των επαναστατών, και επειδή ακριβώς οι συνθήκες που θα οδηγούσαν σε δυναμικές διεκδικήσεις και αλλαγές στην εξουσία είχαν ωριμάσει, ο εμφύλιος έληξε με την επικράτηση του Νέου και την ελπίδα να μη διαψευσθούν οι προσδοκίες όλων σχεδόν των κοινωνικών στρωμάτων που τον στήριζαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Λίγο πριν ξεσπάσει ο εμφύλιος, και συγκεκριμένα το 1319, στον πατριαρχικό θρόνο είχε ανέβει ο μοναχός Γεράσιμος. Ήταν προσωπική επιλογή του Ανδρόνικου Β' και τον επέλεξε με κριτήριο τον πειθήνιο και ήπιο χαρακτήρα του. Πολύ απλοϊκός στους τρόπους του, χωρίς κοσμική παιδεία «διά δ' άμαθίαν καί ἄλλως άπλότητα τρόπων ταῖς βασιλικαῖς ἀρεσκευαῖς πάντη προσήκων. διά γάρ τοῦτο τοιούτους οἱ βασιλεῖς ἐς τοιαύτας ἐκλέγονται τάς ἀρχάς, ἵνα τοῖς τούτων εὐχερῶς

⁴⁵⁸ KANT. I 19, 94-96

⁴⁵⁹ KANT. I 19, 93-94

ὑποκύπτωσι προστάγμασι, καθάπερ ἀνδράποδα, καί μηδενί τῶν ἀπάντων ἐναντία φρονῶσιν»⁴⁶⁰, ὅπως αναφέρει ο Γρηγοράς. Επέλεξε λοιπόν ο Ανδρόνικος ένα πειθήνιο ὄργανο πιστεύοντας ότι θα έχει ένα βέβαιο σύμμαχο και υποστηρικτή στις αποφάσεις του. Η πικρή εμπειρία του παρελθόντος δεν άφηνε περιθώρια για δυναμικούς πατριάρχες που θα του δημιουργούσαν προβλήματα.

Ωστόσο, ο ρόλος του πατριάρχη Γεράσιμου στη φυγή και το ξέσπασμα του εμφυλίου είναι, αν όχι ουσιαστικός, οπωσδήποτε χαρακτηριστικός. Όταν ο Ανδρόνικος Β΄, λίγο πριν τη φυγή του εγγονού του, υποψιάστηκε τα σχέδιά του και αποφάσισε να τον συλλάβει, εμπιστεύτηκε την απόφασή του στο Γεράσιμο, ο οποίος έσπευσε στο βασιλιά και του αποκάλυψε το μυστικό⁴⁶¹. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι ο Νέος είχε έναν σημαντικό σύμμαχο, γεγονός που έπαιξε ρόλο στην επίσπευση της εφαρμογής των σχεδίων του. Μια μέρα πριν τη φυγή, κατά το Γρηγορά⁴⁶², ή τη νύχτα της φυγής, κατά τον Καντακουζηνό⁴⁶³, ο Γεράσιμος πέθανε. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε πλήγμα για το Νέο, γιατί έχανε τη συμπαράσταση ενός προσώπου υψηλής επιρροής μέσα στην πρωτεύουσα. Αυτό επέβαλε να είναι πιο προσεκτικός στις κινήσεις του, αφού κινδύνευε με βαρύτατες ποινές σε περίπτωση που το σχέδιό του για φυγή και αποστασία αποκαλυπτόταν. Έπρεπε λοιπόν να επιταχύνει την πραγματοποίηση του σχεδίου του. Γενικά θα λέγαμε ότι ο πατριάρχης Γεράσιμος, τόσο με τις προειδοποιήσεις του όσο και με τον αιφνίδιο θάνατό του, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα-κλειδί για τις περαιτέρω εξελίξεις, αφού επισπεύσθηκε η ανταρσία και η φυγή του εγγονού.

Παρόλο που οι πράξεις πολλές φορές ταυτίζονται αποκλειστικά και μόνο με τα πρόσωπα και δεν πρέπει να οδηγούν σε γενικεύσεις, η στάση του Γεράσιμου συνάδει με τη στάση που θα κρατήσει η ηγεσία της εκκλησίας στην πορεία των γεγονότων. Εννοούμε φυσικά με αυτό όχι απλώς τη συμπαράσταση στο Νέο αλλά και την ανοιχτή σύγκρουση του Ησαΐα με τον Ανδρόνικου Β΄. Στο διάστημα από το θάνατο του Γερασίμου ως την ανάρρηση στο θρόνο του Ησαΐα⁴⁶⁴ οι αρχιερείς ήταν πειθήνια ὄργανα στα χέρια του Ανδρόνικου Β΄. Ο τελευταίος διέταξε να επιβάλουν επιτίμιο στον εγγονό του και τους συνεργάτες του, μόλις

⁴⁶⁰ ΓΡΗΓ. VIII 2 Γ, 292. Ο τύπος του αμόρφωτου κληρικού γενικά ενοχλεί το Γρηγορά. Έτσι, συχνά, όταν πρόκειται να διηγηθεί κάτι σχετικά με έναν πατριάρχη, παρατηρεί περιφρονητικά ότι ο εν λόγω κληρικός-που είναι συνήθως μοναχός-δεν έχει καμιά σχέση με τη μόρφωση και την παιδεία. Π.χ. Ιωσήφ, IV 8 Α, 107/Αθανάσιος, VI 5 Α, 180,/Νήφων VII 9 Β, 259/ Ησαΐας VIII 12 Α, 360.

Την αμάθειά του Γεράσιμου παραδέχεται και ο ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, I 14, 67

⁴⁶¹ ΓΡΗΓ. VIII 6 Γ, 315. ΚΑΝΤ. I 18, 89. Ο ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ μιλά για σημείωμα από άγνωστο, που περιέχει χωρίο του ευαγγελίου. Ο ΓΡΗΓΟΡΑΣ καθορίζει το συγγραφέα, που ήταν ο Γεράσιμος. Αυτόν βέβαια υπαινίσσεται και ο ΚΑΝΤ. ,όταν λέει ότι αυτός που έγραψε το σημείωμα πέθανε πριν το θρίαμβο του Ανδρόνικου.

⁴⁶² ΓΡΗΓ. VIII 6 Ζ, 319

⁴⁶³ ΚΑΝΤ. I 19, 94

⁴⁶⁴ ΓΡΗΓ. VIII 12 Α, 360

πληροφορήθηκε τη φυγή του εγγονού του, διαταγή που η σύναξη των αρχιερέων εφάρμοσε αμέσως και «ἦν ἐπί τούτοις ἰδεῖν καί τό θεῖον πανταχῆ περιφερόμενον εὐαγγέλιον ἔν τε βασιλείοις αὐλαῖς, ἔν ταῖς ὁδοῖς, ἔν τε ἀγοραῖς, καί τούς ὁμνύειν τόν δῆμον κελεύοντας, ἀφίστασθαι μέν τῆς τοῦ νέου βασιλέως κοινωνίας καί γνώμη καί χειρὶ καί γλώττη. συντίθεσθαι δέ βεβαιότερον τῷ γηραιῷ βασιλεῖ»⁴⁶⁵. Στον Καντακουζηνό ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται να συζητά όσα νομίζει πως είναι δίκαια και να «πείθει χωρισμόν ἀπό Θεοῦ ἐκφωνῆσαι κατά παντός ἀνθρώπου τοῦ τε νῦν τῷ ἐγγόνῳ συνόντος τοῦ τ' ἔσομένου»⁴⁶⁶. Σε αυτό το σημείο αναφέρεται και η αποστολή ως πρέσβειων του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεόληπτου και του Καλλικρηνίτη στο Νέο προκειμένου να υπάρξει ειρήνη. Ο Γρηγοράς αντίθετα συμπεριλαμβάνει το Θεόληπτο στην πρεσβεία μαζί με τη μητέρα του Συργιάννη⁴⁶⁷.

Στο σημείο αυτό οι δύο ιστορικοί αλληλοσυμπληρώνονται. Και αυτό γιατί, παρόλο που ο Γρηγοράς αναφέρει τις αποφάσεις της συνόδου, αμελεί να αναφέρει την ἄρση του αφορισμού, μετά τη συνθήκη του Ρηγίου, αντίθετα με τον Καντακουζηνό, ο οποίος αναφέρει την τελευταία απόφαση. Μετά την επιστροφή των πρεσβευτών που πήγαν στο Ρήγιο, ο Ανδρόνικος Β΄ κάλεσε τα μέλη της συνόδου που βρίσκονταν στην πρωτεύουσα, δείχνοντας ξεκάθαρα την ανάγκη δημοσιοποίησης ενός κειμένου ακύρωσης του αφορισμού⁴⁶⁸.

Στη δεύτερη φάση του εμφυλίου (Φθινόπωρο 1321-Αύγουστος 1322) και καθώς ο πατριαρχικός θρόνος είναι κενός, δε φαίνεται να έχει ενεργό ρόλο η εκκλησία. Τυπική και χωρίς σημασία ή συνέπειες είναι η επιλογή του Ισαάκ «κατά τοῦ Ἰθω τοῦ ἱεροῦ ὄρουσ πρῶτον»⁴⁶⁹ που επέλεξε ο παππούς να στείλει στον εγγονό για πρόταση ειρήνης, εξαιτίας της δεινῆς θέσης στην οποία είχε περιέλθει (αδυναμία συμμάχων του να βοηθήσουν, αποστασία Λημνίων και απειλές για αποστασία ἄλλων νησιών, αυξανόμενος αριθμός υποστηρικτῶν του Νέου σε όλες τις πόλεις). Η πρεσβεία αυτή δεν αναφέρεται ἀπό το Γρηγορά, ο οποίος απλῶς λέει πως «πρός διαλλαγᾶς αὐθις και σπονδάς ταῖς προτέραις ὁμοίας ἐξεκαλεῖτο τόν ἔγγονον»⁴⁷⁰.

Το Νοέμβριο του 1323 (στο μεσοδιάστημα δηλαδή ἀνάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη φάση του εμφυλίου) πατριάρχης ἐξελέγη ο Ησαΐας, «μοναχός τις ἐξ ὄρουσ τοῦ Ἰθω ὑπέρ τά ἑβδομήκοντα ἔτη, μήτ' ἀξίωμα ἔχων οὐδέν ἱερατικόν, μήτε γοῦν τά πρῶτα καί στοιχειώδη

⁴⁶⁵ ΓΡΗΓ. VIII 6 Z, 319

⁴⁶⁶ ΚΑΝΤ. I 19, 94

⁴⁶⁷ ΓΡΗΓ. VIII 6 H, 320

⁴⁶⁸ «Συναγαγόν δ' ἐν βασιλείοις εὐθύς τούς ἐν τῇ Κωνσταντίνου εὐρεθέντας ἀρχιερέας, τούς τε ὄρκους ἐπετέλει, καί τόν πρότερον ἐκφωνηθέντα κατά τοῦ νέου βασιλέως καί τῶν συνόντων διέλυεν ἀφορισμόν, βασιλέα πάλιν τόν ἔγγονον κελεύσας καί εἶναι καί ὀνομάζεσθαι», ΚΑΝΤ. I 23, 116

⁴⁶⁹ ΚΑΝΤ. I 32, 152

⁴⁷⁰ ΓΡΗΓ. VIII 11 H, 358

συνάπτειν ἀσφαλῶς δυνάμενον γράμματα»⁴⁷¹. Μολονότι είχαν ακουστεί πολλές κατηγορίες εναντίον του, ο Ανδρόνικος τον ανέβασε στον πατριαρχικό θρόνο εξαιτίας της μεγάλης αφέλειας και απλοϊκότητάς του. Αφού λοιπόν το κριτήριο επιλογής του είναι ακριβώς η αμάθεια και η απλοϊκότητά του, δε δικαιολογείται το ότι στο τέλος τον κατακρίνει ακριβώς γι' αυτό λέγοντας ότι θα πρέπει να του χρωστά ευγνωμοσύνη διότι τον επέλεξε ανάμεσα σε πολλούς επώνυμους και μορφωμένους άνδρες, έναν άνθρωπο που γέρασε χωρίς καμιά συμμετοχή στα κοινά⁴⁷².

Δε θα μπορούσε να προβλέψει ότι θα έρθει σε ανοιχτή σύγκρουση με αυτόν και ότι θα είναι ένα πρόσωπο που θα καθορίσει εν μέρει τις εξελίξεις. Με βάση τα όσα αναφέρονται στο Γρηγορά, ο Ησαΐας ήταν ένας δυναμικός εκπρόσωπος της εκκλησίας και της αντίληψης ότι αυτή δικαιούται να έχει άποψη και να επηρεάζει τη λήψη αποφάσεων. Αμέσως λοιπόν μόλις ανεβαίνει στο πατριαρχικό θρόνο και έχοντας εμπιστοσύνη στη μεγάλη αγάπη που του είχε ο Ανδρόνικος, φρόντισε π.χ. να υποδαυλίσει την παλιά ευμένειά του προς τον *πιγκέρνη*, το Φιλανθρωπηνό, οι συμβουλές του οποίου, κατά το Γρηγορά αποδείχτηκαν σωτήριες και μάλιστα σε περίοδο αναταραχής⁴⁷³.

Το 1327, και ενώ ο εμφύλιος είχε μπει στην τελευταία του φάση, ο Ανδρόνικος Β' ζήτησε από τον Ησαΐα «τό μνημονεύειν ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις τοῦ ἐγγόνου μήτ' ἐν τῷ τῆς τοῦ θεοῦ Σοφίας νεῶ, μήτ' ἐν τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς συγχωρεῖν. καὶ αὐτῶν γάρ τῶν ἐν βασιλείοις ἱερῶν ἀπεληλακέναι τὴν τούτου μνήμην»⁴⁷⁴. Ο Ησαΐας παρουσιάζεται επιφυλακτικός, ζητά να μάθει την αιτία για όλα αυτά, όταν δε ο Ανδρόνικος Β' εξηγεί ότι αυτό θα γίνει εξαιτίας της αυθάδειας και της απειθείας του και με σκοπό τη νουθεσία του, ο Ησαΐας του ζητά ως χάρη να του επιτρέψει να πάει στο Νέο. Ο Ανδρόνικος αντιδρά και «οὐτῶ μὲν οὖν βασιλεύς τε καὶ πατριάρχης ἀσύμφωνοι ταῖς γνώμαις ἦσαν»⁴⁷⁵. Τη συγκεκριμένη παρέμβαση του Ησαΐα και τη διαφωνία του με τον Ανδρόνικο Β' αποσιωπά εντελώς ο Γρηγοράς, ως υποστηρικτής του αυτοκράτορα. Ο Darrouzes αναφέρει πως τα σχετικά με αυτές τις διαπραγματεύσεις κείμενα δεν είναι σαφή, αλλά είναι πιθανόν οι διασταγμοί να διατυπώθηκαν από μέρους της Εκκλησίας, σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες⁴⁷⁶.

⁴⁷¹ ΓΡΗΓ. VIII 12 A, 360

⁴⁷² «αὐτόν δ' οὐ μόνον ἐγὼ προὔβαλόμην αὐτός, ἀλλὰ καὶ αὐτός ἐξελεξάμην καὶ τῶν πολλῶν καὶ περιβλέπτων καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν προῦκρῖνα, ἄνθρωπον ἐν ἰδιωτεῖα καταγεγράσαντα καὶ μήτ' ἱερῶσύνης τυχόντα, μήτ' ἐμφανείας τινός», ΓΡΗΓ. IX 10 Z, 443.

⁴⁷³ ΓΡΗΓ. VIII 12 B, 360-361

⁴⁷⁴ ΚΑΝΤ. I 44, 217-218

⁴⁷⁵ ΚΑΝΤ. I 44, 219

⁴⁷⁶ J. DARROUZES, *Les registres des actes du Patriarchate de Constantinople I. Les actes des patriarches V, Les registres de 1310 a 1376*, Paris 1977, Nr. 2137

Στη συνέχεια ο Νέος έστειλε επιστολή στον πατριάρχη και τους αρχιερείς προσπαθώντας έξυπνα να εξασφαλίσει έναν υποστηρικτή στη φάση αυτή. Με ένα ήπιο και συγκρατημένο λόγο κατάφερε να τους πείσει πως ήταν δίκαιη η αξίωσή του να απολογηθεί και τους ζήτησε να μεριμνήσουν για την ειρήνη και να μην τους αφήσουν να αλληλοκαταστραφούν⁴⁷⁷. Ζήτησε στη συνέχεια να πείσουν τον Ανδρόνικο Β΄ ή να δεχτεί τον ίδιο ή να στείλει αυτούς στους οποίους θα απολογηθεί. Οι αρχιερείς παρενέβησαν και διαβίβασαν το αίτημα του εγγονού. Ο Γρηγοράς παρουσιάζει κάπως διαφορετικά τα πράγματα. Λέει δηλαδή ότι ο εγγονός έστειλε πρεσβεία στον παππού του ζητώντας ένα από τα δύο: ή να τον αφήσει να μπει, αφού πρώτα δώσει εγγυήσεις, στην Κωνσταντινούπολη ή να του στείλει εκπροσώπους από την Κωνσταντινούπολη, συγκλητικούς και αξιωματούχους της εκκλησίας καθώς και μερικούς από το λαό που είχαν παιδεία ώστε να είναι σε θέση να μεταφέρουν στον αυτοκράτορα αυτά που θα τους πει. Έτσι αποδυναμώνει το ρόλο που έπαιξε ο πατριάρχης και οι αρχιερείς στην αποστολή της πρεσβείας και την παρουσιάζει σαν προσωπική απόφαση του Ανδρόνικου Β΄, έστω και διστακτική. Παρόλο δηλ. που θεώρησε πως τα αιτήματα του εγγονού του έκρυβαν δόλο⁴⁷⁸, αποφάσισε να ικανοποιήσει το αίτημα του εγγονού του για αποστολή πρεσβείας σ' αυτόν⁴⁷⁹. Ο Καντακουζηνός, αντίθετα, παρουσιάζει την απόφαση για αποστολή ως αναπόφευκτη, αφού αυτή λήφθηκε ύστερα από μεγάλη πίεση του πατριάρχη και των αρχιερέων⁴⁸⁰. Σύμφωνα βέβαια με τη βούληση του Ανδρόνικου Β΄, οι απεσταλμένοι του έπρεπε να κάνουν μια πραγματική ετυμηγορία, κάτι που καταλαβαίνουμε από τα λόγια του απεσταλμένου Γρηγορίου, αρχιεπισκόπου της Βουλγαρίας⁴⁸¹.

Σημασία έχει πως ο Ανδρόνικος Β΄ φαίνεται πως βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση, οι πολίτες ήταν έτοιμοι να υποστηρίξουν το Νέο και οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας έδειχναν προκαταβολικά με ποια πλευρά θα ταχθούν.

⁴⁷⁷ KANT. I 46, 225

⁴⁷⁸ Πίστευε πως η είσοδος του εγγονού του στην Κωνσταντινούπολη θα ήταν ολέθρια, διότι οι κάτοικοι ήταν έτοιμοι να πάνε με το μέρος του και να θανατώσουν τον ίδιο, ενώ η μετάβαση απεσταλμένων έκρυβε τον κίνδυνο να μεταπειστούν από το Νέο με «δημαγωγικά λόγια», ΓΡΗΓ. ΙΧ 2 Α, 398

⁴⁷⁹ Στις λεπτομέρειες της αποστολής της πρεσβείας οι δύο ιστορικοί παραθέτουν διαφορετικά στοιχεία. Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό η αντιπροσωπεία περιελάμβανε «από μὲν τῶν ἀρχιερέων ἕξ, καὶ τοσοῦτοι συγκλητικοί, ἕκ τε τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιμανδριτῶν λεγομένων ἀνδρῶν εὐλαβῶν ἴσοι τὸν ἀριθμὸν ἕξ ἑκατέρων. σὺν τούτοις καὶ...τε τῶν Μογλαίνων ἐπίσκοπος Νίφων καὶ Κλειδᾶς ὁ δικαιοφύλαξ.....καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Γρηγόριος....καὶ Θεόδωρος ὁ Ξανθόπουλος» (KANT. I 47, 226). Ο Γρηγοράς αναφέρει πως ο Ανδρόνικος έστειλε «δύο μὲν ἕκ τῆς συγκλήτου, δύο δ' ἕκ τῶν ἀρχιερέων, δύο δ' ἕκ τῶν τῆς ἐκκλησίας λογάδων καὶ τέτταρας τῶν τοῦ δήμου προκρίτων» (ΓΡΗΓ. ΙΧ 2 Α, 398).

⁴⁸⁰ «Τὸ τε ἀναντίρρητον τῆς ἀξιώσεως καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἀρχιερέων πρὸς τοῦτο σπουδήν», KANT. I 46, 225

⁴⁸¹ KANT. I 47, 226-227

Αμέσως μετά το τέλος της συνάντησης του νέου Ανδρόνικου με τους αρχιερείς έγινε αυτό ακριβώς που φοβόταν ο γηραιός. Αυτοί έγιναν περιφερόμενοι κήρυκες της καλοσύνης του και «άνέπεισαν τούς ὄχλους ἔτι πλέον ἐξηρτῆσθαι τῶν ἐκείνου πόθων»⁴⁸². Ο Ανδρόνικος Β΄ σε θέση άμυνας πια- και ενώ ο Νέος του είχε δώσει περιθώριο οχτώ ημερών να απαντήσει, χρονοτριβούσε και κινείτο σιωπηλά καθώς φοβόταν «μή, δημοσία άπαγγελομένης τῆς πρεσβείας, ἢ ἀναγκάζοιτο παρά πάντων εἰρηγεύειν πεπεισμένων ἤδη, τόν νέον βασιλέα καί δίκαια καί συμφέροντα ἀξιοῦν, ἢ μή πείθοιτο, δοκοίη φανερώς ἀδικεῖν»⁴⁸³. Την ίδια φοβία που εκδηλώνεται με αυταρχισμό, αναφέρει και ο Γρηγοράς⁴⁸⁴.

Στη συνέχεια τα γεγονότα παρουσιάζονται με διαφορετικό τρόπο στα δύο κείμενα. Ο Γρηγοράς αναφέρει πως ο Ανδρόνικος Β΄ αποφάσισε πως θα ήταν καλύτερο να ζητήσει τη γνώμη του Ησαΐα και των άλλων αρχιερέων πριν αποφασίσει για τα όσα του διεμήνυσε ο εγγονός του⁴⁸⁵. Παρουσιάζεται λοιπόν από το Γρηγορά, που φαίνεται ότι μεροληπτεί υπέρ του, διαλλακτικός, συνετός, με σεβασμό στην άποψη της εκκλησίας. Προκαταβολικά δίνεται η εικόνα ενός αυτοκράτορα που δε λειτουργεί αυθαίρετα και δεν είναι αυτός υπαίτιος για τη σύγκρουση που θα ακολουθήσει ανάμεσα σε αυτόν και τον Ησαΐα. Στο λόγο του προς τους αρχιερείς τόνισε για άλλη μια φορά την αγάπη του για τον εγγονό του ζήτησε, ωστόσο, να σταματήσουν να τον μνημονεύουν στην εκκλησία και να τον απειλήσουν με αφορισμό⁴⁸⁶. Όσοι αρχιερείς διακρίνονταν για τη σύνεση και τη λογική τους (ευνόητοι οι χαρακτηρισμοί από το Γρηγορά) τον κατανόησαν και αποφάσισαν να μην μνημονεύεται το όνομά του σε καμιά εκκλησία ώσπου να αλλάξει γνώμη και να επιστρέψει στον παπού του. Ο πατριάρχης όμως και μερικοί αρχιερείς «διά τήν σύνοικον ἀλογίαν»⁴⁸⁷ διαφώνησαν και άρχισαν να προετοιμάζουν συνομωσίες εναντίον του γηραιού. Αυτό διαδόθηκε στο λαό και τους κύκλους των ευγενών και «πλείστους ἠνάγκασε λάθρα ξυνεληλυθέναι τῆ τούτων συνωμοσία τε καί φρατρία καί ὄρκους ἐγγράφους συνεισεγκεῖν, διατεινομένους μέχρι τελευταίας ἐνστῆναι καί πᾶσαν ὑποστῆναι τήν κάκωσιν»⁴⁸⁸. Παρατηρούμε ότι ο Γρηγοράς παρουσιάζει ως αναγκαστική την προσχώρηση στο Νέο ενώ ο ίδιος έχει παραδεχτεί το ότι ο λαός της Κωνσταντινούπολης ήταν ούτως ή άλλως με το μέρος των

⁴⁸² ΓΡΗΓ. ΙΧ 2 Γ, 403

⁴⁸³ ΚΑΝΤ. Ι 50, 247

⁴⁸⁴ «Ἰδών δε ὁ γηραιός βασιλεύς, ὅτι μικροῦ πάντες ἐξέκλιναν καί οἱ δοκοῦντες τῶν φίλων, καί δείσας μη δραμόντες αὐτοχειρία τοῦτον ἀνέλωσι, διανίσταται προς το τραχύτατον», ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Α, 403

⁴⁸⁵ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Α, 403

⁴⁸⁶ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Β, 404-405

⁴⁸⁷ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Γ, 405

⁴⁸⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Γ, 405-406

επαναστατών, κάτι που φοβόταν και ο γηραιός και δεν άφηνε το Νέο να πλησιάσει στην Κωνσταντινούπολη⁴⁸⁹.

Η ανοιχτή σύγκρουση Ανδρόνικου Β΄-Ησαΐα ήταν πλέον γεγονός. Ο πατριάρχης μάζεψε πολύ «ἀγοραῖον ὄχλον»⁴⁹⁰ και διακήρυξε ότι θα αφορίζε όποιον παρασιωπούσε το όνομα του νέου αυτοκράτορα και δεν του απέδιδε τις πρέπουσες τιμές. Επιπλέον διάβασε αφορισμό και εναντίον των αρχιερέων που διαφώνησαν μαζί του. Ο Ανδρόνικος Β΄ τον κατηγόρησε ως υποκριτή, αρχηγό της εξέγερσης, συμφεροντολόγο που προσδοκά ανταλλάγματα, γεγονός ανεπίτρεπτο για έναν δάσκαλο της ειρήνης, και διέταξε τον εγκλεισμό του. Έτσι ο Ησαΐας οδηγήθηκε στη Μονή των Μαγγάνων απ' όπου δεν επιτρεπόταν να φύγει⁴⁹¹.

Στον Καντακουζηνό η σύγκρουση του Ανδρόνικου Β΄ με τον Ησαΐα παρουσιάζεται να έχει έντονα προσωπικό χαρακτήρα. Δε γίνεται πουθενά λόγος για πρόσκληση αρχιερέων και Ησαΐα από τον αυτοκράτορα προκειμένου να ζητηθεί η γνώμη τους. Αντίθετα ο Ησαΐας είναι αυτός που πήρε πρωτοβουλία για επικοινωνία «ἀχθόμενος ἐπὶ τῆ τοῦ χρόνου παρατάσει»⁴⁹², καθώς είχαν περάσει έξι ολόκληρες μέρες και ο Ανδρόνικος Β΄ δεν είχε έρθει σε επαφή με την πρεσβεία που είχε επιστρέψει από τον εγγονό του. Ο ρόλος του Ησαΐα δεν παρουσιάζεται απλά ως μεσολαβητικός αλλά ως πρωταγωνιστικός. Επέπληξε τον Ανδρόνικο Β΄ διότι καθυστέρησε και τον πίεσε να δεχτεί τον αρχιεπίσκοπο και τους αρχιερείς και στη συνέχεια «τά λυσιτελοῦντα Ῥωμαίοις ποιεῖν»⁴⁹³. Ο αυτοκράτορας αντέδρασε έντονα, στα δε λόγια του ίσως πρέπει να αναζητήσουμε την πραγματική ρίζα του προβλήματος, που οδηγεί στη διάσταση των δύο και που σχετίζεται με τις αρμοδιότητες-δικαιοδοσίες των δύο φορέων εξουσίας, της εκκλησίας και του κράτους. Συγκεκριμένα ο αυτοκράτορας διέταξε τον Ησαΐα «τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔχεσθαι φροντίδων, τῶν κοινῶν δε και βασιλικῶν ἀπέχεσθαι πραγμάτων»⁴⁹⁴. Ο Ησαΐας παίρνοντας ξεκάθαρα τη θέση του Νέου, άσκησε σκληρή κριτική στην εξουσία λέγοντας πως δεν είναι σωστό να τιμωρούν όσους κάνουν μικρές αδικίες και να σιωπούν από φόβο μπροστά στις αδικίες όσων έχουν αξιώματα, ενώ τονίζει και τη στενή σχέση Εκκλησίας-Κράτους καθώς «παραπλήσιόν ἐστιν ὥσπερ ἄν πρὸς τὴν ψυχὴν εἴποι τό σῶμα»⁴⁹⁵.

⁴⁸⁹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 2 Α, 398

⁴⁹⁰ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Γ, 406. Ο Γρηγοράς δεν έχει γενικά σε μεγάλη υπόληψη τον αμόρφωτο λαό, τους χωρικούς και τους εργάτες. Είναι άνθρωποι οι οποίοι «ἀγροῦ και δικέλλης ἀπόζουσι» (VII 8 Δ, 256). Είναι ο «κοινός λαός», η τάξη των «ὑπηρετῶν», η εμφάνιση των οποίων στην αυλή του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ΄ αποδοκιμάζεται από το συγγραφέα (XII 11 Ζ, 567). Υποτιμώντας λοιπόν τον όχλο υποτιμά και τον Ησαΐα που τους συγκέντρωσε.

⁴⁹¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Δ, 406-407

⁴⁹² ΚΑΝΤ. Ι 50, 247

⁴⁹³ ΚΑΝΤ. Ι 50, 248

⁴⁹⁴ ΚΑΝΤ. Ι 50, 248

⁴⁹⁵ ΚΑΝΤ. Ι 50, 249. Οι μεταφορές αυτού του μηνύματος του Ησαΐα (ΚΑΝΤ. Ι 50, 248-251) ήταν ο *χαρτοφύλακας* Γρηγόριος Κουτάλης και ο *άρχοντας των μοναστηρίων* Κυβεριώτης. Σχετικά με το

Ο Καντακουζηνός δεν αναφέρει τίποτα για την εσωτερική διαμάχη στους κόλπους της εκκλησίας, σε αντίθεση με το Γρηγορά που-όπως αναφέρθηκε-παρουσίασε τον Ησαΐα ως συνωμότη και στασιαστή, του οποίου οι πράξεις προκαλούν την οργή όχι μόνο του γηραιού αλλά και πολλών αρχιερέων. Γενικεύοντας το πρόβλημα που δημιουργείται με τη στάση του Ησαΐα, ο Γρηγοράς δείχνει έμμεσα την υποστήριξή του στον αυτοκράτορα. Δεν είναι ένας παράλογος αυτοκράτορας, που ο εγωϊσμός του τον εμποδίζει να σκεφτεί σωστά αλλά ένας από τους πολλούς που ενοχλούνται πολύ από τις συνωμοτικές κινήσεις του εκπροσώπου της εκκλησίας. Έτσι, οι αρχιερείς που τον υποστήριζαν «πολλήν ἀναίδειαν τῆς τοῦ πατριάρχου διανοίας καί γλώττης καταγνόντες ἀφορισμόν καί αὐτοί συναθροισθέντες ἐξεφώνησαν κατ'αὐτοῦ καί τῶν αὐτοῦ συμφρονούντων τῇ ἀπονοία, ἅτε νεωτεροποιόν καί συνωμοσίας συσκευαστήν διά δωροδοκίαν γενόμενον. παρῆγον δέ καί κανόνας καί νόμους, οἱ πολλήν αὐτῷ τήν καταδίκην ἐπήντλουν»⁴⁹⁶. Ο αφορισμός δηλ. του Ησαΐα παρουσιάζεται ως συνέπεια μιας απόπειρας συνωμοσίας, της οποίας προηγήθηκε ανταλλαγή όρκων, εξ' ου και η νόμιμη και σύμφωνη με τους κανόνες της εκκλησίας καταγγελία από τμήμα της συνόδου ενάντια στον πατριάρχη και τους συνωμότες στο όνομα του 18^{ου} κανόνος της συνόδου της Χαλκηδόνας και του 4^{ου} κανόνος της «έν Τρούλω» Συνόδου. (Ο Γρηγοράς παραθέτει το 18^ο κανόνα της συνόδου της Χαλκηδόνας, όπου αναφέρεται ότι απαγορεύεται το έγκλημα της φρατρίας ή συνωμοσίας). Με αυτόν τον τρόπο η απόφαση για εγκλεισμό του Ησαΐα παρουσιάζεται από το Γρηγορά ως η μόνη σωστή και δίκαιη λύση, αφού ο Ανδρόνικος εφάρμοζε τους ιερούς κανόνες ενάντια στους στασιαστές, εν αντιθέσει προς τον Καντακουζηνό που παρουσιάζει τον Ανδρόνικο Β' να ενεργεί σε αυτή την περίπτωση βιαστικά, αυθόρμητα και υπό την επήρεια του θυμού του.

Τον Ησαΐα συναντάμε ξανά μετά την επικράτηση του Νέου. Ο αυτοκράτορας πλέον Ανδρόνικος Γ' συνάντησε τον Ησαΐα, τον ευχαρίστησε και τον αποκατέστησε στη θέση του «έφ' ίππου βασιλικῶς κεκοσμημένου ἀγαγών»⁴⁹⁷. Ο Γρηγοράς περιγράφει μια παράξενη σκηνή που έλαβε χώρα κατά τη θριαμβευτική πορεία του Ησαΐα από το μοναστήρι στο πατριαρχείο. Ο πατριάρχης οδηγήθηκε και πάλι στο παλάτι του με μια από τις αυτοκρατορικές άμαξες (σκεφτόμαστε πως ίσως ο Γρηγοράς θέλει να δείξει την ειρηνική συνεργασία του αυτοκράτορα με τον πατριάρχη, της κοσμικής με την εκκλησιαστική εξουσία). Στο δρόμο τον συνόδευε μια πομπή όχι επισκόπων και ιερέων

κείμενο του μηνύματος, ο Darrouzes διατυπώνει την άποψη πως θα πρέπει να είναι αυθεντικό, J.DARROUZES, όπ.π., Nr. 2142

⁴⁹⁶ ΓΡΗΓ. ΙΧ 3 Δ, 406

⁴⁹⁷ ΚΑΝΤ. Ι 59, 305

αλλά μουσικών και χορευτριών, μια από τις οποίες, που ίππευε σαν άντρας, παρακίνησε τον πατριάρχη και την υπόλοιπη συντροφιά σε ακατάσχετο γέλιο με τα αστεία και τα αισχρά της πειράγματα⁴⁹⁸. Στο Γρηγορά βέβαια η σκηνή προκαλεί απέχθεια, ο Nicol ωστόσο, εκφράζει την άποψη πως ίσως η σκηνή εξέφραζε κατά κάποιο τρόπο, την ανακούφιση του κόσμου από την ένταση⁴⁹⁹.

Αδίστακτος, σκληρός και ανόητος παρουσιάζεται στη συνέχεια ο Ησαΐας από το Γρηγορά. Ασπλαχνος απέναντι στο γηραιό, θεωρούσε ως θεία τιμωρία την καθαίρεσή του, ενώ στη συνέχεια άρχισε διώξεις εναντίον των επισκόπων χωρίς να αφήσει κανέναν οπαδό του γηραιού ατιμώρητο⁵⁰⁰. Η μαρτυρία του Γρηγορά επιβεβαιώνεται έμμεσα από αυτήν του Καντακουζηνού. Μια από τις πρώτες ενέργειες του Ανδρόνικου Γ΄ ήταν να συναντήσει τον πατριάρχη και να του ζητήσει άφεση αμαρτιών για τους εχθρούς, αλλά δεν κατάφερε να τον πείσει⁵⁰¹. Μάλιστα εξαιτίας της πρώτης άρνησης του Ησαΐα στην απαίτηση του αυτοκράτορα, ο οποίος ζήτησε άφεση αμαρτιών, χρειάστηκε στον πατριάρχη ένα χρονικό διάστημα διαλογισμού για να μετριάσει την αδιαλλαξία του. Έτσι μια τέτοια απόφαση αναφέρεται αργότερα από τον Καντακουζηνό⁵⁰². Και ο Γρηγοράς βέβαια τονίζει ότι σε μερικούς επιβλήθηκε μόνο μια μέτρια ποινή⁵⁰³. Έτσι, είναι πιθανό να μην υπάρχει ουσιαστική διαφορά στις δύο πηγές. Αλλιώς, η συγχώρηση την οποία αναφέρει ο Καντακουζηνός είναι μεταγενέστερη και αντιστοιχεί σε αυτήν που αναφέρει ο Γρηγοράς πως έγινε το 1329, ύστερα από παρέμβαση του Ανδρόνικου Γ΄⁵⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση ο Ησαΐας αποδείχτηκε πολύ πιο αυστηρός και εκδικητικός από τον Ανδρόνικο Γ΄, αφού χρειάστηκε η παρέμβαση του τελευταίου για να πειστεί να αφήσει τη μνησικακία και να άρει τον αφορισμό κατά των επισκόπων.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο Νέος βρήκε στην εκκλησία έναν ακόμη δυνατό υποστηρικτή. Προκαλεί εντύπωση το ότι η συνήθως συντηρητική και υποστηρικτής της διατήρησης της έννομης τάξης εκκλησία τάσσεται στο πλευρό ενός στασιαστή, μη νομιμόφρονα και πιθανόν ανατρεπτικού της καθεστηκυίας τάξης στοιχείου. Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να υποθέσουμε ότι ο Ανδρόνικος Β΄, παρόλη την ευσέβειά του, τη μακρόχρονη παρουσία του στην εξουσία και τη γενικά υποχωρητική στάση του, δεν είχε καταφέρει να εξομαλύνει τις διαφορές εκκλησίας-κράτους με αποτέλεσμα να μην έχει την εκκλησία

⁴⁹⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Ζ, 424-425

⁴⁹⁹ D. NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, όπ.π., σ. 256

⁵⁰⁰ ΓΡΗΓ. ΙΧ 7 Γ, 428-429

⁵⁰¹ ΚΑΝΤ. Ι 313

⁵⁰² ΚΑΝΤ. Ι 316 και 322

⁵⁰³ «ἔστι δ' οἷς καί μετριώτερον ἐπήνεγκε τό ἐπιτίμιον», ΓΡΗΓ. ΙΧ 7 Γ, 429

⁵⁰⁴ «τῷ μὲν οὖν λαῷ, τῷ τε ζῶντι καί τῷ τεθνεῶτι συγχώρησιν ἔγγραφον ἐπ' ἄμβωνος ἀνεγνώκει, τήν ἱερατικὴν περιβαλόμενος στολήν, ἐν ᾧρα τῆς θείας μυσταγωγίας ὁ πατριάρχης τῷ βασιλεῖ πειθόμενος», ΓΡΗΓ. ΙΧ 9 Ε, 437

σύμμαχο σε αυτή τη σύγκρουση. Έτσι, η Εκκλησία στο πρόσωπο του αυστηρού και απαιτητικού Πατριάρχη λειτούργησε, ίσως, και ως προστάτης των πολλών, των φτωχών και των πενήτων και σε διάσταση με τις ατασθαλίες των αυτοκρατορικών αξιωματούχων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Χαρακτηριστικό της σύγκρουσης των δύο είναι ότι πολλές φορές αυτή υποδαυλιζόταν από τη μεσολάβηση, και για τις δύο αντιτιθέμενες πλευρές, ξένων ηγεμόνων κυρίως της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Οι μυστικές τους εξάλλου επαφές με ξένες δυνάμεις και πολιτικούς παράγοντες, προς τους οποίους και οι δύο αντιμαχόμενες μερίδες απευθύνονταν χωρίς δισταγμό, αποτελούσαν μια από τις μεθόδους που όλοι ήλπιζαν ότι θα είναι αποτελεσματικές. Αυτό φυσικά δημιούργησε πολύ κακό προηγούμενο και έδωσε περιθώριο δράσης και αθέτησης πολλές φορές των συμφωνιών από τους ξένους, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν τη διχόνοια προς δικό τους όφελος.

α) Βούλγαροι

Οι σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων λίγο πριν τον εμφύλιο

Στις αρχές του 14^{ου} αι. οι σχέσεις των Βουλγάρων με το Βυζάντιο ήταν μάλλον εχθρικές. Ο τσάρος των Βουλγάρων Σβιετοσλάβος (1300-1322) επωφελούμενος από την αδυναμία του βυζαντινού κράτους επιτέθηκε στις παραμεθόριες περιοχές και κατέλαβε οχυρά κοντά στον Αίμο. Τον αντιμετώπισε βυζαντινός στρατός με αρχηγούς το Μιχαήλ Θ' και τον πρωτοστράτορα Μιχαήλ Ταρχανειώτη Γλαβά και τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει τις κατακτήσεις του στον Αίμο.

Στη συνέχεια το Βυζάντιο αντιμετώπισε πολλά προβλήματα με τους Καταλανούς (περ.1303-1308) ενώ οι Βούλγαροι επέδραμαν και πάλι εναντίον της Θράκης και κατέλαβαν την Αγχίαλο, τη Μεσημβρία και την Αγαθούπολη. Την άνοιξη του 1307 ο Σβιετοσλάβος-έχοντας αποτύχει στην προσπάθεια για συμμαχία εναντίον του Βυζαντίου με το Βερεγγάριο de Rocafort-στράφηκε προς το Βυζάντιο προτείνοντας συνθήκη ειρήνης με τους εξής όρους: θα διατηρούσε τις κτήσεις του και θα έπαιρνε σύζυγο τη Θεοδώρα, κόρη του Μιχαήλ Θ' και της Μαρίας της Αρμενίας. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας αναγκάστηκε να δεχτεί τους όρους λόγω των προβλημάτων που υπήρχαν. Μετά τη

συνθήκη του 1307 ο Σβιετοσλάβος διατήρησε φιλικές σχέσεις με το Βυζάντιο⁵⁰⁵.

Η στάση των Βουλγάρων στον εμφύλιο

Η πρώτη σαφής στρατιωτική ανάμειξη ξένων στον εμφύλιο πόλεμο συνέβη κατά τη διάρκεια της πορείας της στρατιάς των επαναστατών από την Αδριανούπολη προς την Κωνσταντινούπολη και είναι αυτή των Βουλγάρων. Πραγματικά, ο Καντακουζηνός, ο μόνος που αναφέρει το περιστατικό, λέει πως έφτασε τότε στο νεαρό Ανδρόνικο ο Μαρτίνος, απεσταλμένος του Θεόδωρου Σφεντισλάβου, με τριακόσιους κατάφρακτους ιππείς «πρόφασιν μὲν ὡς συμμαχήσοντας αὐτῷ ἐπικουρίας δεομένω διὰ τόν πόλεμον τόν πρός τόν πάππον...τῆ δ' ἀληθεία ὡς, ἂν ἴδωσιν τόν βασιλέα ἀποροῦντα, συλλαβόντας πρός αὐτόν ἀπαγαγεῖν»⁵⁰⁶. Παρατηρούμε ότι η ίδια καχυποψία του Καντακουζηνού για τους ξένους είχε εκφραστεί και προηγουμένως στην περίπτωση της πρεσβείας των Σέρβων, αμέσως μετά την απόφαση του Νέου για φυγή στην Αδριανούπολη⁵⁰⁷. Όλες αυτές τις κινήσεις τις θεωρεί μεθοδευμένες και υστερόβουλες, διαβλέποντας ίσως από την αρχή ότι θα έχουν ολέθριες συνέπειες, κάτι που δεν αναφέρει, όπως ο Γρηγοράς⁵⁰⁸, μας αφήνει όμως να το καταλάβουμε. Παρά την ανοχή των πολλών δεσμών του φίλου του κυρίως με τους Γενουάτες, τους μόνους από τους οποίους θεωρεί «δεδοκιμασμένους φίλους τῷ [νέω] βασιλεῖ»⁵⁰⁹, έβλεπε με επιφύλαξη κάθε ξένη δέσμευση και σχέση και ήταν πολύ αρνητικός ειδικά με τους Βούλγαρους και τους Σέρβους.

Ο Καντακουζηνός δε μας αφήνει να αντιληφθούμε τα κίνητρα μιας τέτοιας ενέργειας του Βούλγαρου τσάρου. Δε φαίνεται να έχει ζητηθεί αυτή η βοήθεια (όπως είχε γίνει με τους Σέρβους διαμέσου του μοναχού Καλλίνικου⁵¹⁰), δεν υπάρχουν απεσταλμένοι και συζητήσεις. Βέβαια, το ότι ο τσάρος των Βουλγάρων Σβιετοσλάβος ήταν σύζυγος της αδελφής του Νέου, μας κάνει να υποθέτουμε ότι ίσως στάλθηκε η στρατιά με εισήγησή της. Μια συμμαχία με τους Βούλγαρους ίσως και να επιδιώχτηκε για να εξασφαλιστούν τα νώτα των επαναστατών, άσχετα αν η αποστολή βοήθειας τελικά απεπέμφθη ύστερα από ωριμότερη σκέψη. Μπορεί δηλ. η προτεραιότητα του Νέου να ήταν να πάρει με το μέρος του τους Σέρβους, καθώς φοβόταν ότι λόγω της Σιμωνίδας θα στήριζαν τον παπού του, δεν αποκλείεται, ωστόσο,

⁵⁰⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II, 628-629. ΓΡΗΓ. VIII 1 Α, 283. Πρβλ. και NICOL, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, ό.π., σελ. 224, OSTROGORSKY, ό.π., σελ. 185 κ.εξ.

⁵⁰⁶ KANT. I 22, 108-109.

⁵⁰⁷ KANT. I 7, 35-36. Βλ. και έκτο κεφάλαιο, σελ. 117.

⁵⁰⁸ ΓΡΗΓ. VI 10 Α, 205.

⁵⁰⁹ KANT. I 8, 38-39

⁵¹⁰ KANT. I 7, 35-36

κάποια στιγμή να επιδίωξε συμμαχία και με τους Βούλγαρους. Από την άλλη πλευρά η κίνηση του Σβιετοσλάβου μπορεί να εκληφθεί και ως αυτόβουλη και υστερόβουλη. Μπορεί δηλ. να κινήθηκε προκειμένου να προλάβει ισχυρή παρουσία των Σέρβων που πιθανότατα θα ήθελαν να επωφεληθούν της σύγκρουσης. Γεγονός είναι πως τελικά οι Βούλγαροι «άνεχώρησαν ἐπ’ οἴκου»⁵¹¹. Δεν αναφέρεται καν κάτω από ποιες συνθήκες έφυγαν. Έγιναν συζητήσεις; Διαφώνησαν κάποιοι; Επέμενε ο Καντακουζηνός ή κάποιοι άλλοι και διακόπηκαν οι επαφές; Άλλο ερώτημα που γεννάται είναι αν και κατά πόσο συνδέεται, ως αντίποινα για την απόρριψη της προσφοράς βοήθειας, η εισβολή πολυάριθμων Σκυθών στη Θράκη, ενώ διαρκούσε η α΄ φάση του εμφυλίου⁵¹². Παραμένει βέβαια ερώτημα, αφού σε καμιά πηγή δεν υπάρχουν αποδείξεις γι’ αυτό.

Στο διάστημα μετά το θάνατο του Σβιετοσλάβου (1322) οι σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων ήταν εχθρικές, γεμάτες ένταση, επιθέσεις, λεηλασίες και συγκρούσεις⁵¹³. Συγκεκριμένα παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στο Βυζάντιο, τις εκμεταλλεύονταν και κινούνταν ανάλογα. Έτσι, μετά το θάνατο του Σβιετοσλάβου (1322) ο διάδοχός του Γεώργιος Τερτερής, εκμεταλλευόμενος την αποστασία του Ανδρόνικου Παλαιολόγου, λεηλάτησε τις περιοχές που διοικούσε αυτός και προχώρησε σε άλωση της Φιλιππούπολης⁵¹⁴.

Στο διάστημα της ειρήνης (1322-1327) ο Νέος αντιμετώπισε τους Βουλγάρους αρχικά αμυντικά και στη συνέχεια επιθετικά. Ο αδελφός του Τερτερή Βοησίλας πλησίασε τους Βυζαντινούς, συνεργάστηκε με τον Ανδρόνικο Β΄⁵¹⁵ και πήρε τον τίτλο του δεσπότη της Μυσίας⁵¹⁶. Ο διάδοχος του Τερτερή Μιχαήλ Σισμάν προχώρησε επιθετικά προς το Βυζάντιο μαζί με Σκύθες και άλλους συμμάχους. Για το λόγο αυτό στη σύγκρουση του Μιχαήλ με το Βοησίλα, ο αυτοκράτορας πήρε το μέρος του Βοησίλα, τον οποίο και βοήθησε «χρήμασι και ἵππῳ και πεζῇ στρατιᾷ»⁵¹⁷. Οι συγκρούσεις Βυζαντινών-Βουλγάρων τερματίζονται όταν ο Μιχαήλ νυμφεύτηκε την αδελφή του Νέου, χήρα του Σβιετοσλάβου⁵¹⁸.

Οι συναντήσεις του Νέου με το Μιχαήλ, το 1326, πριν ξεσπάσει ξανά ο πόλεμος⁵¹⁹, μαρτυρούν τον καθοριστικό ρόλο που θα παίξουν οι Βούλγαροι στη νέα φάση. Τώρα συναντάμε τους Βούλγαρους «επίσημα» αναμειγμένους στα βυζαντινά πράγματα. Παρατηρούμε

⁵¹¹ ΚΑΝΤ. Ι 22, 109

⁵¹² Βλ. παρακάτω, σσ. 124-125.

⁵¹³ ΚΑΝΤ. Ι 35-39, 169-187

⁵¹⁴ ΚΑΝΤ. Ι 35, 169-170

⁵¹⁵ ΚΑΝΤ. Ι 27, 134

⁵¹⁶ ΚΑΝΤ. Ι 36, 172

⁵¹⁷ ΚΑΝΤ. Ι 37, 179

⁵¹⁸ ΚΑΝΤ. Ι 39, 187

⁵¹⁹ ΚΑΝΤ. Ι 42, 207

ότι η εξέλιξη της σύγκρουσης και της εσωτερικής κατάστασης γίνεται στη βάση των συμμαχιών με τους ξένους και της προσπάθειας να εξασφαλιστεί βοήθεια από αυτούς. Αρχικά λοιπόν ο Νέος Ανδρόνικος στέλνει πρεσβεία στον ηγεμόνα των Βουλγάρων για να συνάψουν σταθερές συνθήκες. Τη διάθεση για συμφωνία με τους Βούλγαρους ο Γρηγοράς την αποδίδει στο φόβο του Νέου για αντίστοιχες σχέσεις και επαφές του παππού του με τον κράλη της Σερβίας. Ο Μιχαήλ φτάνει στο Διδυμότειχο με τη σύζυγό του και καταλήγουν στη σύναψη αμοιβαίων συνθηκών «τοῦ μὲν, τῷ βασιλεῖ συμμαχεῖν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου. τοῦ δέ, τῷ Μιχαήλῳ κατὰ τοῦ Κράλη Σερβίας⁵²⁰. καὶ εἰ τῆς ὅλης Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐγκρατῆς κατασταίη καθελὼν τῆς ἀρχῆς τὸ βασιλέα καὶ πάππον, χρήματά τε παρέξειν πολλὰ καὶ γῆς κληρουχίας καὶ πόλεων ἐκ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας. τοῦτο μὲν καὶ ὡς γαμβρῷ προικός ἔνεκα, τοῦτο δέ καὶ ὡς συμμάχῳ τῶν πόνων ἔνεκα»⁵²¹.

Μάταιες ἦταν οἱ ἐλπίδες τοῦ Νέου γιὰ σταθερὲς συμφωνίες. Ἐνῶ ἔχει ξεσπάσει ξανά ἡ σύγκρουση καὶ ὁ Νέος βρίσκεται στὴ Μακεδονία, ὁ φιλόδοξος Μιχαήλ, παρὰ τὴ συμμαχία ποὺ εἶχε συνάψει με τὸ Νέο καὶ ἐλπίζοντας σὲ μεγάλα ἀνταλλάγματα διεμήνυσε κρυφὰ στὸν Ανδρόνικο Β΄ ἀν ἤθελε νὰ συμμαχήσει μαζί του κατὰ τοῦ ἐγγονοῦ του. Αὐτὸς «ὥσπερ ἐκ μεγάλου ναυαγίου καὶ κλύδωνος ἀπροσδοκῆτως λιμένι περιτυχῶν» ἀρπάχτηκε ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἀρχισαν οἱ επαφές ποὺ οδήγησαν σὲ συμμαχία.⁵²²

Συμπεραίνουμε ἀπ' αὐτές τὶς ἐξελίξεις τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῶν ξένων οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεύονταν τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τοῦ κράτους πρὸς ὄφελός τους. Τὸ κύρος τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἦταν ἔτοιμος νὰ συνθηκολογήσει με τὸν ἐγγονό του, ἦταν μειωμένο καὶ οἱ συμφωνίες με τοὺς ξένους γιὰ ἀνταλλάγματα θὰ προκάλεσαν γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ δυσἀρέσκεια τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος βρισκόταν σὲ δύσκολη οἰκονομικὰ θέση. Αξιοσημεῖωτο εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ ἴδιοι δὲν τηροῦσαν πάντα τὶς συμφωνίες καὶ τὶς υποσχέσεις ποὺ ἔδωσαν γιὰ βοήθεια. Ἐτσι, στὶς συγκρούσεις ποὺ ἀκολουθοῦν δὲν ἀκολουθοῦσαν πάντα τοὺς συμμάχους τους, τοὺς ὁποῖους πολλὰς φορὰς ἀπειλοῦσαν⁵²³. Ἄλλωστε, ὅπως τονίζουν τόσο ὁ Γρηγοράς ὅσο καὶ ὁ Καντακουζηνός, μάλλον ἔψαχναν ἀπλῶς τὴν ευκαιρία νὰ κάνουν ἐπανάστασιν στὴν Κωνσταντινούπολη⁵²⁴ καὶ «Βυζαντίους ποιήσεσθαι ὑποχειρίους καὶ οὕτως ἤδη καὶ τῇ ἄλλῃ ἐπιθήσεσθαι Ῥωμαίων

⁵²⁰ Ὁ τυχοδιωκτικὸς χαρακτήρας τοῦ Μιχαήλ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἐνῶ εἶχε νυμφευτεῖ με τὴν ἀδελφή του τότε κράλη, τὴν ἀπέπεμψε γιὰ νὰ νυμφευτεῖ τὴν ἀδελφή του Νέου, χήρα τοῦ Σβιετοσλάβου, καθὼς «ἐγκρατῆ γάρ τῆς ἀρχῆς τῶν Βουλγάρων αὐτόν καταστάντα καὶ πρὸς εὐγενεστέρους εὐθὺς ἀποβλέψαι γάμους συνεπεπτώκει», ΓΡΗΓ. ΙΧ 1 Α 391

⁵²¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 1, Α-Γ, 390-392

⁵²² ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Α, 411

⁵²³ ΚΑΝΤ. Ι 54, 275-276

⁵²⁴ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Ζ, 418

ήγεμονία. και τεκμήριον έποιοῦντο τό έπάγεσθαι και Σκύθας συμμάχους δέει τοῦ μή βοηθεῖν αὐτοῖς ές Βυζάντιον, εἴ τι γένοιτο τοιοῦτον»⁵²⁵.

Μόλις ο Νέος έμαθε για την αλλαγή της στάσης των Βουλγάρων, θορυβήθηκε διότι αυτοί αποτελούσαν έναν υπολογίσιμο αντίπαλο και κίνδυνο. Θεωρούσε ότι υπήρχε κίνδυνος ή να μπουν στην πόλη, να κατασφάξουν το βασιλιά και να προχωρήσουν σε καθολική γενοκτονία προκειμένου να ιδρῦσουν το κράτος που ήθελαν ή να μεταφέρουν αιφνιδιαστικά στρατεύματα στο γηραιό κλείνοντας έτσι στον ίδιο το δρόμο για την Κωνσταντινούπολη. Παρατηρώντας πόσο άσχετα ή και αντιφατικά είναι μεταξύ τους τα ενδεχόμενα που είχε στο μυαλό του ο Νέος μπορούμε να συμπεράνουμε και τη γνώμη των Βυζαντινών για τους γείτονες. Τους θεωρούσαν δηλ. υποκριτές, απρόβλεπτους, συμφεροντολόγους, καιροσκόπους. Προβάλλει έτσι ακόμα πιο παράλογο το ότι τους δόθηκε η δυνατότητα να εμπλακούν και να επηρεάζουν τις εσωτερικές υποθέσεις του βυζαντινού κράτους, δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο την κατάσταση και εμποδίζοντας τη συνεννόηση των δύο. Διότι, ο Ανδρόνικος Β΄ ήταν έτοιμος να συμμαχήσει με τον εγγονό του, όταν τον πλησίασαν οι Βούλγαροι αλλά στη συνέχεια, όπως αναφέρει ο Καντακουζηνός, εξακολουθεί να είναι αδιάλλακτος και να μην ακούει τις υποσχέσεις του νεαρού ότι θα τον υπακούει σαν ταπεινός δούλος, επειδή «αί τῶν Βουλγάρων έλπίδες κουφίζουσαι τήν τοῦ γηραιοῦ βασιλέως έτι ψυχήν οὐκ εἶων συνθέσθαι ταῖς εκείνου δεήσεσιν»⁵²⁶.

Ο νέος Ανδρόνικος αμέσως προειδοποίησε τον παππού του ότι θα πρέπει να προσέχει τους Μυσούς⁵²⁷. Χαρακτηριστικό εξάλλου της καχυποψίας και της έλλειψης εμπιστοσύνης ανάμεσα στους «συμμάχους» είναι το ότι, όταν έφτασαν τα βουλγαρικά στρατεύματα που έστειλε ο Μιχαήλ (3000 ιππείς), ο ίδιος ο Ανδρόνικος Β΄-συμμεριζόμενος πιθανότατα τους φόβους που έχει εκφράσει και ο Γρηγοράς σχετικά με τους στόχους των Βουλγάρων, αρνήθηκε να τους επιτρέψει την είσοδο στην Κωνσταντινούπολη και τους περιόρισε σε περιοχή έξω από τα τείχη⁵²⁸. Στη συνέχεια, μόλις ο Μιχαήλ έμαθε ότι ο Νέος είναι στο Βυζάντιο και συνειδητοποιώντας ίσως ότι θα είναι ο νικητής, του μήνυσε ότι δεν έλυσε τις σπονδές και ως απόδειξη της φιλίας και της σταθερότητάς του του έστειλε ένα σταυρό⁵²⁹. Τελικά οι 3000 ιππείς που έστειλε ο αρχηγός των Βουλγάρων, έφυγαν, αφού εξασφάλισαν πολλές υποσχέσεις και δώρα από τον Ανδρόνικο Γ΄ και

⁵²⁵ KANT. I 57, 296

⁵²⁶ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Η, 418

⁵²⁷ KANT. I 57, 297

⁵²⁸ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Ζ, 418

⁵²⁹ KANT. I 58, 299

χωρίς στην ουσία να έχουν προσφέρει σχεδόν καμιά βοήθεια στο Β⁵³⁰. Τα στρατεύματα του Σισμάν επανήλθαν τον Ιούνιο του 1328, μετά τη λήξη του εμφυλίου, απαιτώντας από τον Ανδρόνικο Γ', που μόλις έχει αναλάβει την εξουσία, ικανοποίηση των υποσχέσεών του. Παρόλο που έφτασαν στην Αδριανούπολη, δεν μπόρεσαν να προχωρήσουν σε κατακτήσεις, γιατί ο Γ' απάντησε με δική του εκστρατεία εναντίον της Βουλγαρίας. Το 1329 η συνθήκη της Αδριανούπολης αποκατέστησε τις σχέσεις των δύο χωρών⁵³¹.

β) Σέρβοι

Οι σχέσεις των Σέρβων με το Βυζάντιο πριν τον εμφύλιο

Στο πρώτο μισό του 14^{ου} αι. το σερβικό κράτος γνώρισε τη μεγαλύτερη εξάπλωσή του εις βάρος, κυρίως, της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η επέκταση των Σέρβων προς νότο και η ανάμειξή τους στα βυζαντινά πράγματα άρχισε ήδη από τα τέλη του 13^{ου} αι. με την άνοδο στο θρόνο του Στέφανου Ούρεση Β' Μιλούτιν (1282-1321), ο οποίος κυβερνούσε τις νότιες περιοχές της Σερβίας. Οι νίκες του Μιλούτιν στη ΒΔ Μακεδονία κατέστησαν τη Σερβία σημαντικό παράγοντα στη Ν. Βαλκανική⁵³².

Από πολύ νωρίς ο Ανδρόνικος Β' ακολούθησε απέναντι και στους Σέρβους την πάγια διπλωματική τακτική των Βυζαντινών προκειμένου να εξασφαλίσει τη συμμαχία με αυτούς. Έτσι, την άνοιξη του 1299 πάντρεψε την πεντάχρονη κόρη του Σιμωνίδα με τον κράλη των Σέρβων Στέφανο Ούρεση Β' Μιλούτιν⁵³³. Στα χρόνια των καταλανικών εισβολών στη Μακεδονία⁵³⁴, ο Μιλούτιν έστειλε κάποια βοήθεια και στη Μονή Χιλανδαρίου και στη Θεσσαλονίκη, όπου κατοικούσε η πεθερά του, αυτοκράτειρα Ειρήνη με την οποία είχε φιλικές σχέσεις⁵³⁵. Γύρω στο 1310 ο Μιλούτιν θα είχε οπωσδήποτε φιλικές σχέσεις με τον Ανδρόνικο Β' αφού ζήτησε τη βοήθειά του στον πόλεμο εναντίον του αδελφού του Δραγούτιν, ενώ ο ίδιος βοήθησε το 1313 τον πεθερό του στην πρώτη κοινή επίθεση εναντίον μιας τουρκικής ομάδας. Η πιο σημαντική βοήθεια που έδωσε ο Μιλούτιν στο βυζαντινό αυτοκράτορα είναι οι 2000 ιππείς διαλεγμένοι ανάμεσα

⁵³⁰ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 Θ, 419

⁵³¹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 8 Α, 430-431

⁵³² Πρβλ. OSTROGORSKY, όπ.π., σελ. 150, NICOL, όπ.π., σελ. 193

⁵³³ ΓΡΗΓ. VI 9 Δ, 203-204. Την τάση του βέβαια να συνάπτει συμμαχίες επικρίνει ο Γρηγοράς όταν αναφέρει πως «συμμαχίας υπερορίους ώνειροπόλοι νυκτός και ήμέρας, ως μή όφελεν» (ΓΡΗΓ. VI 10 Α, 205), με αφορμή την προσπάθεια που έκανε το 1300-που το κράτος βρέθηκε σε μεγάλη κρίση-για σύναψη συμμαχίας με τους Αλανούς.

⁵³⁴ ΓΡΗΓ. VII 4 Α-ΙΑ, 224-233

⁵³⁵ ΓΡΗΓ. VII 5 Γ-Δ, 235-237

στους Σέρβους άρχοντες προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Τούρκους που είχαν αποσπαστεί από τους Καταλανούς και είχαν μείνει στη Θράκη, την οποία λεηλατούσαν⁵³⁶. Οι γενικά φιλικές σχέσεις Βυζαντινών και Σερβίας στις αρχές του 14^{ου} αι. φαίνονται και από την αυξημένη επιρροή του Μιλούτιν στα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Το 1311 ζήτησε από τον Ανδρόνικο να επικυρώσει ορισμένες γαίες της Μονής του Αγίου Παντελεήμονος, ενώ το 1319 ο βυζαντινός αυτοκράτορας δώρισε άλλες γαίες στη σερβική Μονή του Χιλανδαρίου. Η δωρεά έγινε ύστερα από παράκληση του Μιλούτιν και ο αυτοκράτορας αναφέρθηκε στο γεγονός ότι ο κράλης τον είχε βοηθήσει σε πολεμικές επιχειρήσεις⁵³⁷.

Η στάση των Σέρβων στον εμφύλιο

Παρόλα τα προηγούμενα γεγονότα, ο εμφύλιος απέδειξε πως η προσέγγιση των Σέρβων μόνο θετικά αποτελέσματα δεν είχε. Οι Σέρβοι δεν είχαν σταθερή στάση με αποτέλεσμα στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τα συμφέροντά τους να ακολουθούν επαμφοτερίζουσα πολιτική.

Η Σιμωνίδα η οποία έπαιξε σοβαρό μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των δύο ηγεμόνων⁵³⁸, δεν μπόρεσε στη συγκεκριμένη περίπτωση να πετύχει μια σταθερή συμμαχία του συζύγου της με τον πατέρα της στον επικείμενο εμφύλιο πόλεμο. Το αντίθετο μάλιστα έγινε. Τον Απρίλιο δηλ. του 1321 ο Μιλούτιν, εκμεταλλευόμενος τη σύγκρουση του πεθερού του με τον εγγονό του, τάσσεται εναντίον του Ανδρονίκου Β΄. Αυτό έγινε διότι, όπως αναφέρει ο Καντακουζηνός, επιδίωκε την αποδυνάμωση της αυτοκρατορικής εξουσίας και την εκμετάλλευσή της προς ίδιον όφελος. Ο απεσταλμένος του λοιπόν Σέρβος μοναχός Καλλίνικος από τη μια μεριά ζήτησε από τον Ανδρόνικο Β΄ την ανάκληση στη Σερβία του στρατιωτικού σώματος δύο χιλιάδων Κομάνων⁵³⁹, το οποίο είχε αποσταλεί ως βοήθεια του κράλη προς τον πεθερό του, από την άλλη ήθελε να συναντήσει κρυφά το Νέο⁵⁴⁰.

Η συναφθείσα μυστική συμφωνία των Σέρβων με το νέο Ανδρόνικο επικυρώθηκε από τον Κράλη⁵⁴¹. Ωστόσο, τουλάχιστον κατά

⁵³⁶ ΓΡΗΓ. VII 10 A, 262-263 και VII 10 Z, 268. Πρβλ. OSTROGORSKY, όπ.π., σελ. 18 κ.εξ., NICOL, όπ.π., σελ. 224

⁵³⁷ OSTROGORSKY, υπ. σελ. 328 Χρυσόβουλλο Μονής Χιλανδαρίου του 1319 *Actes de l' Athos* αρ. 26

⁵³⁸ MAVROMATIS, όπ. σελ. 70-71: στεναί φιλικαί καί συμμαχικαί σχέσεις Ανδρονίκου Β΄ καί Μιλούτιν λόγω συγγενείας καί τής άφομοιώσεως του βυζαντινού πολιτισμού υπό του Σέρβου ηγεμόνος (1312-1319 κ.ε.), BOSCH, *Andronikos III*, σ.87 και υπ. 3

⁵³⁹ MAVROMATIS, σ. 70 υπ. 212-215 και σ. 75 υπ. 231: Οι Κομάνοι στάλθηκαν κατά των Τούρκων και παρέμειναν στη Θράκη ως το 1327, οπότε μεταφέρθηκαν στη Λήμνο, Θάσο και Λέσβο με εντολή του αυτοκράτορα

⁵⁴⁰ KANT. I 7, 35-36

⁵⁴¹ KANT. I 8, 36-37

την πρώτη φάση του εμφυλίου, οι Σέρβοι δεν παρείχαν τελικά ένοπλη βοήθεια στους επαναστάτες. Η Bosch διατυπώνει την άποψη ότι αυτό συνέβη πιθανότατα λόγω της αναβίωσης της επιρροής της Σιμωνίδας στον Κράλη και το θάνατο του Μιλούτιν στις 23 Οκτωβρίου 1321⁵⁴². Ωστόσο η επιρροή δεν αναφέρεται πουθενά η δε πρώτη φάση έληξε με τη συμφωνία του Ιουνίου του 1321(βλ. γεγονότα), τεσσερισήμισυ δηλ. μήνες πριν το θάνατο του Μιλούτιν. Πιθανότερο φαίνεται-κατά τον Κύρρη- οι λόγοι της μη παροχής ένοπλης βοήθειας να σχετίζονται με την επιλογή της Αδριανούπολης και όχι της Χριστούπολης ως στρατηγικού σημείου. Και αυτό γιατί η από τη Χριστούπολη, όπου θα συγκεντρώνονταν η σερβική βοήθεια, εύκολα θα μπορούσαν να μεταφερθούν στην Καλλίπολη και από κει εναντίον της πρωτεύουσας. Όταν τελικά ύστερα από επιμονή του Συναδηνού, επιλέχθηκε η Αδριανούπολη, δεν υπήρχε πρακτική δυνατότητα αξιοποίησης τυχόν παρεχόμενης βοήθειας, ούτε χώρος παραλαβής και συγκέντρωσης αυτής της βοήθειας⁵⁴³. Με επιφύλαξη φυσικά θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε και αυτή την υπόθεση, γιατί παρατηρούμε ότι και στην τελευταία φάση, όταν οι Σέρβοι ήταν αναμειγμένοι στις εχθροπραξίες, προτίμησαν να τηρήσουν μια παθητική ή και αρνητική στάση στην ενεργό συμμετοχή⁵⁴⁴. Ίσως τελικά τους ικανοποιούσε απλά η υποκίνηση, η πρόκληση και έναρξη της σύγκρουσης από την οποία θα αποδυναμώνονταν οι Βυζαντινοί και θα ωφελούνταν οι ίδιοι. Βέβαιο είναι ότι η μυστική συμμαχία παράλληλα με την προαναφερθείσα ανάκληση των Κομάνων και την υπόσχεση για παροχή βοήθειας από τους Γενουάτες έδωσε ένα κίνητρο στο Νέο και επέσπευσε την πραγματοποίηση της αποστασίας, αφού το μέτωπο του Ανδρονίκου Β΄ εμφανιζόταν αποδυναμωμένο.

Στις αρχές του 1326 ο Γρηγοράς μαρτυρεί βυζαντινή διπλωματική αποστολή στη Σερβία, μέλος της οποίας ήταν και ο ίδιος. Τα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτή την αποστολή ήταν τα εξής: η κόρη του πανυπερσέβαστου, δηλ. η ανιψιά του Ανδρόνικου Β΄ παντρεύτηκε τον κράλη της Σερβίας Stefan Uros III Decanski, ο οποίος είχε διαδεχτεί τον Μιλούτιν που είχε πεθάνει το 1321. Μετά από λίγο πήγε να τη δει η μητέρα της και λίγο αργότερα και ο πανυπερσέβαστος «οὐκ ἐθέλων ἔτι ὑπὸ βασιλεῖ εἶναι, ἀλλ' ἑαυτῷ περιποιήσασθαι βασιλείαν, ἅτε δηλαδή κληρον οὔσαν αὐτῷ πατρικόν»⁵⁴⁵. Έφυγε λοιπόν για να εξασφαλίσει τη συμμαχία και βοήθειά του στην εφαρμογή των σχεδίων. Παρατηρούμε για άλλη μια φορά οι βυζαντινοί να εμπλέκουν τους ξένους σε εσωτερικές υποθέσεις στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν βοήθεια προκειμένου να ικανοποιήσουν τους στόχους

⁵⁴² BOSCH, σελ. 88

⁵⁴³ Πρβλ. Κ.Π.ΚΥΡΡΗ, όπ.π., σελ. 38

⁵⁴⁴ Βλ. κεφ. πρώτο, σσ. 67-68.

⁵⁴⁵ ΓΡΗΓ. VIII 14 Β, 373-374

τους. Ο γηραιός βασιλιάς αντέδρασε στο ενδεχόμενο συμμαχίας του με τον Σέρβο γαμπρό του στέλνοντας σε αυτόν πρεσβεία και τα σύμβολα του καισαρικού αξιώματος. Εκείνος τα δέχτηκε και υποσχέθηκε να μη διεκδικήσει ξανά τίποτα. Επρόκειτο δε να γυρίσει στην Κωνσταντινούπολη αλλά αρρώστησε και πέθανε. Όσον αφορά την πρεσβεία, αυτή στάλθηκε στους Σέρβους και για να αναγκάσουν την καισάρισα να επανέλθει, επειδή αυτή δεν ήθελε, καθώς ντρεπόταν για αυτά που είχε κάνει ο άντρας της, και «περί τε καταστάσεως ἄλλης Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων»⁵⁴⁶. Ο Γρηγοράς είναι πολύ αόριστος βέβαια όταν αναφέρει ότι θα διευθετούσαν και άλλα ζητήματα, αντιλαμβανόμεστε ωστόσο πως υπάρχει ούτως ή άλλως προσέγγιση των Σέρβων τους οποίους στην πρώτη φάση του εμφυλίου είχαμε αφήσει συνεργάτες του Νέου. Οι περίεργες μυστικές επαφές τους και οι υποσχέσεις για βοήθεια που έδωσαν στον Ανδρόνικο Β'⁵⁴⁷ είχαν σαν αποτέλεσμα την αλλαγή των δεδομένων. Ο Γηραιός αισθανόμενος πιο ισχυρός κινείτο ίσως αβίαστα και χωρίς φόβο εναντίον του εγγονού του επιταχύνοντας το νέο ξέσπασμα της σύγκρουσης

Αυτή ακριβώς η προσέγγιση των Σέρβων από το γηραιό είναι που ανησύχησε τον εγγονό του. Φοβούμενος λοιπόν μήπως του γίνει εμπόδιο στα νέα του σχέδια προσέγγισε αντίστοιχα τους Βούλγαρους με τους οποίους ήρθε σε συμφωνία λίγο πριν ξεκινήσει η γ' φάση του εμφυλίου⁵⁴⁸. Έτσι στην τελευταία φάση είχαν άμεση πλέον εμπλοκή. Στα τέλη του 1327 ο Decanski έστειλε σε βοήθεια του Ανδρόνικου Β' στρατό στη Μακεδονία με αρχηγό το Χρέλη, τον οποίο ο Καντακουζηνός χαρακτηρίζει «τῶν τε παρά Τριβαλοῖς εὐπατριδῶν καὶ ἀνδρείας καὶ ἐμπειρίας στρατηγικῆς τὰ πρῶτα φέρων παρ' αὐτοῖς»⁵⁴⁹. Τα συμμαχικά στρατεύματα έφτασαν στις Σέρρες και κλείστηκαν στην ισχυρά οχυρωμένη πόλη, ενώ λίγο αργότερα έφτασε στη Ζίχνα ο νέος Ανδρόνικος⁵⁵⁰. Με πρωτοβουλία, απ' ό τι φαίνεται, του Χρέλη δε δόθηκε μάχη⁵⁵¹ και μετά από λίγο ο Ανδρόνικος κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη⁵⁵².

Το γεγονός αυτό υπήρξε καθοριστικό για την έκβαση του εμφυλίου και σε λίγο και άλλες πόλεις της Μακεδονίας συνθηκολόγησαν με το Νέο. Λίγο αργότερα παραδόθηκαν και οι Σέρρες⁵⁵³, οπότε οι βυζαντινοί αρχηγοί του στρατού του γηραιού προσπαθούσαν να πείσουν το Decanski να επιτεθεί εναντίον του Νέου. Όμως ο Χρέλης που από τις Σέρρες πρόβλεπε την ευνοϊκή για το Νέο

⁵⁴⁶ ΓΡΗΓ. VIII 14 B, 374

⁵⁴⁷ ΓΡΗΓ. IX 1 Z, 394, ΚΑΝΤ. I 48, 233

⁵⁴⁸ Βλ. παραπάνω, σσ. 113-114.

⁵⁴⁹ ΚΑΝΤ. I 52, 261

⁵⁵⁰ ΚΑΝΤ. I 52, 262

⁵⁵¹ ΚΑΝΤ. I 52, 263

⁵⁵² ΚΑΝΤ. I 53, 271-272

⁵⁵³ ΚΑΝΤ. I 54, 274-277

έκβαση του εμφυλίου, συμβούλευσε τον Κράλη να μην αναμειχθεί και να προτιμήσει την ειρήνη⁵⁵⁴. Αυτή τη συμβουλή, κατά τον Καντακουζηνό, ασπάστηκαν και οι υπόλοιποι Σέρβοι άρχοντες φτάνοντας στο σημείο να διακηρύξουν ότι στην περίπτωση που ο Κράλης αποφάσιζε εκστρατεία εναντίον του Νέου, οι ίδιοι θα αρνούνταν να συμμετάσχουν⁵⁵⁵. Ο Decanski πρότεινε στους Βυζαντινούς ή να τους στείλει στο Μιχαήλ Σισμάν, ώστε να επιστρέψουν στην Κωνσταντινούπολη μέσω Βουλγαρίας, ή να τους στείλει στη Βενετία και από και στην Κωνσταντινούπολη ή, πράγμα που δέχτηκαν ορισμένοι, όπως ο Μιχαήλ Ασάν, να τους βοηθήσει να φτάσουν στις οχυρές πόλεις Πρίλαπο, Πρόσακο και Στρούμνιτσα και εκεί να περιμένουν το τέλος του πολέμου⁵⁵⁶. Τελικά η Πρίλαπος παραδόθηκε στο Νέο, ο Πρόσακος καταλήφθηκε από τους Σέρβους το δε Μελένικον και η Στρούμνιτσα παρέμειναν πιστοί στον Ανδρόνικο Β'⁵⁵⁷.

Είναι φανερό από τα παραπάνω πως ο ηγεμόνας της Σερβίας προτίμησε να μείνει αμέτοχος και δεν προέβη σε καμιά κίνηση προκειμένου να τιμήσει τη συμμαχία του με τον αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη. Φαίνεται πως η πολιτική του Decanski είχε σκοπό τη διαφύλαξη των σερβικών κατακτήσεων στη Μακεδονία και, αν αυτό ήταν δυνατό, την επέκτασή τους. Όμως, ούτε ο ίδιος ούτε οι ευγενείς ήταν διατεθειμένοι να εμπλακούν σε σοβαρές εχθροπραξίες με το νέο Ανδρόνικο, από τη στιγμή που έγινε φανερό ότι θα υπερίσχυε στη Μακεδονία. Σε κανένα λοιπόν σημείο του έργου του Γρηγορά ή του Καντακουζηνού δεν τους βρίσκουμε δυναμικούς υπερασπιστές και με διάθεση να αγωνιστούν, όπως συμφώνησαν. Είναι πρωταγωνιστές στα λόγια και τις συμφωνίες, απόντες όμως στην πράξη. Το ότι οι βυζαντινοί αυτοκράτορες βασιζόνταν σε αυτούς ακόμα και όταν τα προβλήματα ήταν εσωτερικά, είναι απλώς μια ένδειξη αδυναμίας και παρακμής του Βυζαντίου.

γ) Λατίνοι

Στο περιθώριο των Βουλγάρων και των Σέρβων, που παίζουν καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις, παρακολουθούμε τους Γενουάτες και τους Βενετούς να έχουν μια έμμεση εμπλοκή σε όλα αυτά. Σε κανένα από τα δύο κείμενα δεν αναφέρονται συγκεκριμένα αίτια ή στόχοι των κινήσεων τους, κανείς δεν επιμένει στις πράξεις τους. Μόνο σε επισφαλή συμπεράσματα λοιπόν μπορούμε να οδηγηθούμε σχετικά με το τι ακριβώς επιδίωκαν.

⁵⁵⁴ ΚΑΝΤ. Ι 55, 280-281

⁵⁵⁵ ΚΑΝΤ. Ι 55, 282-283

⁵⁵⁶ ΚΑΝΤ. Ι 55, 284

⁵⁵⁷ ΚΑΝΤ. Ι 55, 285

Κάποιοι Γενουάτες του Γαλατά ήταν ούτως ή άλλως φίλοι του Νέου, αφού του έδιναν δάνεια- εκμεταλλευόμενοι τις ασωτείες του και φυσικά με τόκο, -προκειμένου να κινηθεί⁵⁵⁸. Περισσότερο προσωπική βέβαια παρουσιάζεται η σχέση και η επιρροή αυτή και όχι ως μεθοδευμένη πολιτική κίνηση. Μάλιστα οι φίλοι του Γενουάτες ήταν από τους ελάχιστους που γνώριζαν από την αρχή τις συνωμοτικές του κινήσεις αφού ήταν «δεδοκιμασμένοι φίλοι τῷ βασιλεῖ»⁵⁵⁹. Υπόσχονταν λοιπόν από την αρχή ότι θα τον βοηθήσουν στην απόδραση χρηματοδοτώντας τον και προσφέροντάς του τριήρεις. Τρεις δυτικοί ονοματίζονται⁵⁶⁰, στους δύο από τους οποίους στηρίχτηκαν οι συνωμότες για να οργανώσουν τη φυγή του⁵⁶¹.

Αργότερα συναντάμε κι άλλους Λατίνους στο πλευρό του Νέου. Έτσι, κατά τη διάρκεια της πρεσβείας του Θεόληπτου και του Καλλικρηνίτη, και ενώ ο Νέος διαφωνεί με το στράτευμα⁵⁶² ο Καντακουζηνός αναφέρει ότι οι πιο έντονοι στις αντιδράσεις τους ήταν «οἱ ἐκ Γερμανῶν μισθοφόρων Λατῖνοι, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τινες τῶν εὐπατριδῶν παρ' αὐτοῖς»⁵⁶³. Φαίνεται απ' αυτό το σημείο πως δε βοηθούν απλώς αλλά έχουν υπολογίσιμη άποψη και σε καίριες στιγμές χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια εκ μέρους του Νέου για να συμφωνήσει μαζί τους. Η σοβαρότητα εξάλλου του ρόλου που θα παίξουν προβλέπεται από την αρχή, όταν ο Ανδρόνικος Β΄ φοβάται την ανάμειξή τους και την προσφορά βοήθειας σε περίπτωση που εγγονός του θελήσει να φύγει⁵⁶⁴.

Αν προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τη στάση των Γενουατών υπέρ του Νέου ως κάτι που ξεπερνά την προσωπική σχέση, θα πέσουμε σε αντιφάσεις. Την εποχή εκείνη σημειώθηκαν εξεγέρσεις και μεγάλες ταραχές ανάμεσα στους κατοίκους της Γένουας, Γουέλφους και Γιββελίνους. Ενώ για πολλά χρόνια το γένος των Γιββελίνων ήταν ενδοξότερο και εξέλεγε τους άρχοντες, άλλαξαν τα πράγματα, επικράτησαν οι Γουέλφοι και εξόρισαν από τη Γένουα όσους ανήκαν στο άλλο γένος ώστε να μην αποκτήσουν στη συνέχεια δύναμη και αλλάξουν την κατάσταση. Σε όλες τις αποικίες των Γενουατών οι άρχοντες έκαναν τα ίδια. Γι' αυτό έγιναν παντού εμφύλιες συγκρούσεις και πόλεμοι μεταξύ των Γενουατών⁵⁶⁵. Ο Ανδρόνικος Β΄ ακολουθούσε φιλογιβελλινική πολιτική. Έτσι, κατά το 1318-1319 συνήψε συμμαχία

⁵⁵⁸ ΓΡΗΓ. VIII 1 Β, 284

⁵⁵⁹ ΚΑΝΤ. I 8, 38

⁵⁶⁰ «ὀνόματα δ' αὐτοῖς, ἀπό μὲν τοῦ τῶν Ὀρίων γένους, Ῥάφων ντε Ὅρια, ἀπό δὲ τοῦ Σπινουλῶν, Φρερίγω Σπίνουλα, ἐκ δὲ τῶν Ντεμάρ, Ῥάφων Ντεμάρ» :ΚΑΝΤ. I 8, 39

⁵⁶¹ ΚΑΝΤ. I 12, 60-61, BOSCH, σελ. 16-17, Γ.Ι.ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας (285-1354)*, ὁπ.π., σελ. 378.

⁵⁶² Βλ. κεφ. δεύτερο, σσ. 41-44.

⁵⁶³ ΚΑΝΤ. I 20, 98

⁵⁶⁴ ΓΡΗΓ. VIII 3 Δ, 396

⁵⁶⁵ ΓΡΗΓ. VIII 1 Δ, 286-287

με τη λομβαρδική «Λίγκα» των Γιβελλίνων της Σαβόνας και κατά το 1320-1321 ήταν αντίθετος με τη γουέλφοκρατούμενη τότε Γένουα και τη Νεάπολη, Γαλλία, Αγία Έδρα. Όταν το 1318-1319 ο γιος του Μαρκήσιος Θεόδωρος του Μομφεράτου επρόκειτο να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, ο πατέρας του απευθύνθηκε στη Ραγούσα και τη φιλογιβελλινική Βενετία λόγω αδυναμίας του βυζαντινού στόλου της Αυλώνας στις αλβανικές ακτές να του παράσχει προστασία⁵⁶⁶. Η στάση του αυτή τον έθετε αντιμέτωπο των Γουέλφων. Αυτό όμως δεν εξηγεί τη φιλική στάση των Γιβελλίνων Γενουατών του Γαλατά οι οποίοι ήταν σε ρήξη με τη Μητρόπολή τους και επομένως θα περιμέναμε να ταχθούν με το μέρος του εχθρού της, δηλ. του Ανδρόνικου Β΄. Επομένως μόνο την προσωπική σχέση μπορούμε να θεωρήσουμε ως αιτία της υποστήριξης του Νέου από τους Γενουάτες. Δεν αποκλείεται βέβαια να είχαν προβλέψει ότι στο τέλος ο νεαρός Ανδρόνικος θα ήταν ο νικητής της σύρραξης.

Όσον αφορά τους Βενετούς προσπαθώντας να διατηρήσουν φιλικές σχέσεις με τον αυτοκράτορα, δεν εμπλέκονται εύκολα. Ο Ανδρόνικος Β΄ ήταν ο επίσημος ηγέτης της αυτοκρατορίας, και είχε επίσημα την εξωτερική πολιτική στα χέρια του, ακόμα και στις φάσεις του εμφυλίου που μπορεί να μειονεκτούσε⁵⁶⁷. Με αυτόν λοιπόν είχαν συνδιαλλαγές και είχαν κάθε συμφέρον να διασφαλίσουν φιλικές σχέσεις με τη βυζαντινή αυτοκρατορία, αφενός μεν γιατί είχαν εξασφαλισμένα εμπορικά προνόμια, τα οποία ήθελαν να διατηρήσουν, αφετέρου δε γιατί η βυζαντινή αυτοκρατορία αποτελούσε δίοδο και σύνδεσμο με τις κρίσιμες εστίες των βενετικών συμφερόντων στη Βαλκανική, τον Εύξεινο Πόντο, τη Μ. Ασία και την Ανατολική Μεσόγειο γενικά.

Τα παραπάνω είχαν σαν αποτέλεσμα οι Βενετοί να παρακολουθούν απλά χωρίς να επεμβαίνουν στις εχθροπραξίες των δύο παρατάξεων. Περιορίστηκαν μόνο στο να στείλουν πρεσβεία στον Ανδρόνικο Β΄ μετά τη λήξη της α΄ φάσης του εμφυλίου⁵⁶⁸, προφανώς ως ένδειξη της διάθεσής τους για προσέγγιση αλλά και ενίσχυση των ήδη ικανοποιητικών σχέσεών τους με το Βυζάντιο. Όταν ο αγώνας είχε κριθεί υπέρ του Νέου, και συγκεκριμένα, το 1328, και λίγο πριν τα στρατεύματά του μπουν στην Κωνσταντινούπολη, ο Νέος έστειλε πρεσβεία σε αυτούς και τους υποσχέθηκε χρήματα, αν συνεργάζονταν στην άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ούτε και τότε όμως επιδίωξαν να συνεργαστούν μαζί του⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ Βλ. Κ.Π.ΚΥΡΡΗ, *όπ.π.*, σελ. 39

⁵⁶⁷ Βλ. κεφάλαιο δεύτερο, σελ. 47 και σελ. 59.

⁵⁶⁸ Η πρεσβεία αυτή αποφασίστηκε στις 5 Ιουλίου 1321 με καθορισμένη την αμοιβή του πρεσβευτή, το ύψος των δαπανών αυτού και της ακολουθίας του: THIRIET, *Assemblees venitiennes*, I, σελ. 183, αρ. 431, 5 juillet 1321. Απλή μνεία της πρεσβείας αυτής βλ. και CESSISAMBIN, *Deliberazioni*, I, σ. 234, αρ. 158 (Iuglo [1321]). Πρβλ. Κ.Π.ΚΥΡΡΗ, *όπ.π.*, σελ. 144, υπ.74

⁵⁶⁹ ΓΡΗΓ. ΙΧ 5 ΣΤ, 417-418

δ) Σκύθες (Τάταροι και Μογγόλοι της Χρυσής Ορδής)

Παρά το γεγονός ότι σχεδόν μόνο ως συνεργάτες των Βουλγάρων συναντάμε τους Σκύθες, αξίζει μια αναφορά στις κινήσεις τους στη διάρκεια του εμφυλίου, όπως αυτές προκύπτουν από τα κείμενα.

Είναι χαρακτηριστικό πως η πρώτη αναφορά σε κινήσεις ξένων, που δημιουργεί υποψίες πως σχετίζεται με τη σύγκρουση που θα επέλθει και επηρεάζει τις εξελίξεις, είναι αυτή που υπάρχει στο Καντακουζηνό και σχετίζεται με τις επιδρομές των Σκυθών. Πριν την αναφορά σε αυτές τις επιδρομές, ο Καντακουζηνός μας δίνει για τους Σκύθες τις εξής πληροφορίες: «τό δέ ἐξ Ὑπερβορέων Σκυθικόν πλήθει τε ἀναρίθμητον σχεδόν ὄν καί δυνατώτατον τῶν ἑκασταχοῦ ἔθνῶν, ἐν μὲν τοῖς παλαιότατοις χρόνοις ἔτησίως εἰς τὴν Ῥωμαίων εἰσβάλλον, τὰ μέγιστα ἑκάκου, τό προστυχόν ἐξανδραποδιζόμενον ἅπαν»⁵⁷⁰. Επειδή δε οι Βυζαντινοί βασιλεῖς αντιλήφθηκαν ότι δε θα είναι δυνατό να τους αντιμετωπίσουν με τα όπλα, τους αντιμετώπισαν με διπλωματικά μέσα και δώρα προς τους ηγεμόνες τους. Περισσότερο απ' όλα έφερνε κοντά τους Σκύθες με τους Βυζαντινούς η αποστολή γυναικῶν απ' τους βασιλικούς οίκους ως συζύγους τους. Αυτό τους κολάκευε πολύ καθώς πίστευαν ότι ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων ήταν απόγονος του Αλέξανδρου του Μακεδόνα και των Περσῶν. Γνωρίζοντας αυτό οι αυτοκράτορες τους έστελναν όμορφες γυναίκες, όχι μόνο ευγενικές αλλά και «ἐξ ἀσήμων γενῶν, ἐν τοῖς βασιλείοις ἐκτρέφοντες, ὡς θυγατέρας ἑαυτῶν»⁵⁷¹. Έτσι, για πολλά χρόνια είχαν κατορθώσει να παρεμποδίζουν τις εισβολές τους.

Ωστόσο, το έτος του θανάτου του Μιχαήλ Θ' (1320), έκαναν επιδρομές και λεηλασίες χωρίς όμως πολλές ζημιές καθώς η στρατιά τους δεν ήταν πολυάριθμη⁵⁷². Την επόμενη χρονιά Σκυθική στρατιά εισέβαλε στη Θράκη, συγκρούστηκε με τους Βυζαντινούς και ηττήθηκε⁵⁷³. Αξιοσημείωτο και σχετικό με την έριδα, είναι πως ο Καντακουζηνός στη συνέχεια αναφέρει πως υπήρχε μια φήμη ότι η επιδρομή των Σκυθῶν έγινε με υποκίνηση του Ανδρόνικου Β' εξαιτίας του μίσους του προς τον εγγονό του. Θέλοντας δηλ. να εκδικηθεί τη Θράκη, η οποία πήρε το μέρος του εγγονού του, είχε μυστικές επαφές με τους Σκύθες προκειμένου να προβούν σε τέτοιες κινήσεις. Ο Καντακουζηνός βέβαια τονίζει πως «το ψεῦδος ἄκρατον εἶχον»⁵⁷⁴,

⁵⁷⁰ KANT. I 39, 188

⁵⁷¹ KANT. I 39, 188. Ο Καντακουζηνός αναφέρεται κυρίως στην εποχή του Μιχαήλ Η'. Βλ. OSTROGORSKY, Γ' 143-144

⁵⁷² KANT. I 39, 188

⁵⁷³ KANT. I 39, 189-191

⁵⁷⁴ KANT. I 39, 193

ωστόσο μια τέτοια φήμη, έστω και ψευδής βοηθά να γίνει αντιληπτό το κλίμα που είχε δημιουργήσει η σύγκρουση, την απώλεια της σύνεσης και την επικίνδυνη εμπλοκή των ξένων, η οποία ούτως ή άλλως θα επερχόταν.

Μια άλλη υπόθεση σχετική με την επιδρομή αυτή-υπόθεση που βασίζεται σε μεταγενέστερες συνεργασίες και κινήσεις των Βουλγάρων με τους Σκύθες (το 1324⁵⁷⁵ και το 1328⁵⁷⁶)-είναι ότι ίσως αυτοί ήρθαν σε συνεννόηση με τους Βούλγαρους. Με δεδομένο δηλ. το ότι οι Βούλγαροι εκμεταλλεύτηκαν τον εμφύλιο για να προσκαλέσουν τους Σκύθες εναντίον του Βυζαντίου, πιθανολογείται ότι ίσως ο θάνατος του Μιχαήλ Θ'- κατεξοχήν εκπροσώπου της αμυντικής πολιτικής της αυτοκρατορίας εναντίον των ξένων-να θεωρήθηκε από τους Βούλγαρους ευκαιρία να χτυπήσουν την άμυνα και να μονιμοποιήσουν την κατοχή τους στις θρακικές πόλεις που τους είχαν δοθεί ως προίκα το 1308, όταν η Θεοδώρα, κόρη του Μιχαήλ, είχε παντρευτεί το Σβιετοσλάβο⁵⁷⁷. Η επανάληψη των δια της Βουλγαρίας Σκυθικών επιδρομών τρεις φορές σε πέντε χρόνια (1320⁵⁷⁸, 1321⁵⁷⁹, 1324⁵⁸⁰), με τη βουλγαρική έγκριση δημιουργεί εύλογες υποψίες για βουλγαρική υποκίνηση. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ίδιος ο Καντακουζηνός αφηγείται τις δύο πρώτες επιδρομές (1320, 1321) όχι όταν έγιναν αλλά με αφορμή τη μεγάλη σύγκρουση Βυζαντινών και Βουλγάρων, η οποία έγινε το 1324 και στην οποία οι Σκύθες ήταν ενωμένοι με τους Βούλγαρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ, ΟΠΩΣ ΑΥΤΕΣ ΔΗΛΩΝΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΔΥΟ ΚΕΙΜΕΝΑ

Όπως κάθε εμφύλια διαμάχη, έτσι και αυτή των δύο Ανδρονίκων, η οποία σημειώθηκε όταν και επειδή ούτως ή άλλως το κράτος έδειχνε πλέον σημεία παρακμής, δημιούργησε ακόμα περισσότερα προβλήματα στο λαό, αποδυνάμωσε την κεντρική εξουσία και μείωσε το γόητρο του Βυζαντίου, τα προβλήματα τα οποίου εκμεταλλεύτηκαν οι γείτονες.

Άμεσες ή έμμεσες αναφορές σε συνέπειες του εμφυλίου θα αναζητηθούν κυρίως στο έργο του Γρηγορά, ο οποίος γράφει μετά τον πόλεμο και γνωρίζει τα αποτελέσματα έχει δε πλατύτερους ορίζοντες και σταθερή προσωπική κρίση.

⁵⁷⁵ ΚΑΝΤ. Ι 36, 175

⁵⁷⁶ ΚΑΝΤ. Ι 57, 294

⁵⁷⁷ Βλ. παραπάνω σελ. 110.

⁵⁷⁸ ΚΑΝΤ. Ι 39, 188

⁵⁷⁹ ΚΑΝΤ. Ι, 39, 188-193

⁵⁸⁰ ΚΑΝΤ. Ι 36, 175

Αμέσως λοιπόν μετά την αναφορά στη φυγή του Νέου (20 Απριλίου 1321) και πριν αρχίσει να εκθέτει τα γεγονότα του εμφυλίου, ο Γρηγοράς, εκφραζόμενος σχεδόν ποιητικά τοποθετείται απέναντι στις συνέπειες μιας εξέγερσης. Οι παράγραφοι αναφέρονται συγκεκριμένα στις καταλυτικές συνέπειες μιας εξέγερσης τόσο για την κοινωνική τάξη και ευρυθμία όσο και για την άμυνα του κράτους⁵⁸¹. Οι απόψεις που εκφράζονται έχουν βέβαια γενικό χαρακτήρα, θα μπορούσαν, ωστόσο, να αποτελέσουν μια εισαγωγή στην αναζήτηση συγκεκριμένων συνεπειών, αφού και σε αυτό τον εμφύλιο, όπως σε κάθε πολεμική περίοδο, σημειώθηκαν ανατροπές των ισχυουσών ηθικών, κοινωνικών και πνευματικών αξιών.

Πρώτη συνέπεια του εμφυλίου-που ταυτίζεται με μέσο των επαναστατών-ήταν η απόλυτη εκμετάλλευση του λαού, της συνεχώς διογκούμενης δυσαρέσκειάς τους και της συνεπαγόμενης επαναστατικότητάς τους από τους συνωμότες και τους δημαγωγούς και η μετατροπή τους σε βίαια όργανα εφαρμογής των θελήσεών τους. Πράγματι, μόλις οι ηγέτες της εξέγερσης έλαβαν όλα τα μέτρα που υποσχέθηκαν στις λαϊκές τάξεις, δηλ. ελευθερία και ατέλεια, τους μετέτρεψαν σε πειθήνια όργανά τους, πρόθυμα να εκτελέσουν κάθε εντολή τους. Με βίαιο τρόπο όρμησαν στους φορολόγους-πράκτορες της αυτοκρατορικής αυλής, τους οποίους άρχισαν να κακοποιούν χωρίς τάξη και μέτρο, αρπάζοντας και διανέμοντας μεταξύ τους τα βασιλικά χρήματα⁵⁸².

Οι ίδιες ομάδες στη συνέχεια, με υποκινητή το Συργιάννη, παρουσιάζονται απειλητικές στους απεσταλμένους του Ανδρόνικου Β'⁵⁸³, με αποτέλεσμα να αποκαλύπτεται στη συνέχεια η υποκριτική συμπεριφορά των πρωτεργατών απέναντί τους. Ενώ δηλ. επιδίωκαν να τους έχουν με το μέρος τους, καταδικάζουν τη συμπεριφορά τους και φαίνεται να τους περιφρονούν. Φυσικά ο Νέος τους αποδοκιμάζει και τους απομονώνει, αποκλείοντάς τους από κάθε είδους συζητήσεις για τη λήψη αποφάσεων. Αποτελεί λοιπόν ειρωνεία το ότι ο Νέος παρουσιάζεται υπερασπιστής της δημοκρατίας και της ανάγκης να εκφράζουν όλοι ελεύθερα τη γνώμη τους προκειμένου να λαμβάνονται

⁵⁸¹ «καί ἅμα κατά γῆς εὐθυνούσης ἀέρες νεωτερίζουσι. καί ἀγανακτεῖ κατ' αὐτῶν ὕδωρ θαλάττης. καί ὕβρισταί κατά τῆς τούτων βουλήσεως ἀντιπνέουσι ἄνεμοι. καί λοιμῶν ὁδός εὐοδοῦται. καί κακοδαίμονοῦσι μὲν ὅσοι πρὸς ἀρετὴν καί παιδείαν ἐρῶνθιμισαν ἑαυτοὺς καί τό ἑαυτῶν πρὸς τὴν Δώριον, ὡς εἰπεῖν, ἀρμονίαν ἀπέξεσαν ἦθος. καί πᾶν ὅτι πράξαιεν πέρας εὐρίσκει σφαλερόν καί μάλα πολεμώτατον τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν ἔργων βουλευμάσι, τοῦ θεοῦ τοιαύτην τινά τὴν κρίσιν ἄνωθεν ταλατεύοντος. εὐδαιμονοῦσι δ' ὅποσοι δυστυχεῖς τινες καί ἀφανεῖς καί παραπλήγες καί Ἐριννύων πεφύκασι θρέμματα. καί νικῶσιν ἀνά κράτος τοὺς ἔμφρονας ἄφρονες. καί κυριεύουσι τῶν κοσμίων καί εὐσημίων ἀνδρῶν ἐμπαίκται τινες καί οἰκότεριβες ἄνθρωποι. καί ἴδοι τις ἂν τηνικαῦτα τοὺς τε δημαγωγούς, τοὺς τε τῶν πόλεων ἄρχοντας, τοὺς τε τῶν οἰκιῶν, τοὺς τε ἀγορανόμους καί δικασπόλους, καί πρὸς γε ὅποσοι τοῦ μοναδικοῦ προστατεῖν ἔλαχον βίου, πάντας καθάπερ ἀπό συμφώνου τινός τῆ ἀναιδεία καί ἀταξία λατρεύοντας καί οὐδέν ὑγιές πράττειν οὔτε δυναμένους, οὔτε ἐθέλοντας»: ΓΡΗΓ. VIII 6 Δ, 316.

⁵⁸² ΓΡΗΓ. VIII 6 Z, 319-320. KANT. I 19, 93

⁵⁸³ Βλ. κεφάλαιο πρώτο, σσ. 41-42.

δίκαιες και σωστές αποφάσεις, όπως ακριβώς έκαναν οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι⁵⁸⁴. Φαίνεται πως τελικά ο ρόλος τους περιορίζεται στο να ληλατούν και να δημιουργούν προβλήματα με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται μόνο αυτοί υπεύθυνοι για τον κίνδυνο κοινωνικής ανατροπής, καθαίρεσης των κρατουσών αξιών και διάλυσης του πολιτικοκοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος. Σίγουρα όλοι ήλπιζαν και ανέμεναν απ' αυτόν οτιδήποτε αρνιόταν ο γηραιός, ό,τι αυτός, λόγω των οικονομικών αναγκών και των τηρουμένων κρατικών κανόνων δεν ήθελε ή δεν μπορούσε να εκτελέσει. Όσο ο Νέος δεν κατείχε ακόμα νόμιμα την εξουσία, μπορούσε να εγγυηθεί στις θρακικές πόλεις φορολογική ατέλεια σε μεγάλη κλίμακα. Κινούμενος λοιπόν «εκ του ασφαλούς», αφού ακόμα δεν είχε αναλάβει τις κρατικές ευθύνες, υποσχόταν παροχές στον ταλαιπωρημένο λαό, η ικανοποίηση των οποίων ναι μεν θα εξυπηρετούσε το στόχο του, δηλαδή την εξασφάλιση οπαδών, θα έβλαπτε ωστόσο το σύνολο.

Οι επιδρομές των Τούρκων στη Μακεδονία, τη Θράκη καθώς και τα μικρά και μεγαλύτερα νησιά αποδίδονται από το Γρηγορά καθαρά στην άσχημη πολιτική κατάσταση του Βυζαντίου. Αναφέρει δηλ. πως, επειδή οι Τούρκοι κατάλαβαν πόσο νοσηρή και άσχημη ήταν η πολιτική κατάσταση του Βυζαντίου, λόγω του εμφυλίου, άρχισαν να ναυλοχούν ολκάδες και να πλέουν στη θάλασσα μαζικά και χωρίς φόβο. Εκτός από την επικείμενη συρρίκνωση της αυτοκρατορίας αυτό δημιούργησε έλλειψη στα βασιλικά ταμεία αφού πουλήθηκαν τα κειμήλια των παλαιών βασιλέων για να καλυφθούν οι ανάγκες⁵⁸⁵. Η δύσκολη θέση του αυτοκράτορα φάνηκε και αργότερα (1324), όταν οι Τούρκοι πολιορκούσαν τη Φιλαδέλφεια, οι κάτοικοι της οποίας κινδύνευσαν να παραδοθούν μαζί με την πόλη και τα σπίτια τους. Ο αυτοκράτορας, τονίζει ο Γρηγοράς, βρέθηκε σε δύσκολη θέση, χωρίς δυνατότητα να βοηθήσει αφού δεν υπήρχαν αποθέματα σε στρατό, όπλα και χρήματα⁵⁸⁶. Φαίνεται ότι, μέχρι τότε, ο κυριότερος τρόπος αντιμετώπισής τους ήταν αυτός της παροχής χρημάτων. Προκειμένου δε να εξασφαλιστούν αυτά ο Ανδρόνικος Β΄ αποφάσισε, το 1320, την αύξηση των ετήσιων φόρων των υπηκόων, μέτρο σφαλερό που ο Γρηγοράς το παραλληλίζει με αυτό που έκανε κάποιος θέλοντας να εξαγοράσει τη φιλία των λύκων: έκοψε σε πολλά σημεία τις φλέβες του και τους έδωσε να πιουν και να χορτάσουν από το αίμα του⁵⁸⁷. Η μέθοδος αυτή, η εξαγορά δηλαδή ειρήνης με χρήματα, ήταν βέβαια αποτελεσματική σε άλλες εποχές, όταν η αυτοκρατορία είχε μεγαλύτερη έκταση, συμπαγή στρατιωτική και πολιτική δύναμη και καλύτερα οικονομικά. Στην εποχή του εμφυλίου ωστόσο, οι

⁵⁸⁴ ΚΑΝΤ. Ι 9 Ι, 47-48

⁵⁸⁵ ΓΡΗΓ. VIII 6 Ε, 317 και VIII 10 ΣΤ, 351

⁵⁸⁶ ΓΡΗΓ. VIII 12 Γ, 361

⁵⁸⁷ ΓΡΗΓ. VIII 6 Ε, 317

σκεπτόμενοι άνθρωποι, όπως ο Γρηγοράς, φαίνεται να παραδέχονται πως τέτοιες τακτικές ισοδυναμούν με αφαίμαξη του κράτους και συνεπαγόμενη οικονομική εξαθλίωση των υπηκόων του. Ούτως ή άλλως, οι εχθροί την εποχή αυτή παρουσιάζονται περισσότερο συνειδητοποιημένοι, οργανωμένοι, διεκδικητικοί. Έχουν οργανωθεί σε πιο σταθερά κράτη, ακολουθούν μεθοδευμένες διπλωματικές τακτικές και δεν εξαγοράζονται τόσο εύκολα. Ωστόσο, οι Βυζαντινοί φαίνεται πως εξακολουθούν να πιστεύουν ότι αυτές οι χορηγίες ήταν αποτέλεσμα της ευεργετικής διάθεσης του αυτοκράτορα έναντι των ξένων λαών και ισοδυναμούσαν με πληρωμές για υπηρεσίες τους στον αυτοκράτορα⁵⁸⁸.

Ο εμφύλιος πόλεμος, εκτός από την αύξηση των πιέσεων των Τούρκων, έδωσε και πεδίο έκφρασης των διαθέσεων και των άλλων γειτόνων για επεκτατισμό, παρέμβαση και εκμετάλλευση των εσωτερικών προβλημάτων του Βυζαντίου. Η παρουσία τους και ο ρόλος τους είναι αισθητός αμέσως μόλις υποψιάζονται ότι θα ξεσπάσει η σύγκρουση. Επιδιώκουν συμμαχίες, αλλάζουν συχνά στρατόπεδο, εκμεταλλεύονται καταστάσεις⁵⁸⁹. Για όλα αυτά βέβαια την ευθύνη φέρουν οι Βυζαντινοί, οι οποίοι έκαναν το λάθος να επιτρέψουν σε ξένους να καθορίζουν τις εξελίξεις σε περίοδο εσωτερικής διαμάχης και να δημιουργήσουν έτσι κακό προηγούμενο. Και είναι ευτύχημα για το Βυζάντιο το ότι ακριβώς όταν εκδηλώνεται ο εμφύλιος, ή λίγο μετά, πέθαναν οι κυριότεροι αντίπαλοί του, δηλ. ο κράλης της Σερβίας Μιλούτιν (Οκτώβριος 1321) και ο ηγεμόνας των Βουλγάρων Σφενδισλάβος (Ιανουάριος 1322)⁵⁹⁰. Είχε φονευτεί επίσης από τον ανηψιό του Νικόλαο Ορσίνι ο δεσπότης των Αιτωλών και Ακαρνάνων (ο Θωμάς Άγγελος της Ηπείρου, γιος και διάδοχος του Νικηφόρου), είχε πεθάνει δε και ο τελευταίος ηγεμόνας της Θεσσαλίας Ιωάννης Β΄ Άγγελος. Παρατηρούμε ότι η εσωτερική κατάσταση συνδέεται με την εξωτερική, όταν ο Γρηγοράς αναλογίζεται πόσο πιο φοβερές θα ήταν οι συνέπειες του εμφυλίου, αν δεν εξέλιπαν οι ισχυρότεροι αντίπαλοι του κράτους την εποχή αυτή⁵⁹¹.

Συνέπεια του πολέμου, όπως γίνεται σε κάθε αντίστοιχη περίπτωση, ήταν η απώλεια κάθε είδους σεβασμού προς το συνάνθρωπο και η αποξένωση των υπηκόων. Ξεσηκώθηκε ο ένας εναντίον του άλλου, παιδιά εναντίον γονέων, γονείς εναντίον παιδιών, αδέρφια εναντίον αδερφών, γείτονες εναντίον γειτόνων, επίσκοποι εναντίον επισκόπων, μοναχοί εναντίον μοναχών. Ανεπίτρεπτες εξάλλου, ήταν οι σκηνές που εκτυλίχθηκαν στην πρωτεύουσα μετά την επικράτηση του νέου Ανδρόνικου. Χρειάστηκε η παρέμβασή του για να αναχαιτιστεί η

⁵⁸⁸ KANT. I 39, 188, όπου διατυπώνονται οι αρχές της βυζαντινής διπλωματίας

⁵⁸⁹ Βλ. κεφ. έκτο, σσ. 114-115 και 117-120.

⁵⁹⁰ KANT. I 35, 169-170

⁵⁹¹ ΓΡΗΓ. VIII 6 ΣΤ, 318

ορμή των στρατιωτών και του όχλου, αλλιώς τα ιερά και τα σπίτια της πόλης θα είχαν γίνει τροφή για σκυλιά. Η εκδικητική μανία είχε φουντώσει και ο καθένας ήθελε να εκδικηθεί όποιον τον είχε πειράξει κατά τη διάρκεια της διαμάχης⁵⁹². Ένδειξη της αγριότητας των ηθών αποτελεί και η συμπεριφορά των νικητών προς το γηραιό αυτοκράτορα, η οποία στόχευε στον εμπαιγμό και την περιφρόνησή του⁵⁹³.

Ο Καντακουζηνός, συμμετέχοντας ενεργά στα γεγονότα, και μάλιστα ως ηγετικό στέλεχος, δε διατυπώνει ξεκάθαρα τις απόψεις και τις κρίσεις του σχετικά με τις καταστροφικές πραγματικά συνέπειες του πολέμου. Η αίσθηση της κρισιμότητας της κατάστασης και η προαίσθηση για τις καταστροφικές συνέπειες της σύγκρουσης δηλώνεται βέβαια ήδη από την αρχή, πριν το ξέσπασμα του εμφυλίου. Φαίνεται, ωστόσο, πως οι προκαταβολικές τύψεις του Καντακουζηνού και όσων μετείχαν ενεργά στα γεγονότα⁵⁹⁴ δε στάθηκαν αρκετά για να αποτρέψουν τον εμφύλιο. Χωρίς καμιά συνείδηση της αναγκαιότητας για προτεραιότητα στην αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων και των εσωτερικών δυσχερειών της κατακερματισμένης αυτοκρατορίας, οι υπεύθυνοι κράτησαν μια στάση σχετικά απαθή σε αυτά τα προβλήματα. Το τελευταίο προκύπτει και από τις δύο αλληλοσυγκρουόμενες σε πολλά σημεία πηγές, το Γρηγορά και τον Καντακουζηνό, εκ των οποίων ο πρώτος επιρρίπτει ευθύνες στους νέους ευγενείς του περιβάλλοντος του Νέου, ο δε δεύτερος στο περιβάλλον του Ανδρόνικου Β΄ ή και στον ίδιο τον Ανδρόνικο Β΄.

Αυτό δε σημαίνει βέβαια πως με τη βοήθεια του έργου του Καντακουζηνού ο αναγνώστης δεν έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει μια εποπτεία της ιστορικής κατάστασης, της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της βυζαντινής κυβέρνησης, της διαρκούς προώθησης των Τούρκων και Σέρβων, της διάστασης ανάμεσα στις παραδοσιακές αξιώσεις της άρχουσας τάξης-που εκπροσωπεί την ιδέα της αυτοκρατορίας-και στην πραγματικότητα δηλ. την ερήμωση της χώρας, τη φτώχεια, την οικονομική κατάρρευση. Πολύ συχνά μας δίνει εκών άκων πληροφορίες για την κοινωνική κατάσταση. Γνωρίζει π.χ. το αδιέξοδο των χωρικών, οι οποίοι από τη μια έφερναν το μεγαλύτερο βάρος της φορολογίας και από την άλλη ληστεύονταν από τους στρατιώτες και των δύο παρατάξεων που τους μεταχειρίζονταν σαν κατοίκους εχθρικής χώρας⁵⁹⁵.

Γενικά ο εμφύλιος προκάλεσε αναστάτωση της αγροτικής οικονομίας με αποτέλεσμα να χειροτερέψει ακόμα περισσότερο η κατάσταση στη βυζαντινή ύπαιθρο. Ο ίδιος ο Καντακουζηνός αναφέρει πως ήδη το 1322 οι αγρότες εγκατέλειπαν τα χωριά τους και δεν

⁵⁹² ΓΡΗΓ. ΙΧ 6 Θ, 426

⁵⁹³ ΓΡΗΓ. ΙΧ 8 Γ, 431-432

⁵⁹⁴ ΚΑΝΤ Ι 3, 21-22

⁵⁹⁵ ΚΑΝΤ. Ι 28, 137

πλήρωναν φόρους⁵⁹⁶. Όπως φαίνεται, η κυβέρνηση είχε χάσει τον έλεγχο της υπαίθρου η δε έλλειψη σταθερότητας και οι ληστρικές επιδρομές ανάγκαζαν τους αγρότες να φύγουν. Πιθανόν είναι να διευκόλυνε ακόμα περισσότερο τη μετακίνησή τους η απουσία κυβερνητικού ελέγχου. Η Α.Λαΐου-Θωμαδάκη αναφέρει πως ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Ανδρονίκου Β΄ και του Ανδρονίκου Γ΄ επηρέασε την απογραφή του 1338-1341 (για την περιοχή της Μακεδονίας). Ο πόλεμος, σε συνδυασμό με το ότι οι πάροικοι ήταν φτωχοί και γίνονταν συνεχώς φτωχότεροι, προκάλεσαν την κινητικότητα μεγάλου μέρους του πληθυσμού, φαινόμενο που θα πρέπει να θεωρηθεί ως άμεση αντίδραση του αγροτικού πληθυσμού στην ανεπάρκεια πόρων⁵⁹⁷.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι ο εμφύλιος, παρόλο που τελείωσε χωρίς σοβαρές μάχες, είχε σημαντικές συνέπειες στον γενικότερο εσωτερικό και τον εξωτερικό χώρο. Η εμπόλεμη κατάσταση, με τις αδιάκοπες κινήσεις των στρατευμάτων, παρεμπόδισε τη γεωργία, ιδιαίτερα στη Θράκη, και παρέλυσε την οικονομική ζωή. Παρατηρούμε ακόμη πως ακόμα και σε περιοχές οι οποίες ελέγχονταν από τον αυτοκράτορα, κλονίστηκε εξαιρετικά η κεντρική εξουσία⁵⁹⁸. Στη Μ. Ασία συνεχίζονταν αδιάκοπα οι κατακτήσεις των Τούρκων, ενώ με την ευκαιρία του πολέμου η Σερβία και η Βουλγαρία επενέβησαν δραστήρια στα εσωτερικά του Βυζαντίου, με τρόπο μάλιστα τέτοιο που έδειξε πως και η μεταξύ τους αντίθεση συνδυάστηκε με τον ανταγωνισμό που διαίρεσε την αυτοκρατορική οικογένεια και την αυτοκρατορία.

⁵⁹⁶ «τά γάρ δημόσια οὐκ ἐπράχθησαν, ἅμα μὲν διὰ τὴν τοῦ πολέμου ταραχὴν, ἅμα δ' ὅτι καὶ οἱ γεωργοί, ἐξ ὧν μάλιστα οἱ φόροι πρᾶττονται, τῶν ἰδίων ἀνέστησαν κωμῶν», ΚΑΝΤ. Ι 28, 137

⁵⁹⁷ Α. ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην Ύστερη Βυζαντινή Εποχή*, όπ.π., σελ. 331

⁵⁹⁸ Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή του διοικητή της Θεσσαλονίκης, του πανυπερσέβαστου Ιωάννη Παλαιολόγου, ανηψιού του Ανδρονίκου Β΄, ο οποίος αποφάσισε, το 1326, να αποδευσμεύσει τη διοίκησή του από την κεντρική κυβέρνηση. Βλ. κεφάλαιο πρώτο, σσ. 63-64.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πηγές

Βλεμμύδης Νικηφόρος, “Λόγος όποϊον δεϊ εϊναι τον βασιλέα”, P.G., 142, στ. 672.

Charanis P., “An important short chronicle of the fourteenth century”, B (1938), 335-362.

Χούμνος Νικηφόρος, *Θεσσαλονικεῦσι Συμβουλευτικός περί δικαιοσύνης*, έκδ. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca* II, Parisiis 1830, σσ. 137-187.

Χούμνος Νικηφόρος, *Επιστολαί*, έκδ. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca Nova*, Parisiis 1844.

Γρηγοράς Νικηφόρος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, έκδ. L. Schopen, *Gregoras, Nikephoros, Byzantina Historia, I-III*, CSHB, Bonnae 1829, 1830, 1855. Γερμανική μετάφραση με σχόλια από τον J.L.Van Dieten, *Nikephoros Gregoras, Rhomaische Geschichte* (Stuttgart, 1973-).

Darrouzes J., *Les registres des actes du Patriarchat de Constantinople I: Les Actes des patriarches V, Les registres de 1310 a 1376*, Paris 1977.

Featherstone J.M., *Theodore Metochites's Poems "To Himself"*, Βιέννη, 2000.

Φιλόθεος Κόκκινος, *Άγιολογικά Έργα*, έκδ. Δ. Τσάμης (Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοί Συγγραφεῖς 4.), Θεσσαλονίκη 1985.

Καντακουζηνός Ιωάννης, *Ιστορίαι*, εκδ. L.Schopen, *Kantacouzenos (Cantacuzenus), Historiae, I-III*, CSHB, Bonnae 1828-1832

Κυδώνης Δημήτριος, *Επιστολαί*, έκδ. R.J. Loenertz, *Demetrius Cydones, Correspondance I-II*, Citta del Vaticano 1956, 1960.

Κυδώνης Δημήτριος, “Μονωδία επί τοῖς ἐν Θεσσαλονίκη πεσοῦσι”, P.G. 109, στ. 641-644.

Μάγιστρος Θωμάς, *Epistolae*, P.G. 145, στ. 404-445

Μάγιστρος Θωμάς, “Λόγος προσφωνηματικός εἰς τον παναγιώτατον και οἰκουμενικόν πατριάρχην κῆρ Νίφωνα”, P.G., 145, στ. 393-399

Migne, J.P., *Patrologiae Cursus Completus, Series graeca*, Paris 1857-1866

Milkosish, F.- Muller, J.(MM), *Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, τόμ. I-V, Vindobonae 1860-1890.

Παχυμέρης Γεώργιος, *Συγγραφικαί Ἱστορίαι*, εκδ. I.Bekker, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, I-II, CSHB, Bonnae 1835.

Σάθας Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη* (MB), τ. Α΄, έκδ. Maisonneuve, Βενετία-Παρίσι 1872.

Θεοφύλακτος Αχρίδος, *Ἐπιστολαί*, έκδ. P.Gautier, *Theophylacte d' Achrida, Letters* (CFHB. XVI 2), Θεσσαλονίκη 1986.

B. Βοηθήματα

Ahrweiler H., *L' ideologie politique de l' Empire Byzantin*, Paris 1975 (Ελλ. Μετ. Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1988).

Άμαντος Κ.Ι., *Σχέσεις Ἑλλήνων καί Τούρκων ἀπό τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι του 1821*, Τόμος Α΄, Οἱ πόλεμοι τῶν Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν 1071-1571, Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθῆναι 1955.

ΑΡΙΑΔΝΗ (Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Κρήτης).

Binon S., “A propos d' un prostagma inedit d' Andronic III Paleologue”, *BZ*, 38 (1938), 133-155, 377-407.

Βογιατζίδου Ι.Κ., “Τό Χρονικόν τῶν Μετεώρων. Ἱστορική ἀνάλυσις και ἔρμηνεία αὐτοῦ”, *ΕΕΒΣ*, Α΄ 1924, σσ. 139-175, Β΄, 1925, σσ. 149-182.

Bosche, Ursula Victoria, *Kaiser Andronikos III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1343*, Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1965.

Βυζ.: Βυζαντινά.

BZ: Byzantinische Zeitschrift.

Constantinides C.N., *Higher Education in Byzantium during the Thirteenth and Early Fourteenth Century (1204- ca.1310)*, Nicosia, 1982.

Constantinides C.N., “Byzantine Gardens and Horticulture in the Late Byzantine Period, 1204-1453”, *Byzantine Garden Culture*, ed. A.Littlewood et al., Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, σσ. 87-103.

Constantinides C.N., “Προσωπογραφικά τῆς οἰκογένειας Φιλανθρωπηνῶν: Ὁ στρατηγός Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνός και ο ἱερέας Μιχαήλ οἱ Φιλανθρωπινοί (13^{ος}-14^{ος} αι.)”, *Μοναστήρια Νήσου Ἰωαννίνων, Πρακτικά Συμποσίου*, Ἰωάννινα, 1999, σσ. 517-527.

Γουναρίδης Π., *Τό κίνημα τῶν Ἀρσενιατῶν (1261-1310). Ἰδεολογικές διαμάχες την ἐποχή τῶν πρώτων Παλαιολόγων*, Ἀθήνα, 1999.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., “Περί το πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, Α΄”, *ΕΕΦΣΠΑ*, XII, (1961-1962) σελ. 486, 491-92, 495-97 και Β΄ *ΕΕΦΣΠΑ* XIII, (1962-1963), σελ. 387-388.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Ἐκλογή, Ἀναγόρευσις και Στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἐν Ἀθήναις, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 22, Ἀριθμ. 2, Ἀθῆναι 1956.

DOP: Dumbarton Oaks Papers.

Ἑλληνικά

ΕΕΒΣ: Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

ΕΕΦΣΠΑ: Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΜΑ: Ἐπετηρίς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου.

Failler A., “La deposition du patriarche Calliste (1353)”, *REB*, XXXI, 1973, σσ. 5-163, ιδίως σσ. 35, 55, 69, 147, 151-154.

Hunger H.- Kresten O., *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, I CFHB, Βιέννη 1981

Hunger H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. I-II, Munchen 1978 (Ελλ. Μετ. Βυζαντινή Λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, τ. Β΄, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2001)

Καραγιαννόπουλος Ι., *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1996.

Καραγιαννόπουλος Ι., *Λεξικό Βυζαντινής Ορολογίας. Οικονομικοί Όροι*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2000.

Κουρούσης Σ.Ι., “Αί αντιλήψεις περί τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου και ἡ κατά το ἔτος 1346 πτώσις τοῦ Τρούλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας”, *ΕΕΒΣ*, 37 (1969-1970), 211-250

Κουρούσης Σ.Ι., *Μανουήλ Γαβαλάς εἶτα Ματθαῖος Μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/72-1355/60)*, Α΄-Τα Βιογραφικά, Ἀθῆναι 1972.

Krumbacher K., *Ἱστορία της Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* (Μετ. Γ.Σωτηριάδη), τ. 1^{ος}, Αθήνα 1955

Κυριακίδης Στ., *Βυζαντιναί Μελέται*, I-V, Θεσσαλονίκη 1932.

Κύρρης Κ.Π., *Το Βυζάντιον κατά το 14^ο αἰώνα, I, Η πρώτη φάσις του εμφυλίου πολέμου και η πρώτη συνδιαλλαγή των δύο Ανδρονίκων (1321)*, εκδ. Λάμπουσα, Λευκωσία-Κύπρος, 1982.

Laiou A., *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronikos II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts, 1972.

Λαῖου-Θωμαδάκη Α., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire*, New Jersey, 1977 (Ελλ. Μετ. Η αγροτική κοινωνία στην Ὑστερη Βυζαντινῆ Εποχή, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987).

Λαῖου-Θωμαδάκη Α., “Κοινωνία και Οικονομία 1204-1453”, *Ἱστορία του Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* τ. Θ΄ Αθήνα 1979, σελ. 214-243.

Μανιάτη Κοκκίνη Τρ., *Ο βυζαντινός θεσμός της πρόνοιας*, Θεσσαλονίκη 1990.

Μανροματίς L., *La fondation de l' empire serbe. Le Kralj Milutin*, Θεσσαλονίκη 1978.

Μπακαλάκη, “Το περί την Χριστούπολιν τείχισμα”, *Ελληνικά* 10 (1938), 307-318.

Neo-Hellenika

Νεράντζη-Βαρμάζη Β, *Αγροτική και αστική οικονομία στο Βυζαντινό Κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002.

Νεράντζη-Βαρμάζη Β., *Η Βαλκανική Επαρχία κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1998.

Nicol D.M., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca 1100-1460*, Washington D.C., 1968.

Nicol D.M., *The Last Centuries of Byzantium*, London 1971 (Ελλ. Μετ. Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2001).

Nicol D.M., *The Despotate of Epiros, II, 1267-1479 : A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, 1984 (Ελλην. Μετ. Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, εκδ. Ελληνική Ευροεκδοτική, Αθήνα 1991).

Nicol D.M., “Philadelphia and the Tagaris Family”, *Neo-Hellenika* 1 (1970), 9-17.

ODB: Oxford Dictionary of Byzantium, New York-Oxford 1991.

Oikonomides N., “A propos des annees des premiers Paleologues et des compagnies des soldats”, *Travaux et Memoires*, 8 (1981), 358-370

Ostrogorsky G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, [Handbuch der Altertumswissenschaft 12, 1. Teil, 2te Band], Munchen 1963³, (ελλ. Εκδ. με μετάφρ. Ι. Παναγόπουλου-επιμ. Ε. Χρυσού, τ. 1-3, Αθήνα 1981.

Papadopulos, Averkios Th., *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1962 (Neudruck der Ausgabe Munchen, 1938)

Parisot V., *Cantacuzene, homme d'etat et historien*, Paris 1845.

PLP (Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit), Vienna, 1976 κ.εξής.

Πούλος Ι., “Η έποίκησης τῶν Ἀλβανῶν εἰς Κορινθίαν”, *EMA*, 3 (1950), σσ. 31-105.

REB: Revue des Etudes Byzantines.

Runciman S., *The last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970

Runciman S., *The Byzantine Theocracy*, Cambridge 1977, (Ελλην. Μετ., Η βυζαντινή Θεοκρατία, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1991).

Σβορώνος Ν., *Η βυζαντινή επαρχία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1991.

Συκουτρής Γ., “Περί τό σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν”, Ἑλληνικά 2 (1929), 267-332, 3 (1930), 15-44 και 5 (1932), 107-126.

Stavrakos Christos, “Sigillographische Beitrage zur Familie der Synadenoi”, *Byzantine Sigillography*, ed. W. Seibt, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 2002, σσ. 167-180.

Σταυρίδου-Ζαφράκα Α., “Η αγγαρεία στο Βυζάντιο”, *Βυζαντινά* 11 (1982) 21-54.

Θεοχαρίδης Γ.Ι., *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους Χρόνους, 285-1354*, Θεσσαλονίκη 1980.

Θεοχαρίδης Γ.Ι., *Καπετανίκια της Μακεδονίας*, Μακεδονικά, Παράρτημα Ι, Θεσσαλονίκη 1954.

ΘΗΕ (Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία).

TM: Travaux et Memoires.

Treu M., “Der Philosoph Joseph”, *BZ* 8 (1899), 1-64.

Ζαχαριάδου Ε., “Εφήμερες απόπειρες για αυτοδιοίκηση στις ελληνικές πόλεις κατά το ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνα”, *ΑΡΙΑΔΝΗ* (Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Κρήτης) 5 (1989) 347-358.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- 1282** Άνοδος του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου στον αυτοκρατορικό θρόνο.
- 1294** Στέψη του Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου ως συναυτοκράτορα.
- 1299** Γάμος του Στέφανου Ούρεση Β΄ Μιλούτιν με τη Σιμωνίδα.
- 1313** Ανακήρυξη του νεαρού Ανδρονίκου ως συναυτοκράτορα.
- 1320 (Οκτώβριος)** Θάνατος Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου.
- 1321 (Απρίλιος-Ιούνιος)** Α΄ φάση του εμφυλίου πολέμου.
- 1321 (Απρίλιος)** Αποστολή πρεσβείας από το Θεόδωρο Σβιετοσλάβο στο νεαρό Ανδρόνικο.
- 1321 (5 Απριλίου)** Δίκη του νεαρού Ανδρονίκου.
- 1321 (19 προς 20 Απριλίου)** Φυγή του Ανδρονίκου από την Κωνσταντινούπολη.
- 1321 (30 Απριλίου)** Στρατοπέδευση του στρατού των συνομηωτών κοντά στη Σηλυβρία.
- 1321 (6 Ιουνίου)** Συμφωνία του Ρηγίου.
- 1321 (Οκτώβριος)** Αυτομόληση του Συργιάννη στον Ανδρόνικο Β΄.
- 1321 (Νοέμβριος)** Έναρξη Β΄ φάσης του εμφυλίου.
- 1321 (Δεκέμβριος)** Βίαιη μεταφορά της Ξένης στην Κωνσταντινούπολη.
- 1322** Θάνατος Θεόδωρου Σβιετοσλάβου.
- 1322 (Μάρτιος)** Παράδοση της Θεσσαλονίκης στο νεαρό Ανδρόνικο.
- 1322 (Ιούλιος)** Συμφωνία Επιβατών.

1323 (Νοέμβριος) Άνοδος Ησαΐα στον πατριαρχικό θρόνο.

1325 (2 Φεβρουαρίου) Στέψη του νεαρού Ανδρονίκου ως συναυτοκράτορα.

1326 (Φεβρουάριος) Γάμος του Ανδρονίκου με την Άννα της Σαβοΐας.

1326 Διπλωματική αποστολή του Ανδρονίκου Β΄ στους Σέρβους

1327 Μεσολάβηση αρχιερέων για συμφιλίωση των δύο αντιπάλων.

1328 (23 Μαΐου) Είσοδος του νεαρού Ανδρονίκου στην Κωνσταντινούπολη

1332 (12 Φεβρουαρίου) Θάνατος Ανδρονίκου Β΄.